

1992

XINJIANG CIVILIZATION

1

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

كېپنەك ئۆسسۈلى رۇستەم ئالىز فوتوسى

بۇ ساند

مەخسۇس ماقالە

3 جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت بەرپا قىلىشنىڭ قىيىنچىلىقى مۇھەممەت زۇنۇن

ئەدەبىيات گۈلزارى

16 تەسىرات دېگەن ئىدىيەدىن تامچىلار مۇختار بۇغرا، قۇتلۇق قادىر، ئەسقەر داۋۇت، ئۆمەر مەتنۇرى
21 لەنجۇ كوچىسىدىكى بىر ئۇيغۇر (ھېكايە) ئەختەم ئۆمەر
35 شېئىرلار ئەمەن ئەھمەدى

ئۇيغۇر مۇقاملىرى تەتقىقاتى

40 ئۇيغۇر «12 مۇقامى» دا ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيەتىنىڭ تەسىرى مەسىلىسى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر

دانالار مەجلىسى

54 ھايات ساۋاقلار ئىمپىراتور ھەققۇلۇۋ

ئاقغاسنات نادانغاچ ۋە ئالوزۇر

70 ئىبرەتلىك ھېكايەلەر ۋە ھېكمەتلەر تەييارلىغۇچىلار: ئابدۇللا، ئاخەپەت، ق. توختى
مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: قاراچىراغ ئۇسسۇلى (ماي بويلاق) ئابدۇشۈكۈر كىچىم سەزىغان. رەسسام ۋە خەتتات: ئابلىمىت ئابلىم (تەكلىپ قىلىنغان). گۈزەل سەنئەت تەھرىرى: رسالەت مۇھەممەت

باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن
مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: قۇربان مامۇت (بۇ ساننىڭ ئىجرا ئەيىمەسى ئۇل مۇھەررىرى ۋە تېخنىكا كاتىبى)
مەسئۇل مۇھەررىر: ساقىتار توختى (تەھرىر بۆلۈم مۇدىرى)

دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى مەدەنىيەت مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدا ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋزېدۇك ئىدىيىسىنى يېتەكچى قىلىش، دېھقانلارنىڭ ئىسپاتى، ئەخلاق سۈپىتى ۋە پەن-تەبىئەت سۈپىتىنى ئۆزلىكىمىز ئۆستۈرۈپ، غايىلىك، ئەخلاقلىق، مەدەنىيەتلىك، ئىنسانچىلىق نىشانىغا يېتىش ۋە ئۇلار دېھقان، چارۋىچىلارنى تەربىيەلەپ يېتەشتۈرۈشنى نىشان قىلىش كېرەك. پارتىيەنىڭ يېزىلاردىكى دائىملىق ئىدىيەۋى سىياسىي خىزمىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، ۋە تەنپەنەرلەش، كۈچلۈك، سوتسىيالىزم ۋە ئىنقىلابىي ئەنئەنە تەربىيەسى، پارتىيەنىڭ مىللىي سىياسىتى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيەسى، پارتىيەنىڭ دىنىي سىياسىتى ۋە ئاتپەزم تەربىيەسى، ئىجتىمائىي ئەخلاق ۋە كەسپ ئەخلاقى تەربىيەسىنى ئېلىپ بېرىپ، دېھقان، چارۋىچىلارنى فېئودالىزمنىڭ قالدۇقى ۋە بۇرژۇئاچىلىق ئىدىيىسىنىڭ چەتلىشىگە ئاڭلىق تاقىبايلىق تۇرۇپ، فېئودال خۇراپاتلىقنى تۈگىتىپ، ئۇرۇقداشلىق، قەبىلىۋازلىق قارىشى، توي-تۆكۈن، ئۆلۈم-يېتىم ئىشلىرىنى ھەشەمەتلىك ئۆتكۈزۈش قاتارلىق ناچار ئادەتلەرنى تۈگىتىپ ۋە تۈزىتىپ، سوتسىيالىستىك يېڭى خىسەلەتنى تىكلەشكە يېتەكلەش كېرەك.

(جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ «يېزا ئىگىلىكى ۋە يېزا خىزمىتىنى كۈچەيتىپ، يېزا ئىقتىسادىنى ئومۇميۈزلۈك گۈللەندۈرۈش توغرىسىدىكى قارارى» دىن ئېلىندى)

جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت بەرپا قىلىشنىڭ

قىلىنامىسى

مۇدائىمەت زۇنۇن

(ئىمىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، پارتىيە ئورگانىنىڭ شۇجىسى)

باش شۇجىسى جىياڭزېمىننىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 70 يىللىقىنى تەبرىكلەش يىغىنىدا سۆزلىگەن سۆزىدە، ماركسىزم - لېنىنىزم، مائۇزېدۇڭ ئىدىيىسى يۈكسەكلىكىدە تىزىلۇپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك سىنىپىيەت، ئىقتىسادىي،

مەدەنىيەت جەھەتتىكى تۈپ خۇسۇسىيەتنى ۋە تەلپىنى نەزەرىدىن ئۆتكۈزۈپ، مەل شەرھىلەپ ۋە خۇلاسەلەپ، سوتسىيالىزىمنىڭ زامانىۋىي ئاساسىي مەسلىھەتلىرىگە ئېنىق، مۇپەسسىل جاۋاب بەرگەن. «سۆز» پۈتۈن پارتىيە، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىدىيەسىنى، ھەرىكىتىنى جۈڭگوچە سوتسىيالىزىم قۇرۇش نىشانى بويىچە بىرلىككە كەلتۈرۈشنىڭ نەزەرىدىن ئۆتكۈزۈلۈشى، ھەر قايسى سەپلەردىكى خىزمەتلىرىنىڭ پروگراممىسى، شۇنداقلا جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت بەرپا قىلىشنىڭ قىلمىشلىرىنى نامدۇر.

يولداش جياڭزېيىن «1- ئىيول» دا سۆزلىگەن سۆزىدە جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت بەرپا قىلىش ئۈستىدە توختىلىپ، مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: «جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ماركسىزم - لېنىنىزم ۋە ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنى يېتەكچى قىلىشى كېرەك، يېتەكچى ئىدىيەنى كۆپ مەنبەلەشتۈرۈشكە بولسا، خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش، سوتسىيالىزىم ئۈچۈن خىزمەت قىلىش يۆنىلىشىدە ۋە دېيارچە گۈللەپ تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئىقتىسادىي بەس - بەستە سايراش، فاڭجېننىڭ چىڭ تۇرۇپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنى گۈللەندۈرۈشى ۋە راۋاجلاندۇرۇشى، خەلقنى زەھەرلەيدىغان، جەمئىيەتنى بۇلغايدىغان، سوتسىيالىزىمغا قارشى تۇرىدىغان نەرسىلەرنىڭ يامراپ كېتىشىگە يول قويماستىكى كېرەك؛ ئېسىل مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتكە ۋارىسلىق قىلىشى ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشى، شۇنداقلا سوتسىيالىستىك دەۋر روھىنى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈشى، دۆلىتىمىزنىڭ ئاساس قىلىشى، شۇنداقلا دۇنيا مەدەنىيەتىنىڭ ئېسىل نەتىجىلىرىنى تولۇق قوبۇل قىلىشى كېرەك، مىللىي ئىنكارچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا ۋە پۈتۈنلەي غەربلەشتۈرۈشكە يول قويۇلمايدۇ. بۇ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ ئاساسىي تەلپى.»

بۇ بايانلاردا پارتىيە بىزنىڭ ماركسىزىملىق مەدەنىيەت تەلپىمىزغا ۋارىسلىق قىلغانلىقى ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرغانلىقى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. ئۇ، ماركسىزىملىق مەدەنىيەت قارىشىنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە يىغىنچاقلىنىشى. ئۇنىڭدا مەدەنىيەت مەسلىھىسى ۋە قۇرۇلۇشىدا ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنى يېتەكچى قىلىش لازىملىقى، يېتەكچى ئىدىيەنى كۆپ مەنبەلەشتۈرۈشكە بولمايدىغانلىقى تەكىتلەنگەن. سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ مەدەنىيەتكە بولغان تۈپ كۆز قارىشى ۋە مەيدانى نەزەرىيە جەھەتتە يۈكسەك دەرىجىدە يىغىنچاقلىنىغان ۋە راۋاجلاندۇرۇلغان. سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت خىزمىتى ئالاھىدە تەكىتلەنمىگەن، ئۇنى جۇڭگوچە سوتسىيالىزىمنىڭ ئۈچ چوڭ تەركىبىي قىسمىنىڭ بىرى دەپ قەيىت قىلىنىپ، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدىكى ئورنى ۋە رولى تولىق مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن. بۇ، بىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىنتايىن مۇھىم. بۇ نۇقتىنى مەھكەم ئىكەنلىشى - ئىكەنلىكىمىزگە بىزنىڭ مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىمىزنىڭ خاراكتېرىنى، يۆنىلىشىنى بەلگىلەيدۇ، بىزنىڭ سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ئىشلىرىمىزنى راۋاجلاندۇرۇشتا قوللىنىدىغان فاڭجېن، سىياسەتلىرىمىزنى بەلگىلەيدۇ.

يولداش جياڭزېيىننىڭ «1- ئىيول» دا سۆزلىگەن سۆزىنىڭ روھىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ۋە ئۆزلىشىپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدا ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنى يېتەكچى قىلىشتا ھەقىقىي چىڭ تۇرۇش، ئېسىللىرىمىزنىڭ

سوتسىيالىستىك زاماندا ئىشلىتىش قۇرۇلۇشىنى توغرا، ئومۇميۈزلۈك تونۇپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەتنى ئورگانىك ھالدا بىرلەشكەن، بىر - بىرىدىن ئايرىلالمايدىغان بىر پۈتۈن گەۋدە دەپ قاراپ، سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيەت بىلەن مەنىۋى مەدەنىيەتنى تەڭ تۇتۇش فاڭجېننىڭ چىڭ تۇرۇپ، ئىپتىدائىي سوتسىيالىستىك سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ ماسلاشقان ھالدا راۋاجلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، تۆۋەندىكى تۆت جەھەتتىكى خىزمەتلەرنى چىڭ تۇتۇپ ئىشلەش كېرەك:

1. جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت بەرپا قىلىشتا، ماركسىزم - لېنىنىزم،

ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى يېتەكچى قىلىشتا چىڭ تۇرۇش لازىم

جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت - ھازىرغا قەدەر ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تارىخىدىكى تەلپى يۇقىرى، پۈتۈنلەي يېڭى مەدەنىيەت بولۇپ، ھەر قانداق مەلۇماتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتتىكى ئۇنىڭ ئورنىغا دەستىلىشىگە بولمايدۇ. بىر پۈتۈن مەنىدىن ئىپتىدائىدا، بۇ خىل مەدەنىيەتنى كونا مەدەنىيەتكە «ۋارىسلىق قىلىش» قىلا تايىنىپ ياراتقىلى بولمايدۇ. ئۇنى ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىگە تايىنىپ بەرپا قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى - سىستېمىلاشقان، مۇكەممەل بولغان ئىلمىي دۇنيا قاراش توغرىسىدىكى پەن. ئۇ، ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى توغرا ئەكس ئەتتۈرۈپلا قالماستىن، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنىمۇ توغرا ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئۇنىڭ مۇكەممەل ئىدىيىۋى سىستېمىسىنى ۋە نەزەرىيىۋى ئاساسىنى شەكىللەندۈردى. شۇ ئاساستا پارتىيىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتكە ئائىت بىر قاتار تولۇق ۋە مۇقىم بولغان سىياسەت، فاڭجېنلىرى تۈزۈلۈپ ۋە ئىجرا قىلىنىپ، ئۇزۇن يىللىق ئەمەلىيەت ئۇ سىياسەت، فاڭجېنلارنىڭ تامامەن توغرا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

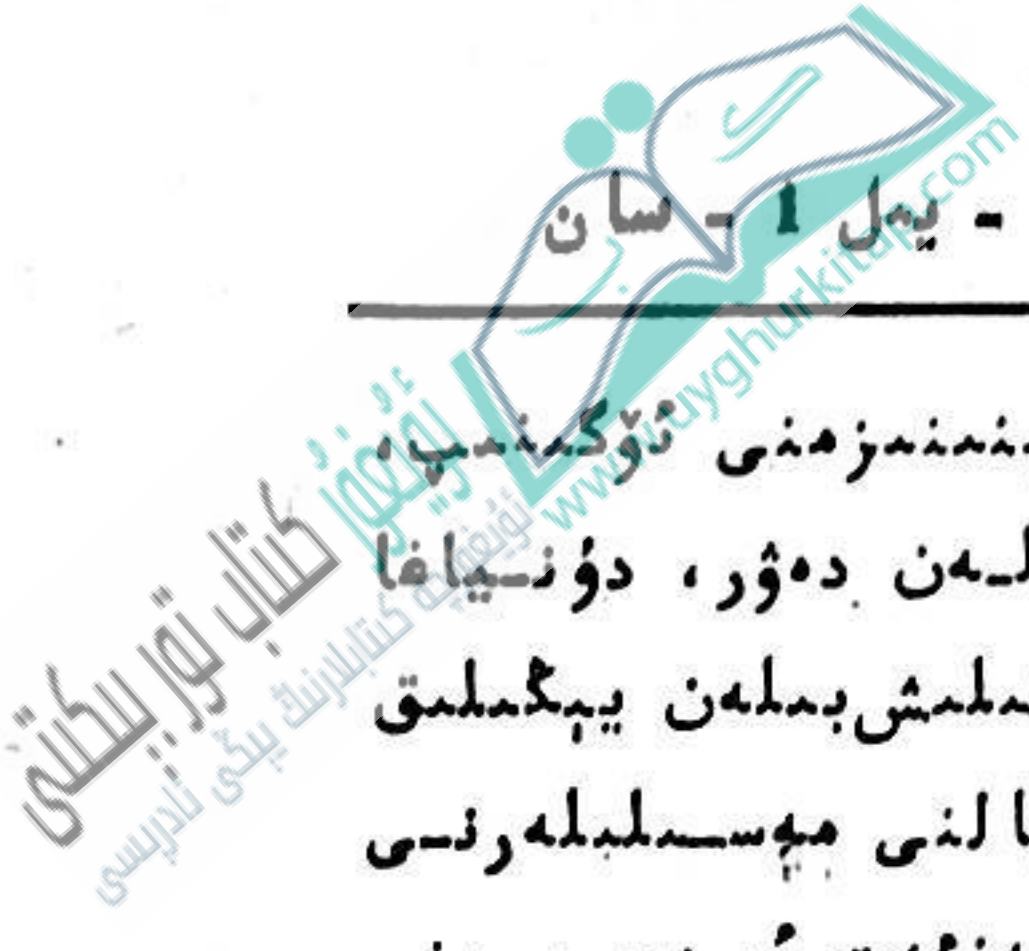
ماركسىزم - لېنىنىزمنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت كۆز قارىشى يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، مۇنۇلاردىن ئىبارەت: ئىلغار ئەدەبىيات - سەنئەت جەمئىيەتنى ئالغا باستۇرۇش ۋە ئۆزگەرتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى لازىم. پرولېتارىيات ئەدەبىيات - سەنئىتى پرولېتارىيات ئىنقىلابى ۋە كوممۇنىزم ئىشلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى، كەڭ خەلق ئاممىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى كېرەك. پرولېتارىيات ئەدەبىيات - سەنئىتى پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ ئولجۇغ مۇۋەپپەقىيىتى بولۇشى كېرەك.

ماۋزېدۇڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىدىيىسى - ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى، ماركسىزم - لېنىنىزمنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىدىيىسىنىڭ جۇڭگونىڭ ئىنقىلابىي ئەدەبىيات - سەنئەت ئەمەلىيىتى بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈلگەنلىكىنىڭ مەھسۇلى. يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ «يەنئەن ئەدەبىيات - سەنئەت سۆھبەت يىغىنىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق» ناملىق ئەسىرى ماركسىزم - لېنىنىزملىق ئەدەبىيات - سەنئەت نەزەرىيىسى توغرىسىدىكى كىلاسسىك ئەسەر. يولداش ماۋزېدۇڭ «نۇتۇق» تا تۇنجى قېتىم سىستېمىلىق ھالدا ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ بىر دىنى بۇلىقى ئىكەنلىكى، ئەدەبىيات - سەنئەت ئەڭ كەڭ خەلق ئاممىسى ئۈچۈن

خىزمەت قىلىشى كېرەكلىكى، ئەدەبىيات-سەنئەت خادىملىرى ماركسىزم-لېنىنىمىزنى ئۆگىنىپ، خەلق ئاممىسى بىلەن بىرلىشىش يولىدا مېڭىشى، ئەدەبىيات-سەنئەت بىلەن دەۋر، دۇنياغا قاراش بىلەن ئىجادىيەت، ئومۇملاشتۇرۇش بىلەن ئۆستۈرۈش، ۋارىسلىق قىلىش بىلەن يېڭىلىق يارىتىش، مەدەنىيەت بىلەن پىش قىلىش قاتارلىق بىر قاتار پىرىنسىپلارنى مۇستەھكەملىرىمىز ئوتتۇرىغا قويۇپ ۋە ھەل قىلىپ، ماركسىزم - لېنىنىمىزنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ئىدىيەسىنى بېيىتىشى ۋە تەرەققىي قىلدۇردى. ئازادلىقتىن كېيىن، «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىمىلار بەس-بەستە سايراش»، «قەدەمىكىنى بۈگۈنكى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇرۇش، چەت ئەلنىڭكىنى جۇڭگو ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش»، «كونىلىرىدىن يېڭىنى يارىتىش» قاتارلىق مۇھىم ئىلمىي-ئىجادىي تەشەببۇس ۋە سىياسەت، فاتىھچىلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ماۋزېدۇڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ئىدىيەسىنى تېخىمۇ تولۇق، مۇكەممەل ئىلمىي سىستېمىغا ئايلاندۇردى.

يولداش دېڭ شياۋپىڭ ماركسىزم - لېنىنىمىز، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى تۈپ پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، يېڭى تارىخىي تەجرىبىلەرنى خۇلاسەلەپ، ماركسىزم-لېنىنىمىز، ماۋزېدۇڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ئىدىيەسىنى تەرەققىي قىلدۇردى ۋە چوڭقۇرلاشتۇردى. ئۇنىڭ: ئەدەبىيات-سەنئەت خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىش كېرەك؛ خەلق ئەدەبىيات-سەنئەتىنىڭ ئانىسى؛ خەلق سەنئەتكە مۇھتاج، سەنئەت خەلققە مۇھتاج؛ ئەدەبىيات-سەنئەت سىياسىي غايىنى ئىپادىلەيدۇ؛ لېكىن سىياسىدىن ئايرىلمايدۇ؛ مەنىۋى ئىشلەپچىقىرىشتا ئىجتىمائىي ئۈنۈمنى ئەڭ ئالىي ئۆلچەم قىلىش كېرەك قاتارلىق يېتەكچى خاراكتېردىكى پىكىرلىرى ۋە ئىلمىي باياناتلىرى ماۋزېدۇڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ئىدىيەسىنى يېڭى مەزمۇن، يېڭى ھاياتىي كۈچ بىلەن بېيىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، يېڭى باسقۇچتىكى ئەدەبىيات-سەنئەت خىزمەتلىرىمىزدە پروگرامما خاراكتېرلىك مۇھىم ھۆججەت بولۇپ قالدى. ماۋزېدۇڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ئىدىيەسى ۋە «دېڭ شياۋپىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت توغرىسىدا» دېگەن ئەسەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان پىرىنسىپلار پارتىيەمىزنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىشتىكى كولىكتىپ ئەقىل-پاراسىتىمىزنىڭ جەۋھىرى، ئېلىمىز يېڭى دەۋر ئەدەبىيات-سەنئەتىمىزنىڭ تۈپ يېتەكچى ئىدىيەسى.

ماركسىزم-لېنىنىمىز، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى سىستېمىلاشقان، مۇكەممەل بولغان ئىلمىي دۇنياغا قاراش توغرىسىدىكى ئۆتكۈر ئىدىيەۋى قورال بولغىنى ئۈچۈن، ئەدەبىيات-سەنئەت دۇنيا قارىشىمىزنى تۈپ قانۇنىيەتتىكى ۋە نەزەرىيەۋى ئاساسىنى تىكلەپ بەردى. ماركسىزم-لېنىنىمىز، ماۋزېدۇڭ ئەدەبىيات-سەنئەت دۇنيا قارىشىمىزنىڭ ئاساسىي نۇقتىسى-بىرى، ئەدەبىيات-سەنئەت - ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ يازغۇچىسى مېڭىشىدىكى پائالىيەتچىلىك، ئىستېتىكىلىك ئىمكانىيەتنىڭ يېتەكچىسى؛ يەنە بىرى، مۇتلەق كۆپ سانلىق ئەدەبىيات-سەنئەت خادىملىرى پەۋقۇلئاددە ئىدىئولوگىيە بولۇپ، روشەن سىنىپچىلىققا ۋە خاھىشچانلىققا ئىگە بولغانلىقى. بۇ ئىككى نۇقتا ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ مەنبەسى، ماھىيەتى، رولى قاتارلىق تۈپ مەسىلىلەرنى ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. مۇشۇ ئىككى نۇقتىنى چوڭقۇر ئىگىلىگەندە، «ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ چىقىشى نۇقتىسى مۇھىم-بەت، ئىنسانغا بولغان مۇھەببەت»، «ئەدەبىيات-سەنئەت ئۆز-ئۆزىنى ئىپادىلەشنىڭ

مەھسۇلى»، «ئەدەبىيات - سەنئەتنى ئىدىئولوگىيەسىز لېشتۈرۈش»، «ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ۋەزىپىسى ئەزەلدىن پاش قىلىش» دېگەندەك بۇرژۇئازىيە ئەدەبىيات - سەنئەت كۆز قاراشلىرىدىن چەك - چېگرىسىنى ئېنىق ئايرىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى توغرا يول بىلەن ساغلام راۋاجلاندۇرغىلى بولىدۇ.

ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى ئىلمىي دۇنيا قاراش توغرىسىدىكى پەن بولغانلىقى ئۈچۈن، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ئۆزىگە خاس قانۇنىيەتلىرىنى تولۇق ئېچىپ بەرگەن. مەسىلەن، سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ نىشان ۋە يۆنىلىش جەھەتتىكى بىردەكلىكى بىلەن مەزمۇن، شەكىل، ۋەقەلىك، ئۇسلۇب جەھەتتىكى كۆپ خىللىقنىڭ دىئالېكتىكىلىق بىرلىكى، تۆت ئاساسىي پىرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش ئاساسىدىكى ئىجادىيەت ئەركىنلىكى ۋە ئوبزور ئەركىنلىكىنىڭ بىرلىكى، سوتسىيالىزمىدىن ئىبارەت ئورتاق نىشان ئاستىدا شەخسنىڭ ئىنىدىئۇئالىتى ۋە شەخسىي ماھارىتىنى جارى قىلدۇرۇشتا كەڭ زېمىن ھازىرلانغانلىقى ۋە باشقىلار. بۇلارنىڭ ھەممىسى ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنىڭ تەركىبىي قىسمى بولۇپ جەزمەن ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك پىرىنسىپلاردىن ئىبارەت. پارتىيەمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتكە دائىر سىياسەت، فىاڭجېنلىرى ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىدىن ئىبارەت ئىلمىي دۇنيا قاراش ئاساسىدا تۈزۈلگەنلىكى، جۈملىدىن خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى ماركسىزم-لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى يېتەكچىلىكىدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت كۆز قارىشى ئاساسىدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بولغىنى ئۈچۈن جەزمەن ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە چىڭ تۇرۇشى لازىم. بۇ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىشنىڭ تۈپ ئاساسى ۋە جان قومۇرى. يېتەكچى ئىدىيەنى كۆپ مەنبەلەشتۈرۈشكە بولمايدۇ. يولداش ماۋزېدۇڭ «مەملىكەتلىك تەشۋىقات خىزمەت يىغىنىدا سۆزلىگەن سۆز» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن ئىدى: «دۇنيا قاراش نۇقتىسىدىن ئالغاندا، ھازىرقى دۇنيادا ياكى پرولېتارىيات دۇنيا قارىشى ياكى بۇرژۇئازىيە دۇنيا قارىشى مەۋجۇت. كوممۇنىستىك دۇنيا قاراش - پرولېتارىيات دۇنيا قارىشى، باشقا بىر سىنىپنىڭ دۇنيا قارىشى ئەمەس» دېگەن ئىدى. ئەگەر يېتەكچى ئىدىيەنى كۆپ مەنبەلەشتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلغاندا، ئىدىيەۋى قالايمىقانچىلىق پەيدا بولۇپ، چوقۇم قىڭغىر يولغا مېڭىش كېلىپ چىقىدۇ.

2. ئەدەبىيات-سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش — پۈتۈن ئەدەبىيات-سەنئەت خادىملىرىنىڭ تۈپ ئاساسىي يۆنىلىشى

ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش - كەڭ ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىدىن خەلقنىڭ مەنپەئىتى ۋە ئىپتىدائىي ئىشلىرى ئۈچۈن، ئېلىمىز-دىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بىر نىيەتتە ئىستىپاقلىشىپ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇشى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشىنى تەلپ قىلىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمەتىنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش بىردەكلىكىگە ئىگە.

خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش دېگەندە، ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىنىڭ خەلق ئاممىسى بىلەن قان بىلەن گۆشتەك يېقىن مۇناسىۋەتتە بولۇپ، كىم ئۈچۈن ئىشلەيدىغانلىقى ئېنىق تەكىتلەنگەن. سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىش دېگەندە، ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىنىڭ خەلق ئاممىسى بىلەن بولغان قان بىلەن گۆشتەك يېقىن مۇناسىۋەتتىكى دەۋر مەزمۇنى، ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمىتىنىڭ سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي ئاساس ۋە بىر پۈتۈن سوتسىيالىستىك تۈزۈم بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى روشەن كەۋدلىگەن. شۇڭا، ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش - بىرگەۋدە، بىر پۈتۈن سىستېما، دەۋر روھى چاقناپ تۇرغان بىر دىنىمىز توغرا يۆنىلىش. بۇ توغرا يۆنىلىش - شۇكى، سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەت بىلەن كاپىتالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ چەك - چېگرىسى ئېنىق ئايرىلغان. بۇ توغرا يۆنىلىشتىن چەتنەشكە زادى بولمايدۇ. بۇ جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ھاياتىي كۈچى.

ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشنىڭ مەزمۇنى ۋە تەلىپى ھەر تەرەپلىمە، كەڭ مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. سوتسىيالىستىك، كوممۇنىستىك ئىدىيەۋى مەزمۇنغا ئىگە ئەسەرلەرنى كۆپلەپ يارىتىپ، ئۇنى جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ يادروسى، يېتەكچى تەرىپى قىلىش بىلەن بىرلىكتە ۋە تەنپەرلىكنى، ئىلغار ئىدىيە ۋە بىلىملەرنى تەشۋىق قىلىدىغان ئەسەرلەرنىمۇ يارىتىپ، خەلقنىڭ ئوخشاش بولمىغان قاتلامدىكى، كۆپ تەرەپلىمە، مول، ساغلام مەنىۋى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشتىن ئىبارەت. شۇڭا، دەۋرنىڭ ئاساسىي مۇقامىنى ئىپادىلەشنى تەكىتلەش بىلەن بىرلىكتە مەزمۇن ۋە شەكىلنىڭ كۆپ خىللىقىنىمۇ تەكىتلەش كېرەك. لېكىن پۈتۈن مەملىكەت خەلقى جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشنىڭ تۈپ مەزمۇنى سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ، تېخىمۇ ياخشى مەنىۋى مەھسۇلات يارىتىپ، سوتسىيالىستىك زامانەۋىلاشتۈرۈش قۇرۇلۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلاشالايدىغان، غايىلىك، ئەخلاىق، مەدەنىيەتلىك، ئىنتىزامچان، ۋە تەننى، خەلقنى، ئەمگەكنى قىزغىن سۆيىدىغان يېڭى كىشىلەرنى تەربىيەلەشتىن ئىبارەت. بۇ، سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىغا ئاتا قىلغان شەرەپلىك ۋەزىپىسى. شۇڭا، خەلق ئاممىسىنىڭ كۆپ تەرەپلىمە ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى تەكىتلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، سوتسىيالىستىك دەۋر روھىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئاساسىي مۇقام بولۇشنى ئالاھىدە تەشەببۇس قىلىش لازىم.

ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشتا، كۆپ مىللەتلىك ئاپتونوم رايونىمىز ئۈچۈن ئېيتقاندا، ۋەتەن بىرلىكىنى مۇستەھكەملەش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، سوتسىيالىستىك يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنى ئالاھىدە تەكىتلەش لازىم. يولداش ماۋزېدۇڭ ئېيتقاندا: «ۋەتەننىڭ بىرلىكى، مەملىكەت ئىچىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى - ئىشلىرىمىزنىڭ جەزمەن غەلبىسى قىازىنىشىنىڭ تۈپ كاپالىتى». ئۇ شىنجاڭغا نىسبەتەن

چوڭ ئومۇمىيلىق. ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى مىللەت قارىشى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت قارىشىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بىرلىشىپ، ئورتاق بولۇپ ئورتاق گۈللىنىۋاتقانلىقىنى مەدھىيىلەپ، ھەر مىللەت خەلقى ئىچىدىكى سوتسىيالىستىك يېڭى كىشىلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتىپ، مىللەتلەرنىڭ ئۇيۇشۇش كۈچىنى ئاشۇرۇپ، بىرلىشىپ، ئورتاق بولغان، بىر - بىرىدىن ئۆگىنىپ، ھەمكارلىشىپ، ئورتاق گۈللىنىدىغان يېڭىچە سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتنىڭ راۋاجلىنىشىنى تېخىمۇ ياخشى ئىشلىتىپ، سۈرۈشى لازىم. بۇ شىنجاڭدىكى كۆپ مىللەتتە تەركىب تاپقان ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىنىڭ شەرەپلىك ۋەزىپىسى ۋە بۇرچى.

سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرى خەلقنىڭ ئىشى بولغانلىقى، جۈملىدىن ئۆزىگە خاس تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، جۈملىدىن ئەدەبىيات - سەنئەت جەزمەن سوتسىيالىستىك دېموكراتىيە يولى بىلەن تەرەققىي قىلىشى كېرەك. «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» فاڭجېنى سوتسىيالىستىك دېموكراتىيىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت خىزمىتىدىكى ئىپادىسى بولۇپ پارتىيىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ۋە ئۇنى گۈللەندۈرۈشتىكى ئۈزۈن مۇددەتلىك فاڭجېنى. سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتە، سەنئەت جەھەتتە ئەركىن ئىجاد قىلىش، نەزەرىيە جەھەتتە ئەركىن مۇھاكىمە - مۇنازىرە قىلىش ئاساسى قانۇندا بەلگىلەنگەن ھەر بىر گىراژداننىڭ ئەركىنلىك ھوقۇقى. ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى ئەسەر ئېلان قىلىش، ئورۇنداش، نۇتۇق سۆزلەش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن جەمئىيەتكە ئارىلىشىدۇ، ئۆزىنىڭ ئەركىنلىك ھوقۇقىنى ئىشقا ئاشۇرىدۇ. تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، ئاساسىي قانۇن ۋە ھەر خىل قانۇن - پەرمانلارغا ئەمەل قىلىش، يازغۇچى - سەنئەتكار يازغان، ئوينىغان ئىسسىق ۋە نۇتۇقنىڭ تېمىسىنى ۋە قەلىمىنى، شەكىلىنى پۈتۈنلەي ئىختىيارى تاللايدۇ. ئۆزىنىڭ ئوخشىمىغان پىكىرىنى، كۆز قارىشىنى ئەركىن ئوتتۇرىغا قويىدۇ. تەنقىد ۋە قارشى تەنقىد قىلىش ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولىدۇ. خىلىمۇ خىل ئۇسلۇب ۋە ئېقىملار رىقابەت ۋە مۇسابىقە جەريانىدا ئەركىن تەرەققىي قىلىدۇ. يازغۇچى، سەنئەتكارلارنىڭ ئىنىدىۋىدۇئالىقى، ئالاھىدىلىكى، ئۇسلۇبىنى جارى قىلدۇرۇلۇشىغا ئىنتايىن كەڭ زېمىن ھازىرلانغان. سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەت ھەقىقىي ئەركىن ئەدەبىيات - سەنئەت. شۇڭا، بىز تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش شەرتى ئاستىدا باتۇرلۇق بىلەن ئىزدىنىدىغان، يېڭىلىق يارىتىدىغان جۇشقۇن كەيپىياتنى تىرىشىپ بارلىققا كەلتۈرۈشىمىز، ھەر خىل ئىشلىرىمىز، سەنئەت ئېقىملىرىمىزنىڭ بەس - بەستە سايرىشى ۋە مۇھاكىمىسىنى تەشەببۇس قىلىشىمىز، يولداشلارچە تەنقىد ۋە قارشى تەنقىدنى تەشەببۇس قىلىشىمىز لازىم.

تارىخىي تەجرىبىلەر دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدۇ. «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» فاڭجېنىنى توغرا تونۇش ۋە ئەستايىدىل ئىجرا قىلىشتا، بىز ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى يېتەكچىلىكىدىكى

«بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىمىلار بىس - بىستە سايراش» نى تەشەببۇس قىلىمىز، بىز زەھەرلىك چۆپلەرنىڭ يامراپ كېتىشىنى ئەمەس، «بارچە گۈللەرنىڭ تەكشى ئېچىلىش» نى تەشەببۇس قىلىمىز؛ بىز ماركسىزم يېتەكچىلىكىدە، خەلقنى زەھەرلەيدىغان، جەمئىيەتنى بۇلغايدىغان، سوتسىيالىزمغا قارشى تۇرىدىغان زەھەرلىك ئېرىكىن يامراپ كېتىشىنى ئەمەس، ھەر خىل ئىلمىي كۆز قاراش، سەنئەت ئېقىملىرىنىڭ ئىرىكىن مۇھاكىمە قىلىنىشىنى ۋە كېڭىيىشىنى تەشەببۇس قىلىمىز؛ «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئېقىمىلار بىس-بىستە سايراش» فاڭجېنىنى ئىزچىللاشتۇرۇشتىكى تۈپ مەقسەت ئىلىم-پەن، ئەدەبىيات-سەنئەت جەھەتتە ئىرىكىن مۇھاكىمىنى قانات يايدۇرۇش، ئەدەبىيات-سەنئەت خادىملىرىنى باتۇرلۇق بىلەن ئىزدىنىپ، يېڭىلىق يارىتىشقا جۈرئەت قىلىپ، ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇپ، خاتالىقنى تۈزىتىپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈشكە ئىلھاملاندۇرۇشتىن ئىبارەت.

ئەدەبىيات-سەنئەت ئىجادىيىتى ۋە نەزەرىيە مۇھاكىمىلىرىدە خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل زىددىيەتنى پەرقلىنىدۇرۇشكە ماھىر بولۇپ، ئادەتتىكى ئىلمىي كۆز قاراش مەسىلىسىنى سىياسىي مەسىلە، مەيدان مەسىلىسى دەپ قارىماسلىقىمىز، جۈملىدىن سىياسىي مەسىلىنى كونكرېت ئانالىز قىلمايلا ئىلمىي مەسىلە، مەيدان مەسىلىسى دەپ قارىماسلىقىمىز لازىم. ئومۇمەن ئەدەبىيات-سەنئەت خىزمىتى مېخانىزمى تېخىمۇ كەڭ، تېخىمۇ كۆپ دائىرىدىكى كىشىلەرنىڭ سوتسىيالىستىك ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاشقا، ئەدەبىيات-سەنئەت يولىنىڭ ماڭغانسېرى تېخىمۇ كېڭىيىشىگە پايدىلىق بولۇشى، توغرا يۆنىلىش ئاساسىدا سوتسىيالىستىك دېموكراتىيىنى تېخىمۇ كەڭ جارى قىلدۇرۇشى، ئەدەبىيات-سەنئەت ساھەسىدە تېخىمۇ ئىناق، كوڭۇل ئازادە بولغان ئىجتىمائىي كەيپىيات شەكىللەندۈرۈشى لازىم.

3. مەدەنىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى جارى قىلىش ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىش، يېڭىلىق يارىتىش پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇش لازىم

جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ھەم چوڭقۇر، كەڭ سوتسىيالىستىك مەزمۇنغا، ھەم روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە. شۇڭا، چوقۇم مەدەنىيەتنى ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى جارى قىلىش، ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىش، يېڭىلىق يارىتىش يولىدا مېڭىش لازىم. يولداش جياڭ زېمىن: «جۇڭخۇا مىللىتى ئۇزاق تارىخقا ۋە ئېسىل مەدەنىيەتكە ئىگە ئۇلۇغ مىللەت، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىمىزدا تارىخنى ئۈزۈپ قويماستىن كېرەك» دەپ تەكىتلەپ ئېيتقىنىدەك، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئېسىل مەدەنىيىتىنىڭ تارىخى ئورنىنى چوڭقۇر تونۇش لازىم.

ئېلىمىمىزنىڭ مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىمىزنىڭ، مەدەنىيەت تارىخىمىزنىڭ تولۇمۇ ئۇزۇنلۇقى، تەسىر تىردىلىكى، مەزمۇنىنىڭ موللۇقى، مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىمىزنىڭ ھەر مىللەتتىن تەركىب تاپقانلىقى، زېمىن دائىرىسىمىزنىڭ كەڭلىكى ۋە ئىنسانىيەت تارىخىغا قوشقان غايەت زور تۆھپىسى ئارقىلىق دۇنياغا مەشھۇر بولۇپ كەلمەكتە. ئۇ، كۈندىن-كۈنگە يېڭىلىنىۋاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا يەنىلا ئورنىنىڭ ئۆچمەس شانلىق نۇرىنى چاچماقتا.

بۇ ئېسىل مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىش ھازىر-ۋ مىللەتتەمىمىزنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىمىزنى ئۆستۈرۈشنىڭ زۆرۈر شەرتى بولۇپلا قالماي، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت يارىتىشنىڭمۇ زۆرۈر شەرتى. شۇڭا، ئېسىل مىللىي مەدەنىيەت تارىخىدا ھۈرمەت قىلىشىمىز ۋە ئۇنى ئۈزۈپ قويماستىنلا،

ماركسىزىملىق مەدەنىيەت قارىشى شۇنداق ھېسابلايدۇكى، دۇنيادا ئۆزگەرمەس، قاتمىل مەدەنىيەت بولمايدۇ. جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي فورماتسىيەسى ۋە ماددىي ئىشلەپچىقىرىش شەكلىدە بارلىققا كەلگەن مەدەنىيەت تىپىدىكى ئۆزگىرىش ئەنئەنىنى ئۈزۈپ قويماستىن، كونا مەدەنىيەتنى تۈپتىن يوقىتىش، مەدەنىيەت مىراسلىرىنى تەلەتۈكۈس قۇرۇتۇۋېتىشتىنمۇ دېرەك بەرمەيدۇ. خۇددى يېڭى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى كونا ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئاساسىي بولغىنىغا ئوخشاش، يېڭى مەدەنىيەتمۇ ئەسلىدە بار مەدەنىيەت ئاساسىدا مەيدانغا كېلىشى كېرەك. يېڭى مەدەنىيەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ شاكىلىنى چىقىرىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئېسىل قىسمىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنى سوتسىيالىستىك يېڭى مەدەنىيەتكە سىڭدۈرۈپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ ئورگانىك تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندۇرۇشىمىز كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز بىر تەرەپتىن تارىخنى ئۈزۈپ قويۇشقا، ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىسىمىزنى ئىنكار قىلىدىغان مىللىي ئىنكارچىلىققا، تارىخ ئىنكارچىلىقىغا قەتئىي قارشى تۇرۇشىمىز، «پۈتۈنلەي غەربلەشتۈرۈش» تەك خاتا سىياسىي تەشەببۇسقا قەتئىي قارشى تۇرۇشىمىز؛ يەنە بىر تەرەپتىن، مىللىيەتمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتىمىزنى قارىغۇلارچە مەدەنىيەتلەيدىغان بىر تەرەپلىملىك ۋە ماركسىزىملىق ئىلمىي تەھلىل كەمچىل بولىدىغان ئۇسۇللارغىمۇ قارشى تۇرۇشىمىز لازىم.

مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتكە ۋارىسلىق قىلغاندا، چوقۇم تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىش پوزىتسىيەسىنى قوللىنىش لازىم. تارىخىي مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت شۇ دەۋر. دىكى تارىخىي رېئاللىقنىڭ ئىنكاسى؛ ئىدىئولوگىيە شەكلىنى ئالغان بولۇپ، ھامان روشەن سىنىپچىلىككە ۋە ئىدىئولوگىيە خاراكتېرىگە ئىگە. ئۇنىڭدا ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپنىڭ پادىدەنىيەتى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ ئىلغار، دېموكراتىك مەدەنىيەتى بولىدۇ. دېمەك، مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئىلغار، دېموكراتىك مېغىزىمۇ، فېئوداللىق شاكىلىمۇ بولىدۇ. بىز ئۇلارنى پەرقلىۋىدىشىمىز، تاللىشىمىز لازىم. مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ مېغىزى بىلەن شاكىلىنى، دېموكراتىك مەزمۇن بىلەن فېئوداللىق ئەخلىتىمىنى پەرق ئەتەي شۇ پېتىلا سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەت سەھنىسىگە كۆتۈرۈپ چىقىرىش كونسېرۋاتىپلىق، ئارقىغا چېكىنىش بولۇپ، بۇ خىل خاھىشنى قەتئىي تۈزىتىش لازىم.

تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىش پەقەت بىر ئاساس، بىز يېتىدىغان نىشان يەنىلا «كونمۇنىستىك يېڭىنى يارىتىش»، ئىجاد قىلىش ۋە يېڭىچە مىللىي مەدەنىيەت يارىتىشتىن ئىبارەت.

4 - مايدىن بۇيانقى ئىنقىلابىي مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسىمىزنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تارىخىي، مىللىي، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت بەرپا قىلىشنىڭ زور ئېقىمى، ھەرگىزمۇ مەنبە ئەمەس. ۋارىسلىق قىلىش - يېڭىدىن ئىجاد قىلىشنىڭ ئورنى دەسىيەلەيدۇ. جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ مەنبەسى

يەنىلا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سوتسىيالىزم قۇرۇش ئەمەلىيىتى، يېڭى، مىللىي مەدەنىيەت يارىتىشنىڭ تۈپ يولى - جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش ئەمەلىيىتىنى چىقىرىش نۇقتىسىدە. مانا ھالدا مىللىي ئەنئەنىۋى سەنئەتنىڭ شەكلى، ئىجادىيەت تەجرىبىلىرىدىن ئىسپاتىي بايىدىغانلىقى ۋە ئۇنى يېڭىلاپ، ئۇنى يېڭى دەۋر ئالاھىدىلىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەزمۇن ۋە مىللىي شەكىل تەلىپى بويىچە سوتسىيالىستىك يېڭى، مىللىي مەدەنىيەت بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت. شۇڭا، مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى جارى قىلدۇرۇش، ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىشتا «قەدىمكىنى بۇگۈنكى ئۈچۈن، چەت ئەلنىڭكىنى جۇڭگو ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش»، «كونىلىرىدىن يېڭىنى يارىتىش» فاڭجېننى ئىزچىل ئىسپات قىلىشىمىز لازىم.

بىز ھەم مىللىي، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتكە ۋارىسلىق قىلىشىمىز، ھەم چەت ئەل مەدەنىيىتىنىڭ مۇنەۋۋەر نەتىجىلىرىنى ئەينەك قىلىشىمىز، قوبۇل قىلىشىمىز لازىم. بۇ يالغۇز سوتسىيالىستىك مەملىكەتلەرنىڭ مۇنەۋۋەر مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى قوبۇل قىلىش ۋە ئەينەك قىلىشنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپلا قالماي، كاپىتالىستىك مەملىكەتلەرنىڭ ئىسپات مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى ئەينەك قىلىش ۋە قوبۇل قىلىشىمىز ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. پەقەت مەدەنىيەت بىلىملىرى، سەنئەت شەكلى، بەدىئىي ماھارەتنىلا قوبۇل قىلىش، ئەينەك قىلىشىمىز ئەمەس، ھەتتا ئىدىيىۋى مەزمۇننى قوبۇل قىلىش ۋە ئەينەك قىلىشىمىز ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. پۈتۈن ئىنسانىيەت ئىجاد قىلغان مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى، مەنىۋى بايلىقلارنى چۈشىنىشىمىز، ئىگىلىشىمىز، ئەينەك قىلىشىمىز، قوبۇل قىلىشىمىز لازىم. بۇ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت بەرپا قىلىشنىڭ مۇھىم شەرتى، شۇنداقلا خەلق ئاممىسىنىڭ مەنىۋى مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى بېيىتىشنىڭ مۇھىم تەدبىرى. لېكىن چەت ئەلنىڭ مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى ئۆگىنىش، قوبۇل قىلىش، ئەينەك قىلىشتىكى مەقسەت ئۆزىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك مىللىي مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. شۇڭا بۇ خىل قوبۇل قىلىش، ئەينەك قىلىش جەزمەن ئۆز دۆلىتىمىزنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈشى، ئۆز مەدەنىيىتىمىزگە سىڭدۈرۈلۈشى لازىم. ھەر قانداق مەدەنىيەتنى ئالدى بىلەن دۆلىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئېتىراپ قىلىشى، قوبۇل قىلىشى لازىم، ئاندىن دۇنيا سەھنىسىدە تېگىشلىك ئورۇن ئالالايدۇ. مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولمىغان، ئۆز ئالاھىدىلىكى بىلەن بىرلەشمىگەن ھەر قانداق مەدەنىيەتنىڭ دۇنياۋى ئەھمىيىتى بولمايدۇ. مەملىكىتىمىزنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىنى چىقىرىش نۇقتىسىدە قىلغان ھالدا چەت ئەلنىڭ ئىلغار مەدەنىيەت مېھنەتلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزگەرتىپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت بەرپا قىلىشنى تېزلىتىش - بىزنىڭ تۈپ نىشانىمىز. شۇڭا، چەت ئەل مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلغاندا جەزمەن «چەت ئەلنىڭكىنى جۇڭگو ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش» فاڭجېننى ئىسپات قىلىش لازىم.

4. ئەدەبىيات - سەنئەت سېپىنى ئىچكى - تاشقى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ تەنچ ئۆزگەرتىش تەۋپتىشىگە تاقابىل تۇرىدىغان پولات ئىستېھكام قىلىش قۇرۇپ چىقىشىمىز لازىم

يولداش جياڭ زېمىن «1 - ئىيول» دىكى سۆزىدە: «يېڭى تارىخىي شارائىتتا پارتىيەمىز ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشنىڭ سىنىقىغا داۋاملىق دۈچ كېلىپلا قالماستىن، بەلكى ئىسلاھات

ئېلىپ بېرىش، ئىشلىنىشى ئېچىۋېتىش، تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ سىنىمى، تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە قارشى تۇرۇشنىڭ سىنىمىغىمۇ دۇچ كەلمەكتە» دەپ كۆرسەتتى. ئۇ يەنە: «تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش ۋە بۇرۇنغاچە ئىرىشكەن نەتىجىلەرنى تۇتۇش ئېچىۋېتىش قىلىش ۋە ئىگىلىك ھوقۇقى، قۇرۇلۇش ۋە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشلىنىشى ئېچىۋېتىش ئىشى ئۈچۈن رېئال تەھدىت بولۇپ قالمىدۇ»، پۈتۈن پارتىيەنىڭ مۇھىم ۋەزىپىلىرىدىن بىرى «ئىچكى - تاشقى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشىگە تاقابىل تۇرىدىغان پولات ئىستېھكام قۇرۇشتىن ئىبارەت» دېدى. ئۇ يەنە ئۆز سۆزىدە: «ئىدىئولوگىيە ساھەسى تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش بىلەن تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە قارشى تۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنىڭ مۇھىم ساھەسى»، «بۇ جەھەتتىكى خىزمەتنى ياخشى ئىشلەش - ئىشلىيەلمەسلىك سوتسىيالىزىم ئىشلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىغا ياكى مەغلۇب بولۇشىغا بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك» دەپ ئېنىق كۆرسەتتى. باش شۇجى جياڭ زېمىننىڭ يۇقىرىدىكى مۇھىم يوليورۇقلىرىنى ئەستايىدىل ئۈگىنىش ۋە ئۆزلىشىش بىلەن ئۆزگەرتىپ تۇرۇۋاتقان خەلقئارا ۋەزىيەتنى توغرا تەھلىل قىلىپ ۋە تونۇپ، سوتسىيالىزىم كاپىتالىزىم ئۈستىدىن جەزمەن غەلبە قىلىدۇ، دېگەن ئېتىقادنى قەتئىيلەشتۈرۈش، ئىچكى - تاشقى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشىگە تاقابىل تۇرۇش ئاڭلىقلىرىنى كۈچەيتىپ، تارىخ بىزگە يۈكلىگەن جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن تېخىمۇ ياخشى چىقىشىمىزدا مۇھىم رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە.

ھازىرقى دۇنيادا سوتسىيالىزىم بىلەن كاپىتالىزىمدىن ئىبارەت ئىككى خىل تۈزۈم، ئىككى چوڭ ئەدەبىيەت سىستېمىسىنىڭ قارشىلىقى ۋە كۈرەشى - تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش بىلەن تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە قارشى تۇرۇش شەكلى بىلەن ئىپادىلەنمەكتە. ئىچكى - تاشقى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش سۈيىقەستى - ئېلىمىزنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزىم قۇرۇش ئىشلىرىغا نىسبەتەن ئەمەلىي خەۋپ بولۇپ تۇرماقتا. ئىدىئولوگىيە ساھەسى ئەنە شۇ تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش بىلەن تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە قارشى تۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنىڭ مۇھىم سېپى، ئاساسلىق جەڭ مەيدانى، ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسى بولسا، ئالدىنقى سەپ بازىسىدۇر. شۇڭا، ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدە، تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە قارشى تۇرۇش بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئەدەبىيات - سەنئەت سېپىنى تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە قارشى پولات ئىستېھكام قىلىپ قۇرۇپ چىقىش لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئىدىئولوگىيەنىڭ مۇھىم ساھەسى بولغان ئاخبارات، نەشرىيات، مەدەنىيەت، سەنئەت، نەزەرىيە تەتقىقاتى تارماقلىرى تاشقى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ بىزگە مەدەنىيەت جەھەتتىن سىڭىپ كىرگەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئەدەبىيات - سەنئەتتە بىز تەرەپتىن تەرتىپكە سېلىش، بىز تەرەپتىن گۈللەندۈرۈش فاكتورىدا داۋاملىق چىڭ تۇرۇپ، سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى خىزمىتىنى ئومۇميۈزلۈك ياخشى ئىشلەپ، ماركسىزىم ئىدىيەسى ئارقىلىق بارلىق ئىدىيە، مەدەنىيەت بازىلىرىنى ئىگىلىشى كېرەك. بۇنىڭداھەم ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشلىنىشى ئېچىۋېتىش فاكتورىدا چىڭ تۇرۇپ، تاشقى مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى كېڭەيتىش، ھەم چەت ئەللەرنىڭ ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات بۇيۇملىرىنىڭ سىڭىپ كىرىشىنىڭ قاتتىق ئالدىنى ئېلىش كېرەك. مەدەنىيەت بازارلىرىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەرتىپكە سېلىش ۋە ساپلاشتۇرۇش لازىم. تەرتىپكە سېلىشنى تۈتۈش بىلەن بىللە، ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزىم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يۆنىلىشىدە، جامائەت پىكىرىنى توغرا تەرەپكە يېتەكلەش يۆنىلىشىدە چىڭ تۇرۇپ، تېخىمۇ كۆپ نادر ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنى يارىتىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ مەنىۋى تەلپىنى قاندۇرۇپ، بۇرۇنغا ئىدىيەسىمىزنىڭ چىرىتىشىنى

ئۈنۈملۈك چەكلەپ، خەلقئارادىكى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتە سىڭىپ كىرىپ، تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش يولىدىكى سۈيىقەستنى مەغلۇب قىلىش كېرەك. بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە قارشى تۇرۇش كۈرىشى ۋە تەربىيەسىنى ئۇزۇن مۇددەت ئېلىپ بېرىش كېرەك. بىر قانچە يىلدىن بۇيان، بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە قارشى تۇرۇش كۈرىشى ۋە تەربىيەسى غايىەت زور نەتىجىلەرگە ئېرىشتى، لېكىن بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە نەزەرىيە ئاساسى ۋە ئىدىيەۋى تەسىرىنى تۈگىتىش ئۇزۇن مۇددەتلىك مۇشەققەتلىك ۋەزىپە. بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە يېڭى ئېتىقادى تەرغىب قىلغان «سۈبېيېكتىپ ئىدىئالزم»، «شايمىسزلاشتۇرۇش»، «سىمپاسىيەنى سۇسلاشتۇرۇش»، مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى جارى قىلدۇرۇشقا سەل قاراش، غەرب مەدەنىيىتىگە قارىغۇلارچە چوقۇنۇش قاتارلىق خاتا ئىدىيەلەرنىڭ تەسىرى تېخىمۇ تولۇق تۈگىتىشنى يوق، فېئوداللىق خۇراپى ئىدىيەلەرنىڭ تەسىرى تېخى مەۋجۇت. بۇلارنىڭ ھەممىسى بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشنىڭ، تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشنىڭ ئىدىيەۋى ئاساسى. بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە تۇرۇش - تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشنىڭ دۆلىتىمىز ئىچىدىكى ماسلاشقۇچى كۈچى. «بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە بىلەن تۆت ئاساسىي پىرىنسىپ ئوتتۇرىسىدىكى قىازىنىق قارشىلىق ۋە كۈرەش، ماھىيەتتە، كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ رەھبەرلىكىدە، سوتسىيالىزم يولىدا چىڭ تۇرۇش بىلەن چىڭ تۇرماسلىق ئوتتۇرىسىدىكى سىياسىي كۈرەش، لېكىن بۇنداق سىياسىي كۈرەش دائىم ئىدىئولوگىيە ساھەسىدىكى ئىدىيە، نەزەرىيە كۈرەشى سۈپىتىدە كۆپلەپ ئىپادىلەندۈرۈلگەن. شۇڭا ئىدىئولوگىيە ساھەسىدە بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە چەكلەنمىسە، ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇلماستىن، تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە تاقابىل تۇرۇش ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش قۇرۇق كەپ بولۇپ قالىدۇ. دە، يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ. بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە قارشى تۇرۇش - ئۇزاق مۇددەتلىك كۈرەش. بىز بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە كۈچلەرنىڭ نۇقتىمەنەزەرلىرىنىڭ تەسىرىنى داۋاملىق تۈگىتىشىمىز، بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە ئىدىيە، نەزەرىيە ئاساسىنى بىر بىرلەپ تۈگىتىشىمىز لازىم. مۇشۇنداق قىلىشقا ئىدىيە مۇقىم بولمايدۇ، جەمئىيەت مۇقىم بولمايدۇ، ئەدەبىيات - سەنئەتنى گۈللەندۈرگىلى بولمايدۇ. شۇڭا بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە قارشى تۇرۇش ۋە تەربىيەنى تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە قارشى تۇرۇش يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ بوشاشماستىن ئۇزۇن مۇددەت ئېلىپ بېرىش لازىم.

مىللىي بولگۈنچىلىك بۇرژۇئاچە ئەركىنلىك شەرتىدە مىللىي مەسئەلەدىكى ئىنكاسمۇر. ئۇ خەلقئارادىكى پانتۇركىزم ئىدىيەۋى ئېقىمى بىلەن بىرلىشىپ، شىنجاڭنىڭ سىياسىي مۇقىملىقى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغا بىۋاسىتە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ئاساسىي خەۋپ بولۇپ قالدى. خەلقئارادا بەزى رايونلاردا پانتۇركىزم ئېقىمىنىڭ باش كۆتۈرۈپ چىققانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش توغرىسىدا چوڭقۇر تەشۋىق - تەربىيە ئېلىپ بېرىشىمىز، ئىنتايىن ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ مىللەت، دىن مەسئەلىسىدىن پايدىلىنىپ بۆلگۈنچىلىك مەركەزلىك تەسىرى بىلەن شۇغۇللىنىشىغا قارشى قەتئىي كۈرەش قىلىشىمىز كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىللە تۇرغۇن ئالدىنقى «ئۇيغۇرلار» قاتارلىق ئۈچ كىتابى ۋە مۇھىم مەتبەئە ئىسسىق بۇغراىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» دېگەن كىتابىنى تەنقىد قىلىشنى داۋاملىق چوڭقۇر قانات يايدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ پانتۇركىزم تەرىپىنى تەرغىب قىلىش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاشنى تەرغىب قىلىش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىشتىكى ئەكسىيەتچىل ماسھەبىيەتنى چوڭقۇر پاش قىلىشىمىز، ئىدىيە، نەزەرىيە ئاساسىنى ئېچىپ تاشلىشىمىز كېرەك. ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ئېسىل مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە تىنچلىق بىلەن ئىلگىرىلىگەن ھالدا ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇپ، شىنجاڭدىكى ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ جۇڭخۇا مىللەتلىرى چوڭ ئائىلىسىنىڭ ئەزاسى بولغانلىقىدىن ئىپتىخارلىنىش توغرىسىدا ئاشۇرۇشىمىز كېرەك.

ئىچكى - تاشقى دۇشەنلەر تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش سۈيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا دېھقانچىلىق سوتسىيالىزم پىكىر ئېقىمىدىن پايدىلانماقتا. دېھقانچىلىق سوتسىيالىزم بىلەن بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈش ماھىيەتتە بىر نەرسە بولۇپ، ھەر ئىككىسى كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، كۆپ پارتىيە تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ؛ پرولېتارىيات دىكتاتورىسىنى ئىنكار قىلىپ، «ئومۇمىي خەلق دۆلىتى»نى تەرغىپ قىلىدۇ؛ ماركسىزم - لېنىنىزمنى يېتەكچى ئىدىيە قىلىشقا قارشى تۇرۇپ، ئىدىئولوگىيىنى كۆپ مەنبەلەشتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. بۇنىڭدىن ھازىرقى زامان دېھقانچىلىق سوتسىيالىزمىنىڭ سوتسىيالىزمىنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئاساسىي پرىنسىپلىرىدىن پۈتۈنلەي ۋاز كەچكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئىلگىرى سوتسىيالىزمغا تۈپتىن قارشى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. دېھقانچىلىق سوتسىيالىزمىنىڭ خاراكتېرى، ئىدىئولوگىيە نۇقتىسىدىن قارىغاندا، بۇرژۇئا پىكىر ئېقىمىنىڭ ئىنكاسى، جەمئىيەت شۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، بەزى جايلاردا ئۆزگەرتىلگەن كاپىتالىزم تۈزۈمى. مەيلى بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈش بولسۇن، مەيلى مىللىي بۆلگۈنچىلىك بولسۇن، مەيلى دېھقانچىلىق سوتسىيالىزم پىكىر ئېقىمى بولسۇن ماھىيىتى بىردەك. بۇلارنىڭ ھەممىسى سوتسىيالىستىك مەملىكەتلەرنى ئىچكى جەھەتتىن پارچىلاپ، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىگە، سوتسىيالىزمغا قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىمىڭ تۇرۇپ، بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈش پىكىر ئېقىمى، مىللىي بۆلگۈنچىلىك پىكىر ئېقىمى ۋە دېھقانچىلىق سوتسىيالىزم پىكىر ئېقىمى بىلەن مۇرەسسەسىز كۈرەش قىلىشىمىز، خەلقئارادىكى دۇشەن كۈچلەرنىڭ «مەدەنىيەت» جەھەتتە سىڭىپ كىرىش، ئاغدۇرۇشچانلىق قىلىش ۋە تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشنى يولغا قويۇشتىكى سۈيىقەستىدىن ھوشيار بولۇشىمىز، ئۇنى سېزىۋېلىشىمىز ۋە ئۇنىڭغا قارشى كۈرەشنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بېرىشىمىز لازىم.

بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈشنىڭ ئاچچىق ساۋاقللىرى ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىنىڭ ئالدىغا بايرىقى روشەن ھالدا سوتسىيالىزم مەيدانىدا تەۋرەندەستىن چىك تۇرۇش، پارتىيىنىڭ مۇكەممەل بولغان ئەدەبىيات - سەنئەت فاكتورىدا چىمىڭ تۇرۇش، دەۋرنىڭ ئاساسىي مۇقامىدىكى ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە قارشى تۇرۇش كۈرىشىدىن ئىبارەت دەۋرنىڭ بۇ باش تېمىسىنى دەل ۋاقىتتا كۈچلۈك ھالدا ئىپادىلەش، ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى ئارقىلىق خەلقنى تەربىيەلەش، خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش، خەلق ئاممىسىنى سەكەكلەشتۈرۈپ، سوتسىيالىزم ئىشلىرىغا بولغان ئېتىقادىنى مۇستەھكەملەش، بۇرژۇئاچە پارتىيىنىڭ تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش سۈيىقەستىگە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتىن ئىسب رەت جىددىي تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭ ئۈچۈن كەڭ ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىنى ماركسىزم - لېنىنىزىم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى، پارتىيىنىڭ فاكتورى، سوتسىيالىستىك تىنچلىقنى ئەستايىدىل ئۆگەتكەنلىكىگە، دەۋرنىڭ ئاساسىي مۇقامىنى پۇختا ئىسلىتىپ، دەۋرنىڭ تەلەپىگە ئۇيغۇن، ئىجتىمائىي ئەھمىيىتى زور تېمىلارنى كۆپلەپ يېزىشقا، دەۋرنىڭ ئاساسىي ئېقىمىنى روشەن ئەكس ئەتتۈرىدىغان دەۋر روھىغا باي، مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى ئىسجاد قىلىشقا تەشكىللەش، ئۇلارنى ھەقىقىي تۈردە ئىنسان روھىنىڭ لايىقە تىلىك ئىنژېنېرى بولۇشقا يېتەكلەش كېرەك. يۇقىرىدىكى بىر قاتار خىزمەتلەر ئۈزۈلۈك ئىشلەنگەندىلا، پۈتۈنلەي ئەدەبىيات - سەنئەت بازىسىنى سوتسىيالىزم ئىدىيىسىنى ئىگىلەپ، تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىشكە قارشى يولات ئىستېھكامغا ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ.

ئىسىران دېڭىزىدىن تاپچىلار

چۈشۈمدىكى ئاچچىق تەبەسسۇم

مۇختار بۇغرا

بەزىلەر: «ئۆز ئىستىقبالىمنى ئويلىمىدىم، ئۆز ئىستىقبالىمدىن ئەندىشە قىلمىغان كىشى سېپى ئۆزىدىن ساراڭ» دەيدۇ. مېنىڭچە: «ئەنە شۇنداق كىشىلەرلا ھەقىقىي ئەزىمەت!»

* * *

يەڭگىلەي دېسەڭ سەنمۇ تولغاق ئازابى تارتىپ باق.

* * *

ئەتىگەندە يارىغا: «يامان چۈش كۆرۈپتەنمەن» دېسەم، يارىم: «چۈش دېگەن تەتۈرسىگە ماڭىدۇ» دەپ تەسەللىي بەردى. كەچتە خوشلىشىدىغان چاغدا: «ياخشى چۈش كۆرۈڭ» دەپ ئۈزىتىپ قويدى.

ئاھ، خۇدا، ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن!

* * *

ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ياراتقان شېئىر-ھاياتلىقنىڭ بىر ئۇلۇغ تىنىقى.

* * *

چۈشۈمدە بىر بۆرىگە يولۇقۇپ قاپتىمەن. بۈرە دېگەن مەخلۇقنى مۇشۇ يېشىمغىچە ئۇچرىتىپ باقمىغاچقا، يېشانەمدىن تەر ئېقىپ، گېلىم قۇرۇپ، زۇۋانىم چىقىماي قالدى.

نى قايسى دېگىز، قايسى ئوكيانلار سۈمۈ-
رۈپ ئېلىپ كېتىۋاتىدىكىن؟
دېگىز - ئوكيانلار شاۋقۇن كۆتۈردى:
- ئادەملەر دېگىزى!!!...

* * *

يەر ئانىنىڭ قىش - زېمىستاندا مېۋىلىك
ۋە مېۋىسىز دەرەخلەرنى يالىڭاچ قويۇپ،
ئەنجۈر دىرىخىنى ئىسسىق قوينىغا ئالغان.
لىقنى كۆرگەن ھاۋا ئانا بىلەن ئادەم ئاتا
ھەيرانلىقتىن تەڭلا سوراشتى: بۇ نېمە
سەۋەبتىن؟

- پەرزەنتىڭلارغا چېچىكىنى كۆز - كۆز
قىلماي، بىر يازدا ئۈچ مەرتەم مېۋە بەرگەن-
لىكى ئۈچۈن! - دەپ جاۋاب بەردى يەر ئانا.

* * *

دانەخورەك

قاچانكى چۈشتى ساڭا كۆزۈمنىڭ قىزى،
بالاغەتكە يەتتىم شۇنىڭدىن بېرى.

* * *

ئۇ ئىشىكىم ئالدىدىن ئۆتتى. ئىنچىكى
ئوسما قويۇۋالغان ئىدى. قەدەم تىۋىشى ئاڭ-
لانمىغىچە قاراپ تۇردۇم.

ئۇ ئىشىكىم ئالدىدىن ئۆتتى. چېمرايلىق
گىرىم قىلىۋاپتۇ، چېچىۋالغان ئەتىرى دىمە-
قىمىنى مەست قىلدى. قارىسى يوقناغىچە
قاراپ تۇردۇم.

ئۇ ئىشىكىم ئالدىدىن ئۆتتى. كېچىكى
چىقىپ قالغاچقا، كالاچ ئىزىدىن باشقا ھېچ
نەرسىنى كۆرەلمىدىم.

ئۇ ماڭا تۈنۈكۈندۈ قارىمىغان، بۈگۈنمۇ
قارىدى، ئەتىمۇ قارىمايدۇ.

* * *

سەن ھېچقانداق قۇش، ھېچقانداق ھاي-
ۋان، ھېچقانداق ئىنسان بىلەن پىددىغان ناخ-

ئەگەر زۇۋانم چىققان بولسا، «ۋاي ئانام»
دەپ چاقىرماقچى ئىدىم. ئۆرە تۇرۇۋېرى
دېسەم، قورقۇنچىتىن پۈتۈمدا مادارم قالما-
غان، ئولتۇراي دېسەم، بۆرىنىڭ «يەردىن
چالما - تاش ئېلىۋاتىدۇ» دەپ ئويلاپ قى-
لىپ ئېتىلىپ كېلىشىدىن ئەنسىرىدىم. تۇرۇ-
ۋېرى دېسەم..... پەرۋەردىگار ماڭا مەدەت
بەرگەيسەن!!! دەرھال بويىنۇمغا ئېسىقلىق
بۆرە ھۇشقى ئېسىمگە كېلىپ قالدى. ئانام
ئۇنى: «مۇشكۈلگە، خەتەرگە يولۇقساڭ سېنى
قۇتۇلدۇرىدۇ» دەپ تۇمار قىلىپ ئېسىپ قويغان
ئىدى. مېنى تېخىمۇ سۇر باسقىتى. بۆرە بۇ
ھۇشۇقنى كۆرۈپ قالسا، قىساس ئالارمۇ؟
«سېنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىڭ مېنىڭ ئەجدادىم-
نى ئوۋلىغان ئىكەن - دە» دەپ بوغۇۋېتەرمۇ؟
دېگەن ئوي كالىمدىن چاقماق تىپزلىمىدە
كەچتى. بەدىنىمنىڭ تەر تۆشۈكچىلىرىدىن
سۇ ئاقاتتى، چىشلىرىم كاسىلدايتتى. كۆزۈم
توساتتىن بۆرىنىڭ ئۆتكۈر چىشلىرىغا چۈ-
شۈپ قالدى، ئاشۇ چىشلارنىڭ مېنى قىيما -
چىيما قىلىۋېتىدىغانلىقىغا ئىشەندىم. كۆزۈم-
نى بۆرىنىڭ ئۆتكۈر چىشلىرىغا تىكىكىمىچە
ئۆز - ئۆزۈمگە سوئال قويدۇم: «بۆرە مېنىڭ
قورقۇنچاقلىقىمدىن ئاچچىق تەبەسسۇم قىلى-
ۋاتامدىكىن؟!...»

* * *

دۇنيا ھەم ھاياتنى ھەر قانداق بەندە
مۇكەممەللىككە كۆتۈرەلمىگەن ئەمەس. پە-
قەت ۋە پەقەت ئەمدىلا تۇغۇلغان بوۋاق
دۇنيانىڭ كۈزەلمىكىنى شېرىن چۈشكە، ھا-
ياتنىڭ ئۇلۇغلىقىنى «ئۆلۈم»گە ئوخشىتال-
مايدۇ.

* * *

تاغلارنىڭ قىلدى:
- ئەي قۇم دېگىزى، سېنىڭ زەمزمەلىرىڭ-

ھامان ئىگىلىك يېرىدىغانلىقىنى بىلىشەن، لېكىن سېنىڭدىن يىغلايدىكەن، كۈلۈشۈشۈمنى بىلىشەن مەن.

* * *

شائىر، چۈش ۋە ئېزىتقۇنىڭ تەرجىمىسى ھالىنى يازالغىنىڭدەك شېئىر ۋە ناخشىنىڭ تەرجىمىسى ھالىنى مەڭگۈ يازالمايسەن.

* * *

قۇياش چاچلىرىنى ئويىناپ، يۈزلىرىنى سىلاپ، كۆزلىرىنىڭ نۇرى بەردى، نۇردىن يول ياساپ يېنىغا چاقىردى، مەن جابدۇندىم. پۈتۈم يەرگە يىلتىز تارتىپ قالدى، بىر كېچىدىلا يەر شارى قۇياشنى يوشۇرۇۋالدى.

* * *

دۇنيا جەننەت ئەمەس، دوزاخمۇ ئەمەس. خۇدا جەننەتنى ياراتماقچى بولغاندا، دوزاخقا ئۇل قويۇشنى ئۈنتۈپ قالغان.

* * *

ۋايىغا يېتىپ ئېچىلغان گۈل ئەركىن گۈل ئەمەس، قۇل. خالىغانچە ئۈزۈپ بىر ئاۋغا تەقدىم قىلماقچى بولساڭ بېرىۋېتەلەيسەن، سېتىۋەتمەكچى بولساڭ سېتىۋېتەلەيسەن.

* * *

شېئىر ئىككى بوغۇم سۆز، بىر بوغۇم چۈش، يەنە بىر بوغۇم رېئاللىق!

* * *

سۆيگۈمنى ئىزھار قىلماقچى ئىدىم، تىلىشىمىز ئىكەنلىكىمنى نەدىن بىلەي؟ سېنى تاپماقچى ئىدىم، كۆرۈپلا ئۆزۈمنى يوقىتىپ قويىدىغانلىقىمنى نەدىن بىلەي؟ بەخت تىلەپ بارغان ئىدىم، بار بەختىمنى يوقىتىپ كېلىدىغانلىقىمنى نەدىن بىلەي؟ چاقماق تېزلىكىدە بېرىپ، سىم - سىم

شەننى بىلىشەن، ئۇ مۆجىزە سىم ئەمەس، بەلكى سەندىكى جىلۋىلىك تەبەسسۇم!

* * *

دوستلۇق

كۆكتە بولارمۇ دوستلۇق يۇلتۇزى؟ يەردە بولارمۇ دوستلۇق يىلتىزى. دىل يانچۇقىدىن ئوغرىلاپ ئاپتۇ، بۈيۈك ئۇرۇقنى ساما ئېتىزى.

* * *

ئوڭۇمدىكى ئىتلار چۈشۈمدىكى ئىتلارنى تالاپ كەتتى.

* * *

يوشۇرۇمىدىن سىرىڭنى، قىزچاق. ياپراق كەبىي تەنلىرىم سۆيگۈ دەرىخىڭنىڭ قوۋزاق تاشلاپ قىپچالماقچ بولۇۋالغانلىقىنى سەزدى. يوشۇرۇمىدىن سىرىڭنى، ئامرىقىم. سىرىڭنىڭ دېرىزىسى ئېچىلىپ، قەلبىڭدىكى كۈيلەر ئاپئاق كېچىلەرگە، چۆلدىكى بۇلاقلارغا چېچىلىپ كەتتى.

* * *

مەن ئۇششۇق سودىگەر، ئانا. چۈنكى دادام بىلەن ئىككىڭلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مېھرى - مۇھەببەتنى تۇنجى يىغىم بىلەن سېتىۋالدىم.

مەن تۇغما سودىگەر، زېمىن. چۈنكى تېنىمگە سۈركەلگەن ئۇپىمنى سېنىڭ توپاڭغا تېگىشتىم.

مەن بېخىل سودىگەر، ياشلىق. چۈنكى بىر تال غۇنچەمنى سېنىڭ دەستە - دەستە كۈلدىڭگە ئالماشتۇرۇشقا كۆزۈم قىيمىدى.

مەن قارام سودىگەر، نىگار. چۈنكى سېنىڭ تەبەسسۇمىڭ ئۈچۈن بىمىسىم - يۈردىكىمنى تاۋكاغا قويۇپ، دوغاتىكتىم.

مەن ئاقىل ھەم نادان سودىگەر، تەقدىر. چۈنكى سېنىڭ مازىرىڭ مېنىڭ بازىرىمنى

يامغۇر بولۇپ قايتىشىمنى نەدىن بىلىمەي؟

* * *

ئوقۇرمەن!

تېخىمۇ كۆپچىسىن قەدىر - قىممەتتىم
ھەمدە ئىجادىم. ئىشقىڭدىن يوغانراق خېمىر
تۈرۈچ سال!

شېئىرلار

قۇتلۇق قادىر

شەبنەم

گۈل بەرگىدە

شەبنەم.

بۇلبۇلنىڭ

يېشىمىدۇر؟

كېچە يارىنى ئىزدەپ چىققان ئايىنىڭ

چۈشۈپ قالغان مۇنچىقىمىدۇر؟

تەۋرەش

مەن تەۋرەشنى

بىلىمەيتتىم ئانا،

ئۆزۈڭگۈ ئۆگەتكەن.

بۆشۈكىمنى

تەۋرىتىپ ماڭا.

تال

چىلىمغاچقا خوراز ئېگىز - پەس،

تاڭ ئاتقاننى بىلىمەك بولدى تەس.

ئىككى شېئىر

ئەسقىر داۋۇت (ئوقۇغۇچى)

يۈرەك

قىپقىزىل يېلىنجاپ تۇرغان چوغ يۈرەك،

بەزەن چاغدا تاڭ لېۋىدىكى

ئۇلۇغۋار قۇياشقا قالىدۇ ئوخشاپ.

قىپقىزىل يېلىنجاپ تۇرغان چوغ يۈرەك،

بەزەن چاغدا شەبىستاندىكى

زەر يۇلتۇزدەك كېتەر چاراقلاپ.

قىپقىزىل يېلىنجاپ تۇرغان چوغ يۈرەك،

بەزىدە ئوت - لاۋا ئىچىدىكى

بىر پارچە لوق گۆشكە قالىدۇ ئوخشاپ.

ئەجەلگە

ئەجەل،

ئەي ناكەس،

نېمىشقا ياخشىلار بىلەن بولۇۋالدىڭ

دوست،

نېمىشقا يامانلار ساڭا ناتونۇش.

نېمىشقا پانىدا ئەتمىدىڭ بەجا،

تەڭرى پەرمانىنى توغرا ۋە دۇرۇس؟!

نەسىرلەر

ئۆمەر مەتنۇرى

كۈلكە

مەن دوستۇم بىلەن كۈلكە ھەققىدە تالما-

شىپ قالدۇم، ئۇنىڭ كۆزدە تۇتقىنىمۇ كۈلكە،

مېنىڭ كۆزدە تۇتقىنىمۇ كۈلكە ئىدى. نې-

مىشقىدۇر بۇ كۈلكىلەرنىڭ خاراكتېرى ئوخ-

شىمايتتى. ئۇ سۆزىنى دەلىللەپ مەجنۇنتال

ئارىسىدا ئوتلۇق بېقىشلار بىلەن تەبەسسۇم

قىلىۋاتقان كۈلكىلەرنى، بەختتىن مەست

بولغان قىز - چوكانلارنىڭ، يىگىتلىرىنىڭ

ئېچىلىپ كۈلۈشلىرىنى كۆرسەتتى. مەن بول-

سام كەچكۈزنىڭ ئاپتېمىغا قاقلىنىپ ئول-

تۇرۇپ، ئاپتېتا ئىسىمىنىۋاتقان چىشىمىز،

چاچلىرى ئۈچتەك ئاقارغان، يۈزلىرى خۇددى

قېرى توغراقنىڭ غوللىرىدەك قورۇق بېسىپ

كەتكەن ھەممەي بىلەن بوۋايىنىڭ نەۋرىسىنى

ئەركىملىتىپ كۈلۈشلىرىنى كۆرسەتتىم. بەل-

كىم مېنىڭ روھىم بەك بالدۇر قېرىپ كەت-

كەن بولسا كېرەك.

قېرى توغراق

قۇم كۆكسىدە يېشىل نۇر چاچرىتىپ،

بەھەيۋەت قامىتى بىلەن ھەممىنىڭ ئەقلىنى

لال قىلغان قېرى توغراقنىڭ بورانىسىز

كېچىدە يىقىلغۇنى ئەجەب. مەن گويىا بىرسى يۈردىكىمنى سۇغۇرۇپ ئالغاندەك ئازاب ئىچىدە توغراقنىڭ ئۆلۈمىنى كۆرۈپ كەلمەكچى بولۇپ، شەرقتىن ئوتقاشتەك نۇر چىچىپ كېلىۋاتقان قۇياشقا يانداشتىم. ئۇ راستىنلا يىقىلغان ئىدى. ئۇنى 200 يىللىق بىوران - چاپقۇن، جۇدۇن، تومۇز، زىمىستان سوغۇق، قۇرغاقچىلىق يىقىتالغىغان ئىدى. نە ئۇچۇن ئەمدى...؟ تەكسىز خىياللار بىلەن ئۇنىڭ زېمىنىنى باغاشلاپ ياتقان يىللىرىغا قارىدىم ۋە چۆچۈپ كەتتىم. ئۇنىڭ ئادەم بەدەنىدىكى قىلغان تومۇردەك يىللىرىغا قۇرت ئۇۋا سالغان ئىدى. كىم بىلسۇن شۇ كىچىك قۇرتنىڭ ئۇنى يىقىتىشىنى؟ مەن ئەتراپقا قارىدىم. چەكسىز كەتكەن

قۇم بارخانلىرى ئارىسىدا بوران ئىچىدە رىدەك ھۇۋلايتتى. قۇم زور كەلگۈدەك ئاقاتتى. مەن ئانچە قورقۇپمۇ كەتەلمەيدىم. نېمىشقىدۇر توغراقنىڭ يىللىرىغا ئۇۋا سالغان قۇرتقا بىر خىل قورقۇمسىراش بىلەن ئۇزۇنغىچە قاراپ تۇردۇم ۋە نېمىشقىدەك بىلگەندەك ھاياتقا باشقىدىن كۆز تىكىتتىم.

پىچاق

قېنىدا ئۆلگەن روھ، قولدا ۋەھشى قاتىل.

* * *

ئۆزۈمنى بۈركۈتتىڭ كۆزىدىن تاپقاندىن بېرى، ھەقىقەتنىڭ ئىزىدىن ماڭالىدىم.

* * *

مەن ناخشامدىن ئايرىلغاندا، روھىمنى ھايات دۇنياسىدا كۆردۈم.

ھېكمەتلىرى

- زاھىد ئىبىن سىنادىن سورىدى:
- ئەڭ سېخىي كىم؟
- بىراۋغا نەرسە بەرگىنىدىن خۇر-سەن بولغان كىشى.
- ئادەملەر دائىم تىلەيدىغان ۋە كەم تېپىلىدىغان نەرسە نېمە؟
- سالامەتلىك، توغرىلىق، خۇشاللىق ۋە خالىس دوست.
- قانداق ياخشى ئىش ئىقادەت ئەيمىگە قالدۇ؟
- مىننەت بىلەن قىلىنغان ساخاۋەت.
- قانداق نەرسە ئىلىنى بېزەيدۇ؟
- توغرىلىق.
- مەردلىك نىشانى نېمە؟
- كەچۈرۈش.
- ئادەملەرنىڭ قايسى خىلى ئەقىللىق مەقرەك؟

- كۆپ بىلىپ ئاز سۆزلىگەن.
- مەقسەتكە يېتەلمەسلىكنىڭ سەۋەبى نېمە؟
- ئىشنى ئارقىغا تارتىش.
- قانداق كىشىدىن مەسلىھەت سورىسام غەمگە دۇچار بولمايمەن؟
- ئۈچ خىسايەتكە ئىگە بولغان كىشىدىن: يەنى ئېتىقاد ئىگىسىدىن، پىسخىكىسى دوستلىرى بار كىشىدىن ۋە كۈچلۈك بىلىم ئىگىسىدىن.
- ئاۋۋال ئەرزىمەس كۆرۈنمەس، كېيىن كۈچىيىپ كېتىدىغان نەرسە نېمە؟
- ئويۇنغا بېرىلىش، قوپاللىققا ئادەتلىنىش، ئىشقا ئېتىبارسىزلىق.
- قانداق كىشىلەر خارلىقتا ئۆتمىدۇ؟
- راستچىل ۋە پاك بولمىغان كىشىلەر.
- نەشىرگە تەييارلىغۇچى: شېرىپ خۇشتار

لېڭو كوچىسىدىكى بىر ئۇيغۇر

(ھېكايە)

ئەختام ئۆمەر

1

بىگىرمە كىلومېتىر يولنى قىستاڭ ئاپتو-
بۇستا ئۆرە تۇرۇپ كېلىپ ئۇيغۇر
ئاشخانىسىنى تاپالماي بىر سائەت تەمتىلەپ
يۇردۇق. بۇ كوچىدا بىر ئۇيغۇر ئاشخانىدا
ئېچىپتۇ، ئاش مانتا بار ئىكەن، دەپ ئاڭلاپ
كەلسەك، قېنى ئۇ ئاشخانا؟ ئاخىرى بېرىپ
تۇڭگان قاسساپتىن بىر كىلو قوي گۆشى
ئالدۇق. سەككىز تۇڭگان ئاشخانىسىغا
كىرىپتىمىز، بىر كىلو گۆشنىڭ پۈلىدىن چىق
پۇل بېرىلدى دېسەك پىشۇرۇپ بەرگىلى
ئۇنىمىدى. خام گۆشنى قانداق قىلىمىز،
كۆتۈرۈپ يۈرەمدۇق. چىمەن دوپپا، ئاھ،
چىمەن دوپپا. دادامنى، ئاكامنى، ئەڭ يېقىن
ئادىمىمنى يىمراقتىن كۆرۈپ قالدىم.
«جۈرۈڭ، ئەمدى تاپتۇق». يىمراقتىنلا
كىرلىشىپ، شاپاقلەشپ كەتكەن بىر چىمەن
دوپپىلىق ئۇيغۇرنى كۆرۈپ قېلىپ يۈگۈردۇق.
پاتقاق كېچىپ، لاي چاچرىتىپ، ئادەملەرگە
سوقۇلۇپ يۈگۈردۇق.

— ماۋۇ ئىككى شىنجاڭلىق ساراڭ بولۇپ

قاپتۇ.

بۇ گەپلەرگە بەرۋايسىمىز پەلەك. چىمەن دوپپىلىق ئۇزۇن چاچ ئادەم يەنە بىر تاز كوچىغا بۇرۇلۇپ كەتتى.

- ئايلا، يىتتۇرۇپ قويىمىھىدۇق. ھامان لاي كەچتۇق، تاز بولساڭ قۇلاقچى...

بىز خالتا كوچىغا ئىچكىرىلەپ كىردۇق. بۇ يەردە خەنزۇ، تۇڭگان مېۋە - چېۋە سو-

دىگەرلىرى ھەر خىل مېۋىلەرنى تىزىۋاپتۇ. قالدسى ئەرەبچە خەت يېزىلغان تاخىمچاق ئىسىۋالغان تۇڭگان ئاشخانىلىرى.

- ۋوي، يەنە بىر ئۇيغۇر. ئىككىسى ... ئۈچ ... ئۇيغۇرلار خېلى بارئىكەنغۇ...

كالىنىڭ توققۇز تونلۇقىدەك ئاەزى تار، ئىچكىرىلىگەنسىرى كەڭرىپ ماڭىدىغان بۇ كوچىدا ئۇيغۇرلار ئانچە - مۇنچە كۆرۈن-

گىلى تۇردى. تۇڭگان دوپپىسىنى كىيىۋالغانلار، شەپكە كىيىۋالغانلار، يەنە ئۇزۇن چىچى مۇرىسىگە ساڭگىلىغانلار. بىز ئۇلارغا

شۇنچە يېقىن ھېسسىياتتا تىكىلىدۇق، ئەمما ئۇلار بەرۋاسىز. كۆپلىمىرى بىر تۇڭگان چوكانىنىڭ ئاشخانىسىغا كىرىپ چىقىۋاتىدۇ.

دېرىزىسىدىن قارىساق، ئاشخانىدا لىققىدە ئۇيغۇرلار ئولتۇرىدۇ. ئۇلار بىزگە تاماكا ئىسى ئارىسىدىن بويۇنداپ قاراشتى.

ئاشخانا ئىچىدىن بورا قۇمۇشىدەك ئېگىز، بەدرەڭ چىراي، كەپكە كىيىۋالغان، ئۆسۈك چاچ - ساقاللىرى ئۇنى سۈرلۈك قىلىپ كۆرسىتىپ تۇرىدىغان بىرسى چىقتى.

- ھە، يېڭى كەلدىڭلارمۇ؟ ... ھەئە.

- قارىغاندا، مىڭزى شۆيەننىڭ ① ئوقۇ-غۇچىلىرى ئوخشايسىلەر - ھە؟

- ھەئە. قانداق بىلىۋالدىلا؟

- ۋوي، بىز لەنجۇدا دائىم بارتۇرساق،

① سىزۇ شۆيەننىڭ - سىلەتلەر ئىنەتتە تۇتمىنىڭ

دېمەكچى - ئا.

تۆت توك - توك ئۇيغۇرنى بىلىمىگە، بۇ خەنسۇ شەھىرىدە ياشىمايمىز - دەپ ئۇنىڭ ئولتۇرۇشاڭغۇ قىزىل كۆزى، كۆرۈپ كەتكەن كالىپۇكى ئارىسىدىكى تۈۋى قارىداپ كەتكەن ئالتۇن چىشلىرى تازا بىر بەگىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇرىدۇ.

- قېنى، ئاشخانىغا كىرىڭلار، لەغمەنلا بار.

- بىز مەشەدە بىر ئۇيغۇر ئاشخانىسى بار دەپ ئاڭلاپ ...

- مانا مۇشۇ. شىنجاڭدىن چىقىپ مۇشۇ تۇڭگان خوتۇننى ئالغان. لەغمەن ئېتىشىنى ئۆگىتىپ قويۇپ، لەغمەنخانا ئىچىم-ئالدىم.

لەنجۇغا چۈشكەن ئۇيغۇر سودىگەرلىرىنىڭ ھەممىسى مۇشۇ يەردە تاماق يەيدۇ، باشقا ئۇيغۇر ئاشخانىسى يوق. بۇ خوتۇن شىنجاڭدىكى خوتۇنۇمدەك ئېتەلىمىمۇ، ئىش قىلىپ مەن ئۇيغۇرغا خوتۇن بولغانىدىن كېيىن، قولغا ئۇيغۇرچە تەم پەيدا بولدى. قېنى كىرىڭلار ...

بىز بىر - بىرىمىزگە قارىشىپ دەمال تېپىمىزنى دېيەلەي قالدۇق.

- ھە ... بىز بۇ ئاشخانىنى تاپالمىي بىر سائەت ئايلىنىپ ئاخىرى گۆش پىشۇرۇپ يەپ كېتىملى دەۋاتساق تېپىۋالدىق.

ھازىر لەغمەننى تازا سېغىنىدۇق، ئەمما لەغمەن يېسەك ماۋۇم گۆشنى نېمە قىلارمىز ... شۇڭا قانچە پۇل ئالسىمۇ بۇ گۆشنى پىشۇرۇپ بەرسىلە. كۈندە بولمىمۇ ئىككى كۈندە بىر كېلىپ ساۋاقداشلار بىلەن لەغمەن يەپ كېتىمىز ... - دېدىم مەن.

بەدرەڭنىڭ چىرايى بۇزۇلدى.

- سىلەر قەيەردىن؟

يۈرىكىم جىغ قىلدى.

① سىزۇ شۆيەننىڭ - سىلەتلەر ئىنەتتە تۇتمىنىڭ

دېمەكچى - ئا.

دېمەكچى - ئا.

دېمەكچى - ئا.

دېمەكچى - ئا.

دېمەكچى - ئا.

دېمەكچى - ئا.

دېمەكچى - ئا.

دېمەكچى - ئا.

دېمەكچى - ئا.

دېمەكچى - ئا.

— بىز قەشقەردىن.
 — مەن كۆش پىشۇرالمىمەن. ئاۋۇ يۇقىم.
 رى تەرەپتە غۇلجىلىق ئابىلەت دەيدىغان
 بىرسىنىڭ ئاشخانىسى بار. شۇنىڭ تېگى
 قەشقەرلىق. دۇكىنىغا نەس باسقان ئادەملەر
 كىرىدۇ. شۇ پىشۇرۇپ بەرسۇن.

چىرايىم تاتىرىپ ئۇنىڭدىن بەتتەر بەد-
 رەڭلىشىپ كەتتىم.

— سىلى قەيەرلىك؟

ئۇ كەينىگە قايرىلىپ قارىدى. پەي -
 تومۇرلىرى تارتىشىپ تۇرغان قوللىرىدا مېنى
 مەنتاڭ قايناۋاتقان قازانغا تاشلىۋېتىدىغان-
 دەك ئەلپازى يامان.

— مەن شايارلىق، ئاڭلاپ قوي؛ لەنجۇنى
 شايارلىق سورايدۇ. غۇلجىلىق، خوتەنلىك،
 قەشقەرلىق دېگەنلەر كۆتۈڭنى قىسىپ يۈ-
 رۇشسەڭ ئوبدان، بولمىسا ...

— جۇرۇڭ ... جۇرۇڭ، قىچقىزىل ساراڭ-
 كەن، تەڭ بولمايلى.

كانىيىمىچە تويۇپ، قورسىقىم كۆپ-ۈپ،
 سۆرۈلۈپ ماڭدىم. بىز ماڭغان چاغدا ئاشخا-
 نا ئىچىدە تىقىلىپ ئولتۇرغان ئەر - ئايال-
 لارنىڭ ۋالاقلاپ كۈلۈشلىرى جېنىمدىن ئۆ-
 تۈپ كەتتى.

بىز تېخىمۇ ئوڭغۇل - دوڭغۇللاشقانلىقى
 تۇرغان كوچا بىلەن ئېگىز لەپ باردۇق. يول
 بويىدا قۇرۇلۇش قىلىنىۋاتقاچقا، شۇنچە
 بىزەپ. پۈتتىمىزنى ئاران يۆتكەپ ماڭدۇق.
 — مەيەردىكەن.

پەس بىر يەردىن جەممىدە ئولتۇرغان
 ئۈچ ئۇيغۇر بار بىر ئاشخانا كۆرۈندى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم.

— ۋائەلەيكۇم ئەسسالام، كېلىڭلار،
 كېلىڭلار.

ئاۋۋال چىمەن دوپپىلىق، ئوتتۇز بەش

ياشلاردىكى بىرسى بىلەن، ئاندىن شەپكىم-
 لىك، قىرىق ياشلاردىكى بىرسى ۋە ئاشپەز
 كىيىمى كىيىۋالغان، ياشلا، قەشقەرلىكتەك
 كۆرۈنىدىغان يەنە بىرسى بىلەن كۆرۈشتۈق.
 بۇدرە چاچ بىر ئۇيغۇر چوكان بىز بىلەن
 كورۇشۇپلا ئىشىككە ماڭدى.

— ھەي ... ماڭا قاراڭ. بىكا... تۇڭكان،
 خەنسۇ خوتۇنلارغىمۇ خەجلىيدىغان گەپ.
 ئۇنىڭدىن سىزگىلا خەجلىسەك ... نەمۇ -
 نەدە قاڭقىپ يۈرەي بىز تەرەپلەرگەمۇ
 كېلىپ تۇرۇڭ جۇما، - دېدى چىمەن دوپپى-
 لىق ھاياسزلىق بىلەن كۈلۈپ.

— شۇڭا دۇكىنىڭ بەرىكەت تاپىدىغان
 پاسكىنىكەنسەن. ئاغزىڭنى چايقىمۇپىتىپ،
 بىسىمىلا دېيىشنى ئۆگەن، ئىپلاس.

— خۇدايىم بۇيرۇسا ھەر كۈنى دېيىگىلىك.
 ھا ... ھا ...

ھەر ئىككىسى قاقلاپ كۈلۈشۈپ
 كەتتى. ئىشتەيلىرىمۇ تۈتۈلۈپ، مۇش-
 ئاداشنىڭ دۇكىنىدىن تاماق يەرمەندۇ، دەپ
 كۆڭلۈم شەكلىنىپ كەتتى.

كە، قېنى ئولتۇرۇڭلار.

بىر تېرە، ئۈستىمىخان بولۇپ قالغان ياش
 بىر خەنزۇ ئورۇندۇقنىڭ بېشىمىدا ئولتۇ-
 رۇۋالغان ئىدى. يا قويۇپ بىزنىڭ ئىچكىرى
 كىرىشىمىزگە ئورۇن بەرمىدى، يا قويۇپلا
 كەتتى. گەپ قىلاي دېسەم بېشىنى ئىچكى-
 رى تىقىۋاپتۇ.

ئاشپەز ۋارقىرىدى:

— قوپىۋە ئاداش، ئورۇن بوشۇتتە.
 ئەپيۇنىڭنى ئاۋۇ بۇلۇڭغا ئاپىرىپ چېكى،
 جۇگۇ.

شۇندىلا خەنزۇ يېڭىت بېشىنى كۆتۈردى.
 كۆزلىرى شۇنچە سېرىق، سىرتىغا پولىتىيىپ
 چىقىپتۇ. يۈزى بىر قارىسا سېرىقتەك، يەنە

بىر قارىسا كۆكتەك كۆرۈنىدۇ. مەڭ-زىدە
قىرىۋالغۇدەكمۇ گۆش يوق. ئۇ تەستە ئور-
نىدىن تۇرۇپ:

- بوش ۋارقىرا ھارامزادە. مەن خېرىدار
بولمىسام ئەسنەپ ئولتۇردىمەن. ياۋا خېرى-
داردىن ئىككىنى كۆرۈپ ۋارقىرايمىنا.
- بۇ ئۆزۈمنىڭ مىللىتى. سەن گۈي نەگە
بارساڭ بارمامسەن!

خەنزۇ يىگىت تېرىككەندەك چەكچەيدى:
- ئۇنىڭداق يۈزسىزلىك قىلما. جۈمۇ،
ھېلى...

- چاقچاق قىلدىم. ياۋا بەڭگە.
ھەر ئىككىسى كۈلۈشتى. خەنزۇ يىگىت
پۇلۇڭغا بېرىپ كۈمۈش رەڭ پاپىرۇس قە-
غىزىنىڭ ئاستىغا گۈڭگۈت يېقىپ، كىچىك
ئارا نەيچىدە ھەدەپ شوراپ ئاندىن قول-
لىدىكى پاپىرۇسنى كۈچەپ شورىدى، ئەمما
ئاغزىدىن يا بۇرنىدىن ئىس چىقمىدى.

- ئەپپۇننى ئاشۇنداق چېكىدۇ، دېدى
ئاشپەز يىگىت مېنىڭ پۈتۈن دېققىتىم بىلەن
تىكىلىپ قالغىنىمنى كۆرۈپ.

- بۇ ئەپپۇن ئەمەس، خىرويمىن، ئۇقۇپ
قوي قاپ-اقباش. بىلىمىگەن نېمەڭگە تولا
ئېغىز غېرىچلىماي ئوچىقىڭغا قارا، دېدى
خەنزۇ يىگىت.

- سىز ئۇيغۇردەك سۆزلەيدىكەنسىزغۇ؟
دېدىم خەنزۇ يىگىتكە.

- مەن ئەسلى غۇلجىلىق.
- ماڭە ۋا بەڭگى، سەن غۇلجىلىق ئەمەس،

مۇشۇ يەرلىك. داداڭ بىلەن ئاناڭ غۇلجىغا
چىقىپ، داداڭ تاماكا ساتقىلى چىقىپ
كەتكەندە ئاناڭغا ئۇيغۇر چېپىلىپ قويغان.
سەن ئۇيغۇرنىڭ سۈيىدۈكى، شۇڭا سەن ئۈي-
خۇردەك سۆزلەيسەن.

- ھېلى بېشىڭنى ئوچاققا تىقمۇپتىنەن.

ئابلەت جېنىمىڭغا ھەزى بولۇپ، ئاغزىڭغا
بايقاپ سۆزلە جۇما.

- ئەمىسە قايسى خەنسۇ سەندەك چانداي
سۆزلەيدۇ.

- ئانام يامان خوتۇن، قانداق بولدىم.
- ھا... ھا... ھا...

ھەر ئىككىسى ۋالاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.
دۇكاندىكى قالغان ئىككىمىلەندۇ كۈلۈكىگە
قوشۇلۇپ كەتتى.

- بۇ ئىككىسى ئاغزىغا ئىككى خىش قوي-
سا ئوبۇرنى بولسىدىغان نېچىمىلەر، لېكىن
كۆڭلى بىك يېقىن، - دېدى ئېشەكچى،
سۇر ساقال، پىت كۆز كەلگەن شەپكىلىك
ئۇيغۇر. ئۇ قارىغاندا، بۇ ئاشخانىدا كۈلگە
بىلەن ياغلىما گەپ تىلىپ قورساق باقىدۇ.
خان سۇخەنچى ئادەمدەك قىلاتتى.

- خىرويمىنى مۇشۇنداق چېكەمدۇ؟ - دې-
دىمەن ھەيران بولۇپ.

- ھەئە، - دېدى خەنزۇ يىگىت. ئۇ مې-
نىڭ ھەيرانلىق ھەم قىزىقىش ئىچىدە قاراپ
قالغىنىمغا كۈلۈپ.

- سىز شۇنچە شوراپ چېكىسىز، پەقەت
تۈتۈن چىقارمايسىزغۇ؟ تۈتۈننى ئاچچىق
ئەمەسمۇ؟

- تۈتۈننى كۆتىدىن چىقىرىدۇ، - دېدى
ئابلەت پوچىلىق بىلەن كۈلۈپ. خەنزۇ يى-
گىت كۈلۈپ قويۇپ چېكىش بىلەن بولدى.

- پەقەت ئاش مانتىلام بار، ناھايىتى بە-
لەن ئوخشىتىپ ئەتكەن، بىر يېۋالامسىم-
لەر؟ - دېدى ئابلەت كۆزىمىزگە بىھايالىق
ۋە ساختىپەزلىك بىلەن تىكىلىپ. ئۇنىڭ
ھەرىكەتلىرىدۇ شۇنچە كىازاپلارچە، بىزنى
مازاق قىلىۋاتقاندەك ئىدى. قاپقىم تۈرۈل-
دى. بايقى ئاچچىقىم يەنە پەيدا بولدى.
ئۇيغۇر، ئۇيغۇر دەپ شۇنچە تەستە كەلسەك

ما كۈسپۈرۈچلەر، بىر-بىرىنى زەمبىلىكەش بەگى، ماۋۇسى تازا بىر ئالماقاپ كاززاپ، ساپلا داردىن قاچقان ئەبگاالار كەنغۇ.

— بايا ھېلىقى پەستانچاققا ئۇنداق - مۇنداق گەپ قىلسام تازا بىر پاسق ئوخشايدۇ دەپ قالماڭلار يەنە، خۇدا بۇيرۇسا بىرۋاق نامازنى قازا قىلماي تەرەت بىلەن يۈرۈپتەن. ئۆزۈم نىكاھ قىلىۋالغان تۇڭگان خوتۇنۇمدىن ئۈچىنى بار، غۇلجىدىكىنى قوشقاندا تۆت. بوۋام رەھىمىتىمگە تۆت خوتۇنى بار كەنتۇق...

— بۇ يەردىكى ئۈچ خوتۇنىڭىز بىر - بىرىنى بىلەمدۇ؟

— ۋاھ، بۇنى بىلسە، مەن بۇ لەنجۇدا تۇرالايمەن. دەمىمىز. بۈگۈن ما يەردە ھىمىت پاشا لەنجۇدىن خوتۇن ئالغانغا تويدى. شىنجاڭدىن ئۇيغۇر خوتۇنى كەپتىمەن، قەچچىپ يۈرگىلى ئىككى ئاي بولغان. ما يەردىكى تۇڭگان خوتۇنىدىن ئىككى بالىسى بولغان دەڭا. شىنجاڭدىكى خوتۇنىدىن بولغان ساللاتتەك ئىككى ئوغلى ئانىسى بىلەن كەپتىمەن، تۇڭگان خوتۇنى بىلەن ئىككىسىنى ئۇرۇپ ياتقۇزۇۋېتىپ، ھىمىتىنى زەمبىلىگە سېلىپ ئەكەتتى.

— ھىمىت پاشىنىڭ خوتۇنى تۇڭگان دەۋاپتۇ، خەنسۇ دەيمەن، - دېدى ئاشپەز يىمگىت.

— ۋوي بەگگە، راستمۇ؟
خەنزۇ يىمگىت پېشىنى لىگىشىمىپ يەنە پۈتۈن ئىشقى بىلەن چېكىشكە كىرىشتى. ھەر شورا شقا بىر تال گۈگۈت ياقىدىغان گەپكەن. مەن كىنودا چىلىمدا چەككىنىمنى كۆرگەن. - ئۇ دېگەن ئەپپۇن، بۇ خىروپىن. - خىروپىننى كىنودا ئاق كۆرسىتىۋاتقان، بۇ ئاق ئەمەسكەنغۇ؟ - دېدىم.

— ئۇ ئالىي دەرىجىلىكى، ئۇنى تاپىدۇ تەس.

— بۇنىڭ مۇشۇ قەغەزىدىكىسى نەچچە پۇلغا كېلىدۇ؟ - بىر چىمدىم كەلگىدەك خىروپىننى كۆرسەتتىم.

— مۇشۇ ئۈچ يۈز كويىلۇق. - ۋاي خۇدا، - دېدىم مەن گەدىنىمىنى سىلاپ.

— ئاش مانتا ئەكىلەيمۇ؟ - مۇشۇ گۆشنى بىر پىشۇرۇپ بەرسىلە، قانچە پۇل ئالسىلا ئېلىپ.

— بولىدۇ، چاتاق يوق، - دېدى ئابلەت ئاشپەز يىمگىتكە بۇيرۇپ.

— مەن خېرىدار كەلەي بەك رەللە بولۇپ كەتتىم. سىلەر ۋە قىچان مىڭزۇ شۆيەندىن. - ھەئە.

— ماڭا لەنجۇدا پەقەت ئازلا غۇلجىلىق بىلەن مىڭزۇ شۆيەندىكى ئوقۇغۇچىلارلا كېلىدۇ. بۇ گۆشنى شۇنداقلا يېسەڭلەر، تاماق يېگەندەك بولمايسىلەر، مەن سىلەرگە بىر چۆپ قىلىپ بېرىمەن. گۆش پىشقىچە خېمىر تەييار بولىدۇ. قانداق دېدىم، نېرىن چۆپنى سېغىنىپ كەتكەنسىلەر.

— بولسىغۇ شۇنداق بولسا، شىنجاڭغا چىرىپ كەلگەندەك بولاتتۇق، - دېدىم مەن كۆڭلۈم پاللىمدا يورۇپ.

— ئويگە دەڭلار، ئويگە. بىزە ساقلىماڭلار مەيلى ئەمەسە.

ئۇنىڭغا يېڭىباشتىن سىنچىلاپ قارىدىم. قاش - قاپىقى جايىدا، كۆزى يېشىلغا مايىل، يېڭى قىمردۇرغان ئىپتىگەلىمى كۆكۈش، ياغلىمىشاڭغۇ پارقىراپ تۇرىدۇ، قېلىن كالىپۇكى ئۇنى سەل دورداي كۆرسىتىدۇ. كۆڭلۈمدە ئۇنى يەنە يېڭىباشتىن باھالىدىم. گېپىمنىڭ ئاھاڭىدىن تارتىپ ھەر بىر قىلىملىرىمغا چە

رۇپ تېخى ناماز ئوقۇماي-سەن، ناخشا توۋ-
لاپ نامىزىمىزنى بۈزۈسەن دەپ، مۇشۇنداق
قىلمىۋەرسەك، مۇشۇ ئىككى - ئۈچ كۈن ئىچىدە
دە چوقۇم تۇڭگانلار قوزغىلىدۇ، بىزنى قوغ-
لاپ چىقىرىدۇ.

ئابلەت تېرىكتى، چىرايى تاتىرىپ كەتتى.
- قادىيخان، سىز ما دۇكاندا پولۇ - مانە-
تامنى بەرسەم يەپ، بۇ كالاۋا مېنى بېقىپ،
يېنىدا بىكارغا ياتقۇزۇۋاتىدۇ، دەپ بەك
كېرىلىپ كەتمەك، بولامدا. ئەمدى ماندا -
پولۇنىڭ كۈچىدە سىز ماڭا پۇشتە كىچىلىك
قىلامسىز. مەن ئۆزۈمنىڭ ئىشىمنى بىلىپ
قىلمىمەن. سىز دەۋاتقان ئىشىمۇ مەن بىلمەي-
دىغان ئىش ئەمەس. مەن خەقنىڭ بۇيرۇقى-
دىن كانىمىدىمچە كېكىرىپ، ئۆزۈم ئويلىغان
ئەينى دەي، پۈتۈم خالىغان يەرگە دەسسەي،
قولۇم خالىغاننى تۇتاي دەپ يۇرتۇمنى تاش-
لاپ مۇساپىر بولۇپ مۇشۇ ئاسمىنى كەڭرى
يەرگە چىققان. جاھاندا ماڭا بۇيرۇق
بېرىدىغان ئادەم ئەمدى يوق دېسەم، سىز
چىقتىڭىزمۇ؟ بەك كېرىلىپ كەتتەڭ. دۇكان-
غا قانداق مۇلايىم كىرگەن بولسىڭىز، شۇنداق
يۇۋاش بولۇڭ. بۇ بىز ئېغىزىمىز ئۆيدە
مەن پادىشاھ. نېمە دېسەم، نېمە قىلسام
بولۇۋېرىدۇ. مەن دەل مۇشۇنداق بىر ئېغىز
ئۆي ئىزدەپ شىنجاڭدىن چىققان. تۇڭگانلار
بۇ يەردىن قوغلىۋەتسە، يەنە مېنى بېشىغا
ئېلىپ كۈتىرىدىغان تۇڭگان چىقىدۇ، ماقۇل-
جاپ جۇگۇرۇڭ، قاچا - تەخسىلەرنى يۇيۇپ،
ئۇچاققا ئوت قالاڭ...

شاگىرت كىچىك بولۇپلىقى ھاراقىتىن
بىزنى ئەكىردى. ئابلەت چىشلەپ ئېچىپ،
پىيالىغا يېرىدىنى قۇيۇپ:
- قېنى، خوشە، دەپلا كۆتۈرۈۋەتتى.
قادىرخانىنىڭ يۈزلىرى ئېسىلىپ، قىزىرىپ

كازاپتەك كۆرۈنىدۇ. ئەمما يەنىلا ئۇ قولى
ئوچۇق، چېۋەر، ئىشتىن يانماس، جاپاكەش،
ئەخمەققە، نادانغا تارتىپ كەتكەن مىليون-
لىغان تەرسا ئۈي-خۇرنىڭ بىرسى. ئۇ تاماكا
تۇتتى، قولۇمنى كۆك-سۈمگە قويۇپ ئۆزرە
سورىدىم. ھەمراھىم ئۇنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن
بىر تال تاماكىسىنى چەكتى. ئۇ يېنىمىزغا
قىستاپ كېلىپ ئولتۇردى.

- سىلەر ئوقۇغان، زىيالىي. قارىڭا،
سىزنىڭ پايىزەك بېشىڭىزغا قاراپ قورسەقىدا
خېلى ئۈمىچى بار ئاداش ئوخشايدۇ، دەپ
ئويلاپ قالدىم. مەن كۈنەسنىڭ سەھراسىدا
ئاران ئالتە يىل ئوقۇغان بىر قارا تۈرۈك...
ھە... ھە... توختاڭلار، توختاڭلار، گۆش
بىر يېرىم سائەتتە پىشار. ھە.
- بىر سائەتتە پىشار...

- ماقۇل، شۇنداقمۇ دەيلى. سىلەمۇ يۈ-
زۈڭلىمنىڭ قېنى بار بالىلار كەنسەلەر. بىز
بىرەر پوتۇلكا ئىچكەچ پاراڭلىشايمى، بولامدا؟
مېنى بىر كالاكوشا دېمەڭلەر، سىلەردەك
ئوقۇمىغان بىلەن، ئەقلى - ھوشۇم جايمدا.
ئۇچاڭدىكى نېمە دېمەڭلار، ئىشتان دېمەي-
مەن. خېلى بىر نېمەنى ئويلىيالىمۇ چىلىكىم
بار. بىرەر پوتۇلكا ئىچىلى.

- ياق، ياق، بىز ئەزەلدىن ئىچمەيدىمىز.
- ماقۇل، ئۆزۈملا ئىچەي. ھەي شاگىرت
ماڭ جۇگۇ، 250 گراملىقتىن بىر ئەكىرە.
ھېلىقى ئېشەك يۈز نارازى بولدى:

- ئابلەت، بولدى قىلىشىڭىز بولامدىكىن.
ئەتە يەنە دۇكان ئاچىرىمىز. ھاراق ئىچ-
تىڭىز قاملاشسۇن - قاملاشمىسۇن بىر پۇل-
لۇق چاتقىڭىز يوق، ئاسمان - پەلەك ناخ-
شا توۋلايسىزكەن. تۇڭگانلار نەچچە دېدى:
قانداق توۋلاۋەرگەن گەپ بۇ. بىز نامىزىمىز-
دىن ئېزىپ كەتتۇق. ئۆزۈڭ مۇسۇلمان تۇ-

كېتىپ ئورنىدىن تۇردى.

— ھا... ھا... ھا... خەقنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاشتىن خەققە بۇيرۇق قىلىش قالتىس ھوزۇرلۇققەن، كارامەت تەملىككەن، بۇنى مەن مانا مۇشۇ ئاسمىنى كەڭرى، ئاددىي جىق يەردە بىلىدىم. مەن يۇرتتاھەتتاخوتۇنۇمغا... ھۇ بۇيرۇق قىلالمايتتىم. ھا... ھا... ھا... ھەممىمىز كۈلۈشتۇق. قادىرخانىمۇ قولاش-مىغان ھالدا كۈلدى. ئۇنىڭ ئەلىمى تېخىچە تاراپ بولالمىغان ئىدى.

— ئاڭلاڭلار ئاغىنىلەر، بۇ يەردە مەن بەش ئادەمگە بۇيرۇق قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشتىم. ئۈچ خوتۇن، مانا ماۋۇ ئىككى... نېمە... نېمە دېسەم بولىدۇ. شاگىرت، ھا... ھا... مەن ئاشپەز ئەمەس، ھېچكىمگە شاگىرت بولمىغان. ئانامدىن پولۇ بىلەن چۆپ ئېتىشىنى ئوگىنىۋالغان شۇ. ماۋۇنى لەغمەنچى دەپ ئەكەلسەم مانتىپەز چىقىپ قالدى. خوشە ئابىلەت، ئىچە...!

ئۇ كىچىك بوتۇلكىنىڭ ھاردىقىنى بىراقلا ئىچىۋەتتى. كۆزلىرى قەزىرىپ كەتتى. ئۇ بىزگە چىشىلىرىنى كىمىرىشتۈرۈپ قارىدى. غۇۋا چىراغ يورۇقىدىكى دۇكان ئىچىدە تېنىم قۇرۇلغاندەك بولدۇم. يېنىمدىكى خەنزۇ يىمىكتە قارىدىم. ئۇ كۆزلىرى يۇمۇلغان ھالدا كۆكىرىپ كەتكەن لېۋىنى شۇمۇپ شۇنداق تاتلىق بىر نەرسە شۇمىگەندەك لەز-زەتلىنىمىپ ئولتۇراتتى. كىچىك قارا نەيچە تۇتقان قولى سۇس تىتىرەپ تۇراتتى. قورسىقى يوغىناپ پوپايىكەسىنىڭ ئاستى تۈگىمىسى يەتمەي قالغان چىرايلىق بىر خەنزۇ جۇۋان كىردى. خەنزۇ يىمىكت كۆزىنى ئېچىپلا ھۇدۇقۇپ قولىدىكى نەيچىنى يانچۇقىغا تىقتى. چوكان ئالچاڭلاپ كەلگەنچە يىمىكتىڭ دۈمبىسىگە مۇشت بىلەن

سالىدى. يىمىكت شىرەگە مەيدىچىلەپ ئۈسسۈپ، يۆتىلىپ كەتتى. چېچىمىز ئۆرۈلدى. چوكان يىمىكتىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ ئېگىكىگە نەچ-چىنى ئۈرۈۋەتتى. قىچىمىز بويىۋالغان لەۋلىرى ناچچىقتىن تىتىرەپ، چانمىقىدىن چىققىدەك بولۇپ كەتكەن قارا كۆزى چەك-چىمىپ كەتتى. يىمىكت بېشىنى چاڭگاللاپ تۈگۈلۈۋالدى. چاينىڭ كىيىمىمىزگە ئۈرۈ-لۈپ كەتكىنىنى كۆرگەن چوكان بىزگە خىجىل بولۇپ سەل كۈلۈم-سىرەپ ئېرىنى بىر-مۇنچە تىملىۋەتتى.

— ماڭە، چىقە جۈگۈ، خوتۇنىدىن تاياق يەيدىغان نانەپپىسى. بۇ سېنىڭ جېدەلخاناڭ ئەمەس، دېدى ئابىلەت قولىنى شىلتىپ.

— خاپا بولماڭلار ئاغىنىلەر، — خەنزۇ يىمىكت بىزگە قاراپ ھىجايىدى. خوتۇنى سۆزلەپ كەتتى:

— ئەتىگەندىن بېرى ئۈچ يۈز كويىلۇقنى چېكىپ بولدى. ساتمىن دەپ يەنە چېكە-ۋاپتۇ. خەپ، ئۆيگىمۇ كىرەمىز.

— قانمىدىم، بېشىم ئاغرىپ ئۆلەي دېدىم، — يىمىكت بوش، مۇلايىم سۆزلىدى. دۇكانغا بىرى يىمىگىرە ياش، يەنە بىرى ئون تۈت ياش چامىسىدىكى ئىككى ئوغۇل كىردى.

— قېنى، ئالە، ئال، چاققان بول. ئۇلارنىڭ چىرايى كۆكىرىپ، كالىپۇكلىرى تىتىرەپ، كۆزلىرى يۇمۇلۇپ، ئاغزىغا گەپ كەلمەي قالغان ئىدى.

— بالىدۇرراق كەلسەڭلا بولىمىدۇ، شۇنداقلا بويىكە تىكەچە.

— ھەي، بولساڭچۇ! ئىككىسى تىتىرەپ تۇرغان قوللىرىدا يان-چۇقىدىن كۈمۈش رەڭ پاپىرۇس قەغەزى بىلەن نەيچىلىرىنى چىقىرىپ قەغەزنى يېرىم نەيچە-لەپ نەيچىسىنى پۇۋلىدى.

- يىگىرمە كويىلۇق سالما

- قانمايسەن.

- بولە، تولا كوتۇلدىماي.

يىگىت پۇلنى پۇرلاپ چ-وكاننىڭ قوينىغا تىقىۋەتتى. چوكان ئىشتىننىڭ پۇچقىقىنى تۇرۇپ بايىقىنى ئارىسىدىن قەغەز بولاق چىقاردى، ئېرى دەرھال ئېلىپ چاشقان مايدى قىمدەك ئۇچ تال سېلىپ بەردى. كىچىك خېرىدارنىڭ قەغەز تۇتقان قولى تېترەپ كارغا كەلمەي قالدى. ئايال تۇتۇپ تۇرۇپ گۈت يېقىپ بەردى. خىروىدىن گۈگۈت ئوتىدا ئېيرىپ ئۇدۇللۇق نەيچە ئىچىگە كىرىپ كەتتى. تاماكىدىن بىرنى دەرھال تۇتاشتۇرۇپ قاتتىق شورىدى. بىر ھازا كۆزىنى يۇمۇپ، تىنماي تۇرۇپ ئاندىن «ئۇھ» دەپلا ئاغزىدىن ناھايىتى سۇس تۇتۇن چىقىپ چىرايى ئەسلىگە كەلدى. چۆلدىن ئۇسساپ كەلگەن ئادەم سۇ ئىچىپ راھەتلىگەندەك ھاسىرىشى ئاستا بېسىقتى. يەنە بىرسە: «ئاشۇنداق بولدى»

- ئۇھ... ئەمدى دەي، ئاران شۇنچىلىك سالامسەن، - كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقاردى. - ۋاي، تېخى سەن دائىملىق خېرىدار دەپ يۈز - خاتىرە قىلىپ، چىقىراق سېلىپ بەرسەم، قانداق قېلىن نېمىسەن. باشقا يەرگە بار جۇگۇ، يىگىرمە كويىغا قانچىلىك بېرىدىكەن؟

كىچىك خېرىدار كۈلدى.

- يەنە ئەللىك كويىلۇق سالما.

- پۇلنى چىقار.

- مانا، - كىچىك خېرىدار پۇلنى بايىمىدەك پۇرلاپ تىقىپ بەردى.

- ماڭا ئوبدان بەر، مانا، - چوڭى يۈز كويىلۇق پۇلدىن بىرنى تاشلىدى.

كىچىكى لەززەتلىنىپ چىكىپ ئولتۇردى،

چوڭىغا گېزىت تەغىزىگە بىر چىقىم بەردى.

- قانداق، زىيان تارتىدىغانسەن؟

قايمىقى تۇرۇلۇپ تۇرغان ئۇزۇن چاچ - چوڭى كۈلدى:

- شۇڭا يىراقتىن ئاتلاپ كەلدىم - دە.

ماڭە، ئۇ كىچىكىنى يىتەلەپ چىقىپ كەتتى.

- ھەي بەگگە، سەن... ھە راست، خوتۇن - نۇڭ قانداق بالا تۇغار. شۇنچە چىرايلىق خوتۇن نېمە بولۇپ سەن بەگگە تېكىپ قالغاندۇ؟ سېنىڭ بالاڭ بالا ئەمەس، بىر خالتا ئەپيۇن تۇغۇلارمىكىن...

- ئاغزىڭغا پوق، ئېشەك.

- خۇش بول بەگگە. بالا تۇغۇلغاندىن كۆرە بىر خالتا ئەپيۇن چۈشسە، خوتۇنىڭنىڭ چاتىرىقىغا سۆيۈپ، ئەپيۇن سېتىپ باي بولۇپ كېتەرسەن. ھا... ھا... ھا...

- ھا... ھا... ھا...

- خەپ كۈي، سېنىڭ ئاغزىڭ جۇما...

ئۇ خوتۇنغا خەنزۇچە دەپ بېرىۋېدى، ھاڭقىيىپ ئولتۇرغان خوتۇن: «ئۇ كۆزىدىن ياش چىققىچە كۈلدى».

- ھەي بەگگە، سەن ئەمدى چىكىشىڭ بىلەن بول، بىزنىڭ كېيىمىزگە قوشۇق سال - ساڭ خوتۇنىڭنى ساڭا قارىتىپ تۇرۇپ سۆيۈۋالسىن.

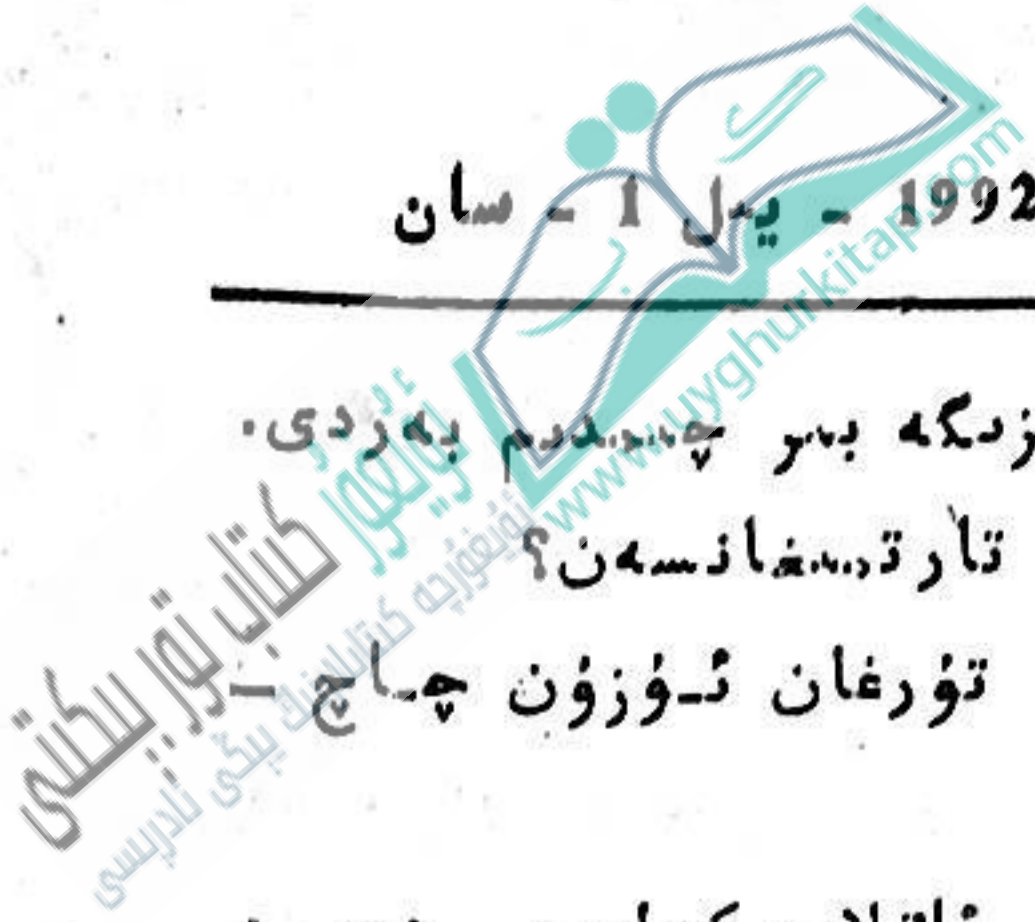
- سۆيە، مەن قاراپ تۇراي. خوتۇنۇمنىڭ چايىناۋاتقىنى چىقىمىنىڭ ئۈچمىي.

- ھۆ... ھۆ... ھۆ توڭگۇزنىڭ بۇرنىدىن چۈشكەن.

خەنزۇ يىگىت تېلىقىپ كۈلۈپ يۆتىلىپ كەتتى.

چاقچاق بېسىققاندىن كېيىن، خەنزۇ يىگىت خوتۇنى بىلەن كۇسۇرلىشىپ پۇللىرىنى ساناشقا چۈشتى.

- ماڭا قاراڭلار، سىلەر دەڭلار...

ئابلەت تەڭشىلىپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ كۆزىدە ياش پەيدا بولدى.

- سىلەر بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ياش زىيالىسى. دەپ بېقىڭلار زادى. بىز ئۇيغۇرلار ئادەم. نېمە؟ دەڭلار. مۇشۇ گېپىڭىزگە لىللا جاۋاب بېرىڭلار؟ - ئۇ كۆزىمىزگە كىرىۋالدى. بىز نېمە دېيىشىمىزنى بىلىلمەي گاڭگىراپ بىر - بىرىمىزگە قاراشتۇق.

- ھەي پايىنە كىباش... تېرىكىمەڭ. راست گەپكە تېرىكىمىش ئوبدان ئىش ئەمەس. - ياق، تېرىكىمىدىم.

- قىزىرىپ كەتتىڭىز. خاپا بولسىڭىز مەيلى، سىزدەڭا پايىنە كىباش، بىز ئۇيغۇر ئادەم. - نېمە؟

- بىزنى ئاللا باشقا ئادەملەرگە ئوخشاش ئادەم قىلىپ ياراتتى.

- ئاللاغۇ شۇنداق ياراتتى، بۇ دېگەن كونا گەپ. بىز ئۆزىمىزنى ئاللاغا قانداق ياراتتۇق؟ ئۆزىمىزنى باشقىلارغا قانداق ياراتتۇق؟ خۇي - پەيلىمىزنىڭ ئوساللىقىغا قاراپ بىز ئۇيغۇرلار خۇدا ئېزىپ قېلىپ ياراتقان خەقكە نىمىز دېگۈم كېلىدۇ. دېمىسىمۇ ئۆزىمىز تۈزۈك ئادەم بولمايمىز، قولاشمايمىز، پېتىشمايمىز، بىر - بىرىمىزنى كولايمىز، يەنە كېلىپ خەقتىن يامانلايمىز...

بۇ گەپكە قانداق جاۋاب بېرىشىمنى بىلمىدىم. راست گەپ قىلسام، بۇ ھەن ئويلاپ باقمىغان گەپ بولدى.

- ياق، ياق، ئىشەنمەيەن. بۇ سىلەر ئويلىمىغان گەپ ئەمەس. ماقۇل قىلىشىمىز.

ئەمدى سەل بوشراق گەپتىن بىرنى سوراي: بىز نېمىشقا كېلىشەلمەيمىز... زادى نېمىشقا. شىنجاڭدىن ئۇ يەرلىك، بۇ يەرلىك دەپ كېلىشىمەيلى. مۇشۇ كۈلچىلىقتەمۇ يەنە قۇرۇپ كەتكۈر ئۇ يەر. بۇ يەر دېگەن يۇرت.

ۋازلىق تۈگىمەيدۇ... ھە... ھە... مانا ئەڭ كىچىك مىسالى... مۇشۇ يۇرت ۋازلىق مېنى ۋەيران قىلدى... مەن تۈگەشتىم. قارىمىغا پىچاق سېلىۋالغۇم كېلىپ كېتىۋاتىدۇ ئاغىنىلەر...

ئۇ شىرەگە بىرنى مۇشتىلىۋېدى، پىيالىدىكى چاي يۈزلىرىمىزگە چاچراپ كەتتى. ئۇ شىرنى تىرناقداپ بېشىمنى قويۇۋېلىپ ھۆركىرەپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنىڭ يىغلىغاندىكى ئاۋازى تولىمۇ كۈلكىلىك (ئۇزاقتىن بېرى چوپچوڭ ئەر كىشىنىڭ ھۆركىرەپ يىغلىشىنى ئاڭلىشىغا چىقىمۇ، ماڭا كۈلكىلىك تۇيۇلغان بولۇشى مۇمكىن) ئەمما ئىچ-ئىچىدىن قايناپ چىقىۋاتقان يىغىشى يۈرەكنى ئېزىۋەتتى. بىز ئۇندىمەي يەرگە قاراپ ئولتۇردۇق. ئاشپەز يىگىتمۇ، قادىرخانىمۇ يەرگە قارىۋالغان ئىدى. خەنزۇ يىگىت كۆزىنى يۇمۇپ تاغغا يۆلىنىپ ئۈندىمەستىن پاپىروس چېكىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ خوتۇنى كۆزىنى پارقىرىتىپ گاڭگىراپ ئولتۇرۇپ قالدى.

- قاراڭلار، مانا مۇشۇ نەس ئاشخانا مېنى ۋەيران قىلدى. لەنجۇدا كۈچى، شايىلاردىن كۈلە، لازا ئەپچىقىدىغان سودىگەرلەر جىق، غۇلجىلىق سودىگەرلەر ئاز، ناھايىتى ئاز. ماڭا چىققىلى بىر يىل بولدى. دەسلەپ بۇ ئاشخانا بىر غۇلجىلىقنىڭ قولىدىكى، شايىلارلىق ئۇنى پاتقۇزماي ئۇرۇپ قوغلىۋېتىپ، بىر شايىرلىق ئاشپەزگە ئېلىپ بېرىپتۇ، شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئاشخانىغا غۇلجىلىق دەسسىمەپتۇ. غۇلجىلىق ئاشپەز ھەممە نېمىسىنى يوقىتىپ، گۇاڭجۇغا بېرىپ غۇلجا قوشۇنىغا داد ئېيتىپتىكەن، ئۇلار كېلىپ شايىرلىقلارنى ئۇرۇپ، نەچچىسىنى پىچاقلاپ، ئاشخانىنى باشقا بىر غۇلجىلىققا ئېلىپ بېرىپتۇ. ئۇ ئادەم بىر مەزگىل ئېچىپ، شايىرلىقلارنىڭ پەيلىدىن

كەت ئۇيغۇرلار. ھەممىگىنى بىر كىيىمىدە دو-
زاخقا ئاپىرىپ كۆيدۈرۈۋەتسۇن خۇدايىمىز.
ھېلىقى شايارلىق بالا تەخسىدىكى ئاش
مانتىنى ئالاق-جالاق يالماپ يۇتقىلى تۇرغان
ئىدى، ئىشىكتە قارا شىلەپە كىيىگەن بىر قارا
ساقال ئادەم پەيدا بولدى. بالا دەس ئورنى-
دىن تۇرۇپ كەتتى. چۇكا تاراقلاپ يەرگە
چۈشۈپ كەتتى. قارا ساقال ئادەم ئاق سە-
دەپتەك چىشىلىرىنى چىقىرىپ ئادەمنىڭ تېنىنى
جۇغۇلدا تاقۇدەك كۈلدى. ئۇنىڭ كۈل-كەسى
شۇنچىلىك يېقىمىمىز، تەھدىتلىك ئىدى.

- تاماق يېدىڭمۇ؟

- ھەئە، بالا تىترەپ كەتتى.

- ئوبدان تېتىمىغاندۇ؟

ئابلەت ئورنىدىن تۇرۇپ گەپكە ئارىلاش-

تى:

- سوراۋەر مەي، بىز بىر ئۇيغۇر بولغان-

دىكىن كىرىپ تېتىپ باقساڭلار سىمىمەي

قالارما؟

ساقاللىق ئادەم جاۋاب ئورنىدا ئۇنىڭغا

تىكىلىپ قويدى.

- جۈرە، گېپىم بارا

بالا دەرھال چىقتى. ئۇ ئىشىك تەۋەگە

چىقىشىغا قارا ساقال ئادەم ئۇنىڭ گەدىنىگە

مۇشت بىلەن سالدى. بالا: «ۋايىجان» دەپلا

پاتقاققا دۈم چۈشتى. كەينى-كەينىدىن تەگ-

گەن ئىككى تېپىكتە بالىنىڭ دادا-پەريادى

كوچىنى بىر ئالدى. قىلچەم چۈگۈلداپ

كەتتى، كۆزۈمگە قىزىللىق تىقىلدى، قانداق

ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىك ئالدىغا كەلگىنىم-

نى بىلىمەيمەن. ئابلەت مەيدەمدىن ئىتتىرىپ

ئىشىكتىن چىقارمىدى.

- ئارىلاشماڭ، ئۆزىنىڭ ئىشى. ئاران

تۇرىدۇ، ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويۇشتىن يانماي-

دۇ...

قورقۇپ، ئاشخاننى شايارلىق ئاشپەزگە چى-
رايلىق سېتىپ شىنجاڭغا تىكىۋېتىپتۇ. كېيىن
يەنە غۇلجىلىقلار ئاڭلاپ، مەن تىيەنجىندە
كاۋاپچىلىق قىلىۋاتسام، مېنى ئەكىلىپ مۇشۇ
ئاشخانغا تىقىپ قويدى. مەن ئاشپەزلىكىنى
بىلىمەيمەن. مانا ماۋۇ قىلىتىرىق قەشقەر ھەز-
رەتلىك، قادىيخان خوتەنلىك. ئاشخاننى
ئىككى ئاي ئاچتىم. دۇكان قولۇمغا ئۆتكەن-
دىن تارتىپ شايارلىقلار ئاشخانغا يولماي-
دۇ. غۇلجىلىقلار ئاز. ئۇلار بۇ شەھەردە تۇر-
مايدۇ. ئاز غۇلجىلىقلار بىلەن مىڭزۇ شۆيەن-
دىكى نامرات ئوقۇغۇچىلار تاماق يېسە،
مەن قانچىلىك سودا قىلالايمەن. يۇرتتىن
بەش مىڭ كوي ھالال پۇل بىلەن چىققان،
مانا مۇشۇ ئاشخاننىڭ كۈلى بولۇپ تۈگى-
دى... ھە... ھە... تۈگىدى. ئۇلارغا يالۋۇردۇم،
مېنىڭ سىلەر بىلەن زىددىيەتتىم بولمىغاندى-
كىن، شۇنداق مەزىلىك پولۇ، مانتا، لەغمەن
ئەتتىم، يەڭلار، دېسەم ھۇممىيىپ كېتىدۇ.
ئاشخاننىڭ ئالدىدىنمۇ ھۇممىيىپ، تۈكۈرۈپ
ئۆتۈپ كېتىدۇ.

ئاشخانغا زىلۋا، جوغدا چاچ، سېرىق
شەپكە بىر بالا كىردى.

- مانا... مانا پەقەت مۇشۇ بىر شايارلىق
بالما كىرىدۇ. مۆكۈنۈپ كىرىپ تاماق يەپ،
يەم بىلەن چىقىپ كېتىدۇ. بىز بىر مىللەتمۇ
ياكى بىر دىنمۇ، بىر دىنمۇ قىزىلباشمۇ؟
ھە... مەن غۇلجا قوشۇنىدىكىلەرگە ھال ئېيت-
سام، پۇل دەپ قايسەن، قانچە چامادان پۇل
كەتسىمۇ بۇ ئاشخاننى ساقلايسەن دەيدۇ.
مېنىڭ زىيىنىم ئۈچۈن ئۇلار ماڭا تاغارلاپ پۇل
بېرىدىكەن. لېكىن مەن ھالال ئادەمنىڭ ئەۋلادى.
ئۇنداق تاغارلاپ ھارام پۇلدىن مېنىڭ كۈلگە
ئايلىغان بەش مىڭ سوممۇ ياخشى ئەمەسمۇ.
بولدى، تاقايەن، تويدۇم... تويدۇم... قۇرۇپ

2

بالا پۈتۈنلەي لايىھە مەسلىھەتچىسى كەتكەن ئىدى.

بۇ ئىشنى كۆرۈپ كوچىغا چىققان خەنزۇ، تۇڭگانلار چىرايىدىن ھەپچەنداق ئىسپادە بىلىكىلى بولمايدىغان ھالەتتە قاراپ تۇرۇشتى.

ھازىرلا لەنجۇدىن يوقال، گۈلە، لازاڭنى نەگە ئاپىرىپ ساتساڭ سات. ئەتە يەنە كۆرۈپ قالسام، پويىز رېلىسىغا زاماسىكىلايمەن.

بالا ئورنىدىن تۇرۇپ بەدەر قاچتى. شىلەپىلىك ئادەممۇ كەتتى. ئاشخانا ئېغىر سۈكۈتكە چۆمدى. تولىمۇ گۈزەل بىر قىز كىردى، ئۇنىڭ ھەممە يېرى لاغىلداپ تىترەپ كەتكەن ئىدى.

ئەپيۇن نەيچىسى ئۇنىڭ ئويماقتەك لېۋىدىگە قىستۇرۇلدى. ئەپيۇن ئۇنىڭ گۈزەللىكىگە قانچىلىك قىرغىنچىلىق قىلدى. كىن بىلەن ئىمىدىم، ئەمما ئاۋازى بۇزۇلغان ئىدى. ئەينى چاغدا ئاققۇنىڭ بويىنىمىدەك گۈزەل ئاشۇ كانىيىدىن بەلكىم ئۆزىدىنمۇ نازۇك ئاۋاز چىققان بولغىدى.

ھەي بەگگە، ئۇنىڭغا دە، ئۇنىڭ تاما-كىسىنىڭ ھەممە پۇلىنى مەن بېرىمەن، ماڭا ھەمراھ بولسۇن!

قىز گەپ - سۆزسىز ماقۇل بولدى. ئۇ يۈز سەكسەن كويغا ئىزىدا ئولتۇرۇپ چەكتى، يەنە يۈز كويلىق ئېلىۋالدى. ھەممە پۇلىنى ئابىلەت بەردى.

خاپا بولماڭلار. مەن كەچمىچە ئۇنىڭ بىلەن ئىچىپ تاڭ ئاتقۇزمىسام تاڭ ئاتمايدۇ. ئەتە ئاشخانىنى بېرىۋېتىمەن. ھەي قاندىغان، بۇ مېھمانلارنىڭ تامىقىنى ئوبدان بەرمىسەڭ، كۆرگىلىكىڭنى كۆرۈسەن. ئابىلەت قىز بىلەن چىقىپ كەتتى.

سىم - سىم يامغۇر لەنجۇ كوچىسىدىن داۋاملىق نەم ھاۋانى نېرى قىلىپلايدۇ. خالتا كوچىدىن چوڭ يولغا چىققاندا ئابىلەت قىزنى قولتۇقلىۋالدى. پىيادىلار يولىدا ئاندا-ساندا كۈنلۈك كۆتۈرۈپ شىلىقلىتىپ يامغۇر كېچىپ ياش ئاشىق - مەشۇقلار مېڭىپ تۇرىدۇ. باشقا ئادەملەر ئاساسەن كوچا-ئاپتوۋۇزىدا ماڭىدۇ. چوڭ - كىچىك كىرا-ماشىنىلىرى خېرىدار چاقىرىپ توۋلاپ ماڭىدۇ.

ئابىلەتنىڭ چىمەن دوپپىسى يامغۇردا ھۆل بولۇپ ماكچىيىپ كەتتى. سىم - سىم يامغۇر ئۇنىڭ يۈزىدە ئاستا ساقماقتا. ھېرىپ كەتتىڭىزمۇ؟ ئابىلەت بوش ئەمما قوپال سورىدى.

- ياق، ئانچە ئەمەس، توڭۇپ كەتتىم. - ھەر ئىككىسى دەڭ. قىز ئۇنىڭدىمۇ ئەي ئۇنىڭغا كۈلۈپ قارىدى.

يىگىتنىڭ يۈزىگە تەبەسسۇم يۈگۈردى. - ئىسىڭىز نېمە؟

- گېلىياڭ. - ئىشلەمسەن؟

- شىركەتتە شوپۇرلۇق قىلىمەن. - چىڭلىنىڭ ھەم شوپۇرى، يەنە...

- نېمە دېسىڭىز شۇ. - چېكىشىمۇ قويامسىز؟

- ماڭا شۇلار ئۈگەتكەن. - ئوچۇق كوڭۈلكەنسەن ماڭا ئوخشاش.

توي قىلىدىڭىزمۇ؟ - ھەئە.

- ئۇ قەيەردە؟ - سوراپ نېمە قىلىسىز.

.....

كېلىپ ئۈنمىغا ئۆزىنى ئاتتى، ئۈنۈنى قۇ-
چاقلاپ ھۆركىرەپ يىغلاپ كەتتى؛
- لۈكچەك ... لۈكچەك ...

چوكان ئۆپكىدەپ يىغلاپ ئاغزىغا گەپ پى-
كەلمەي قالغان ئىدى. ئابىلەت بېشىنى كۆ-
تۈرۈپ قارىۋېدى، ئالتە جۇغدا باش ئۈنۈ
چۆرگىلەپ تۇراتتى.

- كېلە، كېلىشە ھارامزادىلەر...
ئۇلار يېقىنلاپ كېلىشتى. ئابىلەت يىنىپىدىن
يېڭى-سار شەمشىرىنى سۇغۇرۇپ ئالدى، لۈك-
چەكلەر دەررۇ ئادەملەر ئارىسىغا قىچىپ
كىرىپ كېتىپ غايىب بولدى.

- ۋاي رەھىبەت ئاكا، رەھىمەت، سىز
ئۇچرىمىغان بولسىڭىز، مەن نېچچە بولار
ئىدىم.

- سىز ئوقۇغۇچىدۇ؟
- ھە ... ھەئە، بىلىم ئاشۇرۇشقا كېتىم-
ۋاتىمەن.

- نەگە؟
- ۋۇخەنگە. ئىدارىدىكىلەر لەنەنجۇدا
پويىز ئالماش دېگەنتى، شۇڭا مۇشۇ يەردە
چۈشكەن. پويىز يەنە بەش سائەتتىن كېيىن
ماڭىدىكەن.

- ھازىر نەگە بارىسىز؟
- ئۇقمايمەن، ھۇ ... ھۇ ... ھۇ...
چوكان يەنە ئابىلەتكە ئېسىلىپ يىغلاپ
كەتتى:

- يىراقتىن چىمەن دوپپىمىنى كۆرۈپ
ئاكامنى كۆرگەندەك بولدۇم.

چوكاندىن ئۇنىڭ ۋۇجۇد-غا تارالغان
ئىسسىق ئېقىم ئابىلەتنىڭ ھەممە خىياللىرى-
نى ئۆزگەرتىۋەتتى:

- مەن ياتاق ئورۇنلاشتۇرۇپ قويايمۇ؟
- ئەمىسە مەن قانداق قىلىمەن؟

يامغۇر ئەمدى شىددەت بىلەن ياغ-قىلى-
تۇردى. تاغ تەرەپتىن ئېقىپ چۈشۈۋاتقان
سۇ يولدا ھۇشۇققا كەلگۈدەك شارقىراپ
ئاققىلى تۇردى.

- ھەي ... ھەي توختا.
ئابىلەت تاكسىنى چاقىردى.

- قەيەرگە؟
- پويىز ئىستانسىسىغا!
ماشىنا قوزغالدى.

- بەك يىراقلاپ كېتىدىكەنمىزغۇ؟
- مېنىڭ مەخسۇس ياتىقىم شۇ يەردە،
بىخەتەر، ساتچىلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن
خالىي.

- سىلە خەققە خوتۇنلا بولسا، دۇنيانى
ئۇنتۇپسىلەر. جاھاننى خوتۇنغا تېگىشى-
تىن يانمايسىلەر.

- بىزگىمۇ جاھاندىن قالغان راھەت شۇ.
ئۇلار ۋوگزال ئالدىدا چۈشتى. ۋوگزال-
دىن قىمىرلىشىپ، سەلدەك ئېقىپ چىقىۋات-
قان، كىرىۋاتقان ئادەملەر چۆمۈلۈك-دەك
مىغىلدىشىپ كېتىشكەن. شارىلداپ يىۋىۋى-
ۋاتقان يامغۇر مەيداندا توختاپ كەتكەن
سۇدا ساناقسىز ئۇششاق كۆپۈكچىلەر ھاسىل
قىلماقتا. ئادەملەرنىڭ ئايىغىدىن چىقىۋات-
قان ساناقسىز شالاقشىشلار نۇرغۇن غەۋ-
غانىڭ بىر قىسمى بولۇپ قالغان.
بۇلار يېقىن چاپلىشىپ ئالدىراپ مې-
گىشتى.

- ۋاي ئاكا... ھوي ئۇيغۇر ئاكا...
ئابىلەت تاقىدا توختاپ ئارقىغا قارىدى.
چاممادان، سومىكا كۆتۈرگەن بىسىز
ئۇيغۇر چوكان يىغىلىپ قالغان بولارنى
ئايلىنىپ ئۆتۈشىمۇ ئۇنتۇپ سۇ چاپرىتىپ
يۈگۈرۈپ كەلدى. ئابىلەت گېلىياڭدىن ئاچراپ
بىر قانچە قەدەم ئالدىغا ماڭغىچە چوكان

كېلىپاتىڭنىڭ كۆزلىرى غەزەپتىن ئايلەتكە يەۋىتىدىغاندەك تىكىلدى. ئايلەت كۈلدى. - مەن ئەزەلدىن كاۋاپچىغا ئىشەنمەيمەن. ئايلەت قەغەز بولماقتىكى خىمىر-روپىمىنى كېلىپاتىڭ ئالاقىسىغا تىقىپ قويدى. كېلىپاتىڭنىڭ پۈتۈن غەزىپى چاقماق تىپ-زىلىكىدە خۇشاللىق - ھاياجان بىلەن ئالاياشتى. ئۇنىڭ چوڭ ئېچىلغان كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

- ئاھ... بۇ... راستمۇ؟
ئايلەتنىڭ غەزەپتىن كۆكەرگەن چىرايى پېتى بۇزۇلماي تۇردى.

- خاپا بولماڭ، خاپا بولماڭ... مەن ئىشەنمەن، - ئۇ سومكىسىدىن كارت-توچىكا چىقاردى، - بۇ ئادرېسىم، چوقۇم بېرىڭ. ئايلەت كارتوچكىنى يانچۇقىغا سالدى.

- ئىسىمىڭىز نېمە؟
- رسالەت.
- تۇرپاندىنمۇ؟
- قانداق بىلىۋالدىڭىز؟

- تۇرپانلىقنى كىم بىلىۋالالايدۇ؟
چوكان ئۇندىدى. ئۇلار ئۇزۇن، غۇۋا يورۇپ تۇرغان كارىدور بىلەن خېلى ماڭغاندىن كېيىن، بىر ئوچۇق، ئوڭغۇل - دوڭغۇل ھويلىغا چىقتى. ئايلەت رسالەتنىڭ چامادىنىنى كۆتۈرۈۋالغان ئىدى.

- يەنە بەش سائەتتىن كېيىن سائەت نەچچە بولىدۇ؟
- سائەت تۆت.

- ئىككى كېچە - كۈندۈزدىن بۇيان پويىزغا تويغانسىز.

- ئۇنى بىر دېمەڭ.
- ۋوپو بېلىتمە...؟
- نەدىكىنى؟

- ئەتە بىر كۈن ئارام ئېلىۋېلىڭ. بۇ بېلىتمىڭىزنى ياندىرۇۋېتىپ مەن ۋوپو

بېلىتى ئېلىپ يولغا بېرىپ قويماي. - ئۇنداق بولسىغۇ ھارداق قىممەت چىقىمىپ قالاتتى، ئەمما يەنە سىزنى ئاۋارە قىلارمەنمۇ؟

ئايلەت ئۇندىدى. ئۇلار بىر ئويگە كىردى. ئۆيلىق تۈن، ھاراق بۇسى. ئىككىسى چۈپ يېرىم يالىڭاچ قىز - يىگىت قارتا ئۇيناپ، ھاراق ئىچىشكە ئىدى. رسالەت كۆرۈپلا چىرىمىرۋەتتى. ئۇلار رسالەتنى زاڭلىق قىلغاندەك كۈلۈشۈپ بىر - بىرىگە چىرىشىپ كېتىشتى. رسالەت يا ئالدىغا، يا كەينىگە ماڭالماي قالدى.

- ئالدىڭىزغا قاراپ مېڭىۋېرىڭ!
- ياق... ياق... چىقىپ كېتىمەن.
- ۋارقىرىماڭ. مەن سىزنى يەپ كەتەيمەن، كېيىنكى سىزنى چىرايلىق دەڭ.

ئايلەتنىڭ قوپال سىلىكىشەپ ۋارقىرىشىدىن رسالەت قورقۇپ شۇمىشىپ قالدى. ئۇلار ئىچكىرىلەپ يەنە بىر ئويگە كىردى. بۇ بىر كارىۋات قويۇلغان پاكىزە، رەتلىك ئۆي ئىدى.

- ئولتۇرۇڭ، مانا قونالغۇ.
- ياق... ياق. ئاكا...
- سىز مېنى نەگە ئاپىرىدىدۇ دەپ ئويلىماي.

ئايلەت ياۋۇزلۇق بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ دوپپىسى بىلەن چاپنىنى پىرىقىرىتىپ چۆردى.

- ياق، ئوبدان ئاكا، ماڭا ئىچىڭىز ئاغرىسۇن. مەن سىزنى ئاكام ئورنىدا كۆرۈپ، بىر ئۇيغۇرنى كۆرۈپ ئاتامنى، ئاكامنى كۆرگەندەك ئىشىنىپ كەلگەن. مەن كۆڭلۈمگە بۇنداق ئىشنى كەلتۈرمەپتەن. چوكان قولدىكى سومكىنى تاشلاپ يەرگە

ئابلەت تېزلا كېيىندى. ئۇلار بۇ يەردىن تېزلا چىقتى. ئابلەت پەقەت ئۇنىڭدىن كۆتۈش زالىمدىكى ئورۇندۇقتا رىسسالەت خاتىرجەم ئۇخلاپتۇ. ئۇ شۇنچە ئۇماق. ئۇ ھازىر گويى ئۆز ئۆيىدە ئۇخلاپتۇ. ئابلەتنىڭ كۆزىگە ئۇيۇق كېلىپتۇ. ئابلەت ئىسمى.

- ئاز بولسىمۇ، بۇلار مېنىڭ كۆڭلۈم. ئابلەت بىر سومكا ئالما، بانان، خورما، يەنە بىر بولاقتا تۇڭگانلار پەش-ئۇرغان قوي گۆشىنى پويىز دېرىزىسىدىن رىسسالەتكە سۇنۇپ بەردى.

رىسالەتنىڭ كۆزىدىن توختىماي ياش قۇيۇلدى، ئاغزىغا گەپ كەلمىدى:

- مەن... مەن... قەسەم قىلىمەن بولسام...
- ياق... ياق... ئاغزىڭنى يىۈمۈڭ.
ئابلەتنىڭ تەلەتى قايتا يىۈۈزلاشتى.
- پاك - ھالالىقنى ئىمانىڭىزدەك ساقلاڭ... مەن... مەن بولغۇنىۈپ كىتتىم، ئەمما پاكلىق - ھالالىقنى ھەرگىز ئۇنتۇ-يالمايمەن. خەير، ئامان بولۇڭ...

ۋوگزال سۇپىسىدا بېشى مەيدىسىگىچە ساڭگىلاپ كەتكەن ئابلەتتىن باشقا ئادەم قالمىدى. ئۇ قەيەرگە مېڭىشىنى بىلمەيدى. ھالسىرىغان كۆزلىرىنى ئاستا ھەر تەرەپكە يۈگۈرتتى.

1989 - يىلى 17 - ئۆكتەبىر، لەنجۇ

تىزلا ئىدى. بۇ چاغدا ئابلەتنىڭ نەپەسى تاقىلداپ كۇسار بىلەنلا قالغان ئىدى. - ئوبدان ئاكا، ئالا نامدا، ئاتىڭىز، ئانىڭىز، ئاكاڭىز، ھەدىڭىز نامدا تىلەي، ماڭا رەھىم قىلىڭ.

ئابلەت لەسىدە بولۇپ تۇرۇپ قالدى. رىسالەت ھەر بىر ئىسەنى ئاتىغاندا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا شۇلارنىڭ سەھاسى يەيدى. بولۇپ، ئۇنىڭ يىغىلىپ كەلگەن ئەسەبىلىكىنى ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭ قىزىرىپ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرى رىسالەتنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى تىترىتىپ ھۆركەرەپ يىغلاشلىرىغا، قاپقارا كۆزلىرىدىن قۇيۇلغان ياشلىرىنىڭ چىرايلىق مەڭزىنى توختىماي سىپاپ مېڭىشىغا قاراپ قالغان ئىدى.

- ئوبدان ئاكا، مەن قۇرئان تىۋتۇپ قەسەم قىلغان. سىزمۇ ھالال ئادەمدەك تۇردىمىز. مەن بۇ دۇنيادا پاك - ھالال ئۆتۈپ كېتەي، ماڭا رەھىم قىلىڭ. مېنى پاك - ھالال ياشىغىلى قويۇڭ. پاك - ھالال ئادەم ھەر قاچان ئالانىڭ شەپقىتىگە ئېرىشىدۇ. ئابلەتنى بىردىن يىغا تۇتتى.

- سىز... سىز خۇدا ئالدىدا ھازىرغىچە ھالال - پاك تۇرالمىدىڭىزمۇ؟
- مەن يالغان سۆزلىمەن بولسام، پاكلىقىمنى يوقاتقان بولسام، بۇنداق قىلارمىدىم ئاكا.

- بۇنىڭدىن كېيىنمۇ پاك ياشىيالمىدىڭىز؟
- ئىمانىم بىلەن قەسەم ئىچكەنمەن ئاكا، بولدى، ھېساب.
- قاچان ماڭمىدىڭىز؟
- ھازىرلا يولغا سېلىپ قويۇڭ ئوبدان ئاكا. ماڭا قىلغىنىڭىز، مېنىڭ بېشىمنى سىلغىنىڭىز ئۈچۈن خۇدا سىزنىڭ بېشىڭىزنى سىلار...

شېخىلار

ئىككىنچى قىسىم

سەھرادىكى تەرىقىچىلەر

بۆشۈك مۇھەببىتى

ۋاڭ - چۈڭ كوچىلاردا ياشىدىم ئۇزۇن،
 دىلغا جا بولمىدى ئۇندىن ھاياجان.
 بويىنۇڭغا بىر لەھزە ياماشتىم جۈنۈن
 نىمجان يۈرىكىمدە كۆۋە جىدى قان.
 قەلبىمگە ئارزۇدىن تاشلىدىڭ ئۇرۇق،
 ياپىيىشىل بىر كەلگۈ ئۇزۇپ چىققاي دەپ.
 ۋىسال دەملىرىنى قويىمىدىڭ قۇرۇق،
 قەبرى توغراقزارلار كەتتى ئېسە دەپ.
 قۇملىرىڭنى پۇراپ كۈلگەن بۇ ھايات،
 دېتەڭنى يارىتىش نازىڭ ھۈرمىتى.
 تارىخ ئۇيۇلىدى، يىغلايدۇ ئەۋلاد،
 مېنى تۇغۇپ بولۇپ قالساڭ ئۆز پېتى ...
 1989 - يىلى ۋاي، تەكىت

ئۆزۈمگە مەسخىرە

كەمبەغەللىككە ئىدىن قاچىدىم يىراق،
 باي بولغانلىقىمغا قالمىدىم ھەيران.
 سېتىپ ئالما زىنھار پۇلغا نادانلىق،

غەمەسىز ئېقىملار

ئولتۇرۇمەن ئېرىق بويىدا،
 ئېقىمۇ، تىقان لاي سۇغا قازاپ،
 لەيلىپ يۈرگەن كۆپۈكلەر ئاستا-ئاستا
 نىشان ئىزدەپ كېتەر ئالدىراپ،
 غۇجىمەك - غۇجىمەك چېچەك چاپچىرىتىپ،
 شىرىلدايدۇ ئەلەمەسىز ئېقىن،
 چىرايمىغا باققىن دېگەندەك،
 سېرىق ياپراق كېلىدۇ يېقىن،
 ئوقتەك ئۇچقان بىر جۈپ قارلىغاچ،
 سۇ يۈزىگە تۇتتى لېۋىنى،
 خۇددى گۆھەر سۈزۈۋالغاندەك،
 ئالقمىلىدى بىرى-بىرىنى.

ئوي - خىياللىم كەتتى ئۇزاقلاپ،
 بىر نۇقتىغا تىكىلدى كۆزۈم،
 گاھى كۆپۈك، گاھى ياپىراقتىن
 كۆرۈنگەندەك بولاتتى يۈزۈم ...
 1990 - يىلى ئاپرېل، يېقىنقى

قوش يۈرەك

پەقەت بىر كۈن كۆرمەيمەن سېنى،
 بىر كۈنگىچە يۈرەك مەندە يوق،
 قويۇپ كېتىمەن قولۇڭغا ئۇنى،
 ئۇنۇتتى دەپ ئېتىۋەتمە ئوق،
 بۇ تەنھا ئەسلى ساڭملا تالىق،
 كۆكسى - قارىڭغا تۇرسۇن قوشۇقلۇق،
 ئادەملەردىن بىردىن يۈرەك بار،
 قىلمايدۇ ئىككى بولسا ئوشۇقلۇق.
 1990 - يىلى ئاپرېل، قەشقەر

سەھرا، سەھرا

چۈشۈمنى سەھرالارغا ياتلىق قىلدىم،
 چاڭقاق خىياللىمىنى قاناتلىق قىلدىم،
 خالتا كوچىلاردىن بەزىگەن كۆڭۈلنى،
 پىنھان دالالاردا تاتلىق قىلدىم،
 مىسكىن ناخشا تاۋلاپ چارچىدى يۈرەك،
 ئۇنى ئېتىمىزداردا سۇپاتلىق قىلدىم،
 ئېگىز پىننالاردىن چۈشتى ئەقىدەم،
 لاي سۇ تەشنىلىقىنى قاتتىق قىلدىم،
 مۇھەببەت ھەم ساۋاب ھەم گۇناھ ئىسمى،

نادانلىق بايلىقىنى ئەيلەيدۇ ۋەيران،
 كونا مەھرابلارغا يۈكۈنمە يەنە،
 زېمىن ساداسىغا قۇلىقىمنى تۇت،
 قان ۋە تەرسەن ئۈچۈن تەڭسىز ئەنئەنە،
 يېشىمنى تاغلارنىڭ ئوتىدا قۇرۇت،
 بالىنىڭ دادىغا قاتتىق سۆزلىشى -

كۈپۈرلۈك بولسىمۇ، بولسۇن بىر قېتىم،
 دەۋر قەيەردەيۇ، خىيالنىڭ نەدە؟
 بوۋاڭ مەھمۇد بولسا، ئۇزۇڭ ئەمدى كىم؟
 1989 - يىلى سېنتەبىر، قەشقەر

ساڭا بىر سۆز

كونا چاپمىنى تاشلىۋەت مەيلى،
 قارا چاپلىرىڭنى بۇدرە قىل تامام،
 بەدەن - بەدىنىڭدىن ئەتىمىڭ ھىدى -
 پۇرسۇن، كۈنلىق پۈتسۇن ۋەسسalam.

مېنى دورىماسقا قەسەم ئىچمىسەن،
 ئەلۋەتتە مېنىڭدىن ئاشىقىنىڭ تۈزۈك.

ئەلۋەتتە بۇ ئەسىر بوستانلىرىغا -
 كۆتۈرۈشكە كىرەك مەندىن ئېغىر يۈك.

لېكىن ئېسىڭدە تۇت، ئاتاڭ بىر چاغدا
 يالاڭچى يۈرۈپمۇ ئالەمنى ئۇتقان.

كىمگىز - پالازدىنغۇ ئالىمدىڭ مىراس،
 ئويلىغىن، بارمۇ - يوق قەلبىڭ ئۇنۇتقان؟
 1990 - يىلى ئاپرېل، قەشقەر

چالا سۆيگۈ

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت كەتتىدى،
 سىرغىمىدى پىشانىڭدىن تەر.

مەھەللەمنى كۆرۈپ - تۈگۈتۈپ،
 ئېيتتىڭ: ئىكەن ئالغانچىلىك يەر.

ئۈنچىقىمىسام، قىلدىڭ مەسخىرە:
 خەرىتىگە چۈشەيدىكەن دەپ.

بۇ سۆز قانداق كەلدى تىلىڭغا،
 ئۈزۈپ غۇنچە، تۈزلىرىمنى يەپ؟

خەرىتىدىن چىقىمسا مەيلى،
 ئالغانچە يەر ئالەمچە ماڭا.

ئۇنتۇپسەن، ئۇ بىر ئوغلىمنى -

سوۋغا قىلغان ئەمەسمۇ ساڭا؟

1990 - يىلى ئاپرېل، قەشقەر

مەن ھەر ئىككىسىنى تازا چىق قىلدىم،
بىراق، كېتىپ قېلىپ سەندىن بىمەھەل،
شۆھرەت ئىزدەپ چەتئە سەت قىلىق قىلدىم.
سېنى سۆيىمەس چاغدا سىياقىم دەرۋىش،
سېنى سۆيۈپ نامم ئاتاقلىق قىلدىم.
لېۋىڭدىن ئۇزاتتىم كۆيۈپ تۇرغان مەي،
تومۇر - تومۇرۇمنى قانغالىق قىلدىم.
ياشاغىن سۈيگۈنى ياشارتىمەن دەپ،
ئېھتىمال سېنى يامان ئاتلىق قىلدىم.
سەندىن كەلگەن ئۆمۈر قايتىدۇ ساڭا،
دېمەك، ئۆمۈرنى سەندە بىر ياقلىق قىلدىم.
1991 - يىلى ئاپرېل، قەشقەر

سۆيگۈ ماكانى

ھەرنىچان ئېسىل دۇرنى كاندىن ئىزدە،
كارابىنى كۆلدىن ئەمەس، قىياندىن ئىزدە.
پەرھاد بولما كۆيۈپ ئەرمەن قىزىغا،
شېرىنى ئۆز كوچاڭدىن، ياندىن ئىزدە.
جاندىن كەچمىگۈچە جانان تېپىلماس،
جاناننى ئەقىدىدىن، جاندىن ئىزدە.
داڭگاللار ئۈستىگە قونمايدۇ بۈركۈت،
بۈركۈتنى تاغلاردىن، بوراندىن ئىزدە.
خام خىيال ئىشىكى دوزاختىن بەتتەر،
ئارماننى ئېتىزدىن - خاماندىن ئىزدە.
سۆيگۈ سەيناسىدا سەن تۇلپار ئوينات،
نىشان مەنزىلىنى داۋاندىن ئىزدە.
ھەۋەس بازارىدىن ئاختۇرما مېنى،
ئەۋۋەل كۆڭلۈڭنى بەر، ئاندىن ئىزدە.
ئەجەبمۇ كۆيىدۇڭ دەپ ياقاڭنى تۇتما،
بۇ كۆيۈك ھۈلىنى زاماندىن ئىزدە.
1991 - يىلى ئاپرېل، ئاتۇش

ئون سەككىز يېشىڭ ...

سەن كەتكەن شۇ يولغا قارايمەن ھەر تاڭ،
قەلبىمنى بىر تاتلىق ھېسلا ئورايدۇ.
غۇر - غۇر سەلىكىم بىلەن تولغان ئېدىرلار
بېشىمنى سەن ماڭغان يولغا بۇرايدۇ.
ئايىقىڭ ئاستىدىن تۈزۈپ چىققان چاڭ
قېنى نىگارنىڭ دەپ مەندىن سورايدۇ.
سەۋەب شۇ، سەن بىلەن يۈرگەچ بىرزامان،

يۈرىكىم پۈتۈنلەي باھار پۇرايدۇ.
سېنىڭ كۈلكەك ئىچىرە ئاۋاز تاپقان سۇ،
ساڭا ئوخشاش كۈلۈپ سېنى سورايدۇ.
دىلىڭ پاكلىقىدىن نۇسخا ئالغان قار،
باھار مايسىسىغا لىباس ئورايدۇ.
سېنىڭ ھىدىڭ بىلەن ئاتانغان ئەترە،
نىگاھىمنى باشقا كۈلدىن تورايدۇ.
چۈنكى شۇ پەردىشتە - غۇنچىمدەك ۋەسىلىڭ
تۈپەيلى سېنى دائىم باھار سورايدۇ.
ئون سەككىز ياشلىق قىز ئۆتكەن كوچىدىن
تاھازىرغا قەدەر باھار پۇرايدۇ.
1991 - يىلى ئاپرېل، ئاقسۇ

چىرايىڭنى ياكى قەلبىڭنى

خۇيۇڭ بىلىم سۆيىمەيتتىم سېنى،
بىلىمگە چىكە سۆيىدۇم ئېرىنىمەي.
بىلىمگەنم بولدى خۇشاللىق،
قالدى ئەلەم كۆزگە كۆرۈنمەي.
سۆزلىمىگىن كەچۈرمىشىڭنى،
مەندىنمۇ ھەم سۈرۈشتۈرمە سىر.
نادان بولۇپ ئۆتۈپ كېتەيلى،
دىلغا گوھان قوندۇرمىسۇن كىر.
يالغانلىقىڭ ئاجايىپ كۈزەل،
يۈرىكىڭدىن تامچىمايدۇ ياش.
توۋا دەيمەن چۈشەنمەي تۇرۇپ،
بولغاندىمىز نېمىشكە مۇڭداش؟
1991 - يىلى ئاپرېل، كۇچا

يەنە سەھرا

كەلگەندە قايتىشىنى ئۇنۇتتى كۆڭۈل،
دىمەككى رۇخسارنىڭ مېنى قىلدى رام.
ئارمىنىم تۈگىدى ئىككى مەڭزىم ھۆل،
ۋىسال مەلھىمىگە ئېرىشتى يارام.
پاكار ئۆيلىرىڭدە تاغنىڭ قامىتى،
يىراقلىق ئارىغا سوقالمىدى تام.
ئەپسۇس ياشلىقىمنىڭ ئاپئاق ۋاردىقى،
سەنسىز نەچچە يىللار بولدۇم بىئارام.
ئېرىق - ئۆستەڭلەردە زەمزمە تۈگىنەس،
يۇلغۇنۇڭ تۈۋىدە ئالىمەن ئارام.
سېنى دەپ جان بېرىش ماڭا غەم ئەمەس،
شانىڭغا ھەر جايدا كۆتۈرۈمەن جام.
1991 - يىلى ئاپرېل، ئۈرۈمچى

كۆيگەن تاغلار

1

كۆيۈپ ھېچنەرسىسى قالمايغان تاغ دەپ
 گۈل - گىياھلارنىلا نەزەردە تۇتتۇڭ.
 كۆيۈكنىڭ بەلكىمى شۇنچىلىك بولسا،
 دېمەك بىر مۇقەددەس ئىشنى ئۇنۇتتۇڭ؛
 سېنىڭ ئىشقى - پىراقىڭ قەلبىمنى ئۆرتەپ،
 نىگاھىمنى خىمرە ئەيلىگەن بىر چاغ.
 ھەر بىر تەلەمۇرتۇشۇڭ چىرايمىنى يەپ،
 چۈشۈرگەن قاش - كۆزۈم سەيناسىغا داغ.
 بالىلىق ھەۋەسلەر، يىگىتلىك ھىجران،
 ئىچىمدىن ئاسمانغا ئۆرلەتكەن تۈتۈن.
 ساڭملا تەئەللۇق بولسىمۇ بۇ جان،
 روھىي ماجالىمنى قىلمىغان پۈتۈن.
 ۋىسال دەرياسىدا ئوينىغان ئاھىم،
 ئاخىر مېنى بەختكە پۈركىدى پەۋەس.
 دېمەك شالاڭ چاچلار، سولغۇن چىرايمىم،
 كۆيۈپ تۈگىگەننىڭ گۇۋاھى ئەمەس.
 گۈل - گىياھ ئۆلىدۇ، ئۆلمەيدۇ تاغلار،
 كۆرمەمسەن قامىتى ئەجرىدىن دېرەك.
 مېنىڭ سۆيگۈمدىمۇ بولغاچ قىيلىمىگاھ،
 چىرايمىدىن بۇرۇن كۆيگىنى يۈرەك...

2

بۇ كۆيۈك تاغلارنىڭ ئوتى بار ئەجەب،
 كۆيىدۇ ئۇنىڭدا يامغۇر ھەتتا قار.
 تاغلار كۆيىدى دېگەن شائىرانىڭ كەپ،
 چۈنكى ھەر كۆيۈشتە مىڭلاپ تىلەسىم بار.
 بەزىسى بىر كۆيىدى لاۋالار ئېتىپ،
 تارىخنىڭ بېتىمگە ئويدى نامىنى.
 بەزىسى بىر كۆيىدى ھالىدىن كېتىپ،
 لېۋىگە ئالىمىدى پىراق جامىنى.
 بىرلىرى ئىمىس - تۈتەك ئىچىدە ھامان،
 كۆيگەن يە، ئۆچكىنى ھاياتقا مەۋھۇم.
 بىرلىرى بەھۇدە ياساپ مالىمان،

يوقالدى زېمىندىن بولۇپ كۈمپە يىكۈم.
 ئانەم ياراتقۇچى كۆيۈپ ئۆلمەسكە
 ھەممە تاغلارنى تەڭ قىلمىدى قادىر.
 پەقەت كۆيەلمىدى سۈيۈنۈپ ئەلگە
 مۇھەببەت قۇچاقلاپ ياتقان باھادىر.
 مەندىكى سۆيگۈنىڭ مەنبەسى سەندە،
 شۇڭا ئاھ ئۈرۈمدىم بىكاردىن - بىكار.
 تاغدىكى كۆيۈكنىڭ يىلتىزى يەردە،
 ھېچنەرسىسى يوق دەپ رەنجىمە نىكار.

3

كۆڭلۈڭ بەكمۇ ئوچۇق، سۆزلىرىڭمۇ ھەم -
 دېسەم كۆيۈك تاغنى قىلدىڭ ئىشارەت.
 ياكى ئۇ يالىڭاچ سىياقى بىلەن -
 بەرگەننىمىدى ساڭا ئۆزگە بىشارەت؟
 دۇرۇس كۆيگەن تاغدا بولمايدۇ نىقاب،
 يۈردىكى ئېچىلمىپ قالدى ئۇنىڭ.
 ئۇلۇغلۇق ئاشكارا سۆيگۈدە ھامان،
 شۇڭا ئېتىقادىم تاغلاردا مېنىڭ...

4

كۆيۈك تاغ قوينىدىن ئالتۇن تاپتۇق دەپ،
 جىلغىلار ئىچىدە بولما ئاۋارە.
 ئۇ شۇنچىلىك بايلىقى، شۇنچىلىك بەردىكەت،
 كولىساڭمۇ يەنە قىلىپ مىڭ پارە.
 شۇ تاغنىڭ باغرىدا باشقا بىر ئالتۇن،
 ئۇيوللۇق، ساپلىقتا ئەلا مىڭ ھەسسە.
 پىداكارلىق ئاڭا ئەزەلدىن ئۇدۇم،
 تۈگىمىدى يىللاپ كولىسا، كەسسە.
 ئۇ زېمىن ئۈمىدى، تاغلار ئادىمى،
 ئۇ مۇھەببەت بىلەن سۇغىرىلغان كان.
 ئۇنىڭدىكى تۆھپە، ئۇنىڭ بەرگىتى،
 چەكسىز ئېتىزلاردا ئۆركەشلىگەن قان ...

5

مان بۇ كۆيۈك تاغدىن قورققىمەن دائىم،
 خۇددى سورايىدىغان سونالى باردەك.

يېتىم بالا كەبىي بويىنىمىنى قىسىپ،
 كۆكسىدە قار - بوران قىلىدۇ شىكار،
 ئۈزلىقنى يىللار ئالدىمۇ كېسىپ،
 بۇ كۆيگەن تاغلارغا چۈشمەپتۇ سايە،
 ئۈنمىگە مەجنۇنتال بولماپتۇ نېسىپ،
 ھەتتا ئادەملەرمۇ قويماپتۇ ئاياغ،
 خۇددى قەدىرىسىزدەك ياندىكى ھېسىپ،
 مەيلىغۇ، ئۇ مەغرۇر ياتىدۇ يەنە،
 بىر ئانا تۇپراقنى قويىمىغا بېسىپ،
 تاجىمىز بېشىمىنى تۈتىمىدۇ كۆككە،
 قوش چوققىلىرىدا بولۇتتى كېسىپ.

9

تاڭ بىلەن قارايمەن قۇياش كۆيۈك تاغ -
 كەينىدىن چىقىدۇ يۈزلىرى شەلپەر،
 كەچقۇرۇن قونالغۇ ئىزدەيدىغان چاغ،
 جىلۋە قىلار ئۈنمىگە سىياقىدا زەر،
 بۇ قانداق مۆجىزە ئەسىردىن ئەسىر،
 قۇياش كۆيۈك تاغنى ئايلىنىپ ماڭغان؟
 تاغدىن سادا كەلدى: ئەسلىدە قۇياش -
 ئوتىنى شۇ كۆيۈك تاغلاردىن ئالغان...

1991 - يىلى مارت، قىزىل-ئۇستۇن ئاتۇش

دېيەلمەيمەن ئۈنمىگە ئالدىدا لام - جىم،
 رەڭگىم گاھى ئەنچۈر، گاھى ئازادەك،
 قاچانلا تىكىلسەم كۆزلىرى مەندە،
 بىر ۋەھىمە بىلەن تىترەيمەن لاغ - لاغ،
 بولالماسمەنمۇ دەپ ئىشقىغا بەندە،
 چۆچۈپ يۈرگىنىمدەك سېنىڭدىن بىر چاغ،
 ئاھا ئۇشپۇ ئەنسىزلىك سۆيگۈ بالاسى،
 شۇڭا يېتىمىمەنمۇ ئۇدۇل قاراشقا،
 ھۆسنۈڭگە قىلغاندا مەھلىيا مېنى،
 ئۆگەتكەنمىدىك يەشۇنداق ياشاشقا؟

6

بىر كۆرۈپ كۆيىمەكلىك چىرايىمىڭ ئىشى،
 كەتكەندە ئۇھ تارتىش يۈرەككە تالىق،
 كۆرۈمىمىز ھۆسنۈڭدەپ بۇتىمىغان كىشى،
 ئۆتكۈزەر سۈيگۈدە ئەڭ زور خاتالىق،
 تىرنىقىمىڭنى تاتلاپ تۇرغان كۈنلىرىڭ،
 قەلبىڭگە تىرنىقىمىڭ بولغانمۇ ئىسپات؟
 تارتىمىشىمىدى يە ئۈنچىقىمىمىڭ،
 يە ئاۋازسىزىمىدى سەندىكى پەرياد؟
 ھەر ئۆتسەم ئاستانەڭ ئالدىدىن ئاستا،
 يەنە شۇ تۇرقۇڭ، يەنە ساپلا تاش،
 بىر سۈيگۈ سەۋداسى ئەۋەتتىڭ ماڭا،
 ئېيتقىمىن كۈزەلمىكىڭ نەدە قەلەمقاش؟

7

گاۋدەڭ بولالمىسام، تاشلىرىڭ بولاي،
 لېۋىڭ بولالمىسام، قاشلىرىڭ بولاي،
 ئۆلىم روھىم سەندە، تىمىڭ تۇرسام چېنىم،
 كۈلكەڭ بولالمىسام، ياشلىرىڭ بولاي.

8

ئورماننىڭ تېگىدە ياتقان تاغلار بار،

ئۇيغۇر «12 مۇقامى» دائىرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرى مەسىلىسى

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر

1

ئۇيغۇر مۇزىكا مەدەنىيىتى تەتقىقاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، «12 مۇقام» نىڭ شەكىللىنىشى، تەرەققىي قىلىشى ۋە تاكامۇللىشىشى جەريانى، خەنزۇ ۋە باشقا مىللەتلەر مۇزىكا مەدەنىيىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى مەسىلىسى بىر قەدەر ئايدىرگەلاشتى دېيىشكە بولىدۇ. بولۇپمۇ «ئۇيغۇر 12 مۇقامى» تەرەپلەردىن كەلگەن، ئۇ ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ مەھسۇلى دەيدىغان سەنئەتلەرگە خاتىمە بېرىلمى، ئۇنىڭ ھەقىقىي ھەقدارلىق مەسىلىسى مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى. بىراق، ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ «12 مۇقام» غا

ئۇيغۇر مۇقاملىرى تەتقىقاتى

تەسىرى مەسىلىسىگە ئىبارىتى بوزىتىشى بىلەن قاراش تېخى يېتەرلىك بولمىغاچقا، بىر قۇتۇپتىن ئىككىنچى قۇتۇپقا سەكرەپ، ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىنى پۈتۈنلەي دېتۇرۇش ئىنكار قىلىش خاھىشى پەيدا بولماقتا. بۇ خاھىش «12 مۇقام» نىڭ ھەقىقەتلىق ھوقۇقىنى قوغداش ۋە مۇستەھكەملىشى يولىدا كۆرسىتىلىۋاتقان تىرىشچانلىقتەك كۆرۈنىدۇ. ئەمەلىيەتتە «12 مۇقام» تەتقىقاتىنىڭ ئىلمىي ئۆلچەم بىلەن ساغلام ئېلىپ بېرىلىشىغا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر يەتكۈزۈشكە، چۈنكى ئۇيغۇر «12 مۇقامى» بىلەن ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتى ئوتتۇرىسىغا باراۋەرلىك ئالامىتى سىزىش ئىنتايىن خاتا بولغانىدەك، «12 مۇقام» دا ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىنى ئىنكار قىلىش ئىلمىيلىققا خىلاپ بىر تەرەپلىملىك قاراشتۇر.

مەلۇمكى، مىللەتلەرنىڭ ئېتنىك تارىخى ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتى نۇقتىسىدىن قارىغاندا، قەدىمدىن تارتىپ مۇتلەق «ساپ مىللەت» بولمىغانىدەك، سىرتقى تەسىردىن خالىي مۇتلەق «ساپ مەدەنىيەت» مۇ بولغان ئەمەس. تانداقتۇر مۇتلەق «ساپ مىللەت» ۋە «ساپ مەدەنىيەت» نۇقتىسىزەرى ئوبىيېكتىپ قانۇنىيەتكە خىلاپ. بۇ، ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىيات تارىخى تەرىپىدىن ئىسپاتلانغان ھەقىقەت. ئۈچ بۈيۈك ئىقتىساد (چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق، سودا)، ئۈچ قەدىمكى مەدەنىيەت (ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدەنىيىتى، ھىند مەدەنىيىتى، يۇنان مەدەنىيىتى)، ئۈچ بۈيۈك دىن (بۇددا، خرىستىئان ۋە ئىسلام دىنى)، ئۈچ بۈيۈك تىل سىستېمىسى (خەنزۇ - شىزاڭ، ئالتاي - ئورال، ھىند - ياۋروپا تىللىرى) بىر - بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، بىر - بىرىگە تەسىر كۆرسەتكەن زېمىندە، ئۆز دەۋرىنىڭ دۇنياۋى قاتناش لىنىيىسى - «يىپەك يولى» تۈگۈنىدە مەيدانغا كېلىپ، ئۇزۇن تەرەققىيات ھۇسۇلىنى بېسىپ ئۆتكەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتى بۇ بەزى قەدىم مىللەتلەر مەدەنىيىتىگە ئوخشاش كۆپ مەنبەلىك، كۆپ قاتلاملىق مەدەنىيەتتۇر. ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بىر قىسمى بولغان ئۇيغۇر مۇزىكا مەدەنىيىتى، جۈملىدىن «12 مۇقام» مۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس.

ئەمما، شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتۈش لازىمكى، مەدەنىيەتتىكى كۆپ مەنبەلىك دېگەننىمۇ پۈتۈنلەي ئوخشاش بولمىغان تارىخى ۋە جۇغراپىيىلىك مۇھىتتا ياشىغان مىللەتلەر مەدەنىيەتلىرىنىڭ مېخانىك ھالدا قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان بىر داشقازاز ئۈمىچى ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتى ئاساسىدا، باشقا مىللەتلەر مەدەنىيىتىنىڭ دۈنەۋەر ئامىللىرىنى قوبۇل قىلىپ ئۇنى ئۆزىنىڭ ماددىي ئىشلەپچىقىرىش ۋە مەنىۋى تۈرەۋش ئېھتىياجىغا، مىللىي ئىستېتىك زوقىغا مۇۋاپىقلاشتۇرغان ھالدا ئۆز مەدەنىيىتىگە سىڭدۈرۈپ ئېلىشقا قارىتىلغان. باشقا مىللەتلەر بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ مۇنەۋۋەر ئامىللىرىنى قوبۇل قىلىش بۈگۈنكى كۈندە قانداق مۇھىم رول ئوينىۋاتقان بولسا، تارىختىمۇ شۇنداق مۇھىم رول ئوينىغان بىر خىل ئىشلارلىق ئىدى. قەدىمدىن بۇيان، ئۇيغۇر مەدەنىيىتى باشتىلاردىن يېڭىلىقلارنى قوبۇل قىلىشقا ماھىرلىقى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ. بۇ ھال «12 مۇقام» دىمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. «12 مۇقام» نىڭ قەدىمكى كۈسەن (كۇچا)، سۈلى (قەشقەر)، ئۇدۇن (خەرتەن)، ئىدىقۇت (تۇرپان)، ئۇدۇن (قۇمۇل) مۇزىكىسى، كېيىنرەك دولان مۇقام كۈيلىرى ئاساسىدا بېخىلىنىپ، يىلتىز يېيىش بىلەن قېلىپلاشقان بىر مۇزىكا سىستېمىسىغا ئايلىنىش، جەرياندا باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇنەۋۋەر مۇزىكا مەدەنىيىتى ئامىللىرىنى قوبۇل قىلىپ، تېخىمۇ بېخىلىنىشى بۇنىڭ دەلىلىدۇر. ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، مۇشۇنداق سىرتقى ئامىللار ئىچىدە تەسىرى تولراق بولغىنى ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتى بولغاچقا، بۇ توغرىلىق ھەر

خىل قاراشلارنىڭ مەيدانغا چىقىشىمۇ تەبىئىي. بۇ ماقالىدە ئىككىنچى قىسىمدا، يەنى ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتى تەسىرىنىڭ زادى قاچان، قانچىلىك دەرىجىدە ۋە قانداق قىلىپ بولغانلىقى ئۈستىدە بەزى مۇلاھىزىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتكۈزۈۋېتىمەن. بۇ مەسىلە قانچە ئەتراپلىق ھەل قىلىنسا، مۇقام ھەققىدىكى تەتقىقاتىمىزنىڭ ساغلام داۋام قىلىشىغا شۇنچە پايدىلىق بولىدۇ. بىراق، ئۆزۈم مۇزىكا ئىلمى بىلەن بولغىنىم ئۈچۈن، مۇزىكىنىڭ ئىچكى قانۇنىيەتلىرى ۋە نازۇك سىرلىرى ھەققىدىكى گەپلەرنى مۇتەخەسسسلەرگە قالدۇرۇپ، پەقەت ئەرەب مۇزىكا تارىخىغا دائىر بەزى ئىھۋاللارنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتۈش ۋە ئۇيغۇر مۇزىكا مەدەنىيىتى بىلەن ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنى تارىخىي نۇقتىدىن سېلىشتۇرۇپ ئۆتۈش بىلەنلا چەكلەنمەن.

2

ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتى بىر مۇنچە ئەللىرىدە خېلىدىن بۇيان تەتقىق قىلىنىۋاتقان تېمىلارنىڭ بىرى. شەرق ۋە غەرب ئالىملىرى بۇ تېمىدا نۇرغۇن ئەسەرلەر يازغان. نەتىجىدە ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ تارىخى بىر قەدەر ئايدىڭلاشتى دەپ تونۇلماقتا. شۇ جۈملىدىن، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى «جاھىلىيەت» دەۋرىدىلا، خىلىق ئېغىز ئەدەبىياتى شەكىلىدىكى ناخشا - قوشاق ۋە ئىپتىدائىي چالغۇ ئەسۋابلىرى مەيدانغا كەلگەن دەپ ئېيتىپ قىلىنماقتا. مىلادى I - II ئەسىرلەردىن ئېتىبارەن، سودا كارۋانلىرى پائالىيەتلىرىنىڭ ئۆلچىمىغا ئەگىشىپ، كارۋان قوشاقلىرى پەيدا بولۇشقا باشلىغان. بەگلىك ياكى كىچىك - كىچىك خانلىقلارنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن ئوردى - سارايلاردا كەسىپى سازىدە ۋە مۇغەننىيە (ئايال ناخشىچى) لار، داپ بىلەن ناخشا ئېيتىدىغان ھاپىزىلار مەيدانغا كېلىشكە باشلاپ، V - VII ئەسىرلەر ئارىلىقىدا قەسىدىخان شائىرلارمۇ پەيدا بولغان. ئىبىن ئابۇدا، رابىيە قاتارلىقلار ئىككىنچى ئەسىرنىڭ ۋەكىللىرى ئىدى. ئالىملارنىڭ تەكشۈرۈشىچە، مىزخەر، باربۇد، ئۇد، تابىل دەپ ئاتىلىدىغان چالغۇ ئەسۋابلىرىمۇ پەيدا بولغان. ئىككىنچى ئەسىر پارابىمىنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ چالغۇ ئەسۋابلىرى ئىچىدە ھازىرقىغا ئوخشىمايدىغان بىر خىل تەمبۇرمۇ بار ئىكەن. بەزى ماتېرىياللارغا قارىغاندا، بۇ چالغۇ ئەسۋابلىرى ئىچىدە قەدىمدىن مەشھۇرراقى «ئۇد» دەپ ئاتالغان بىر خىل ساز بولۇپ، ياغاچتىن ياسىلىدىغانلىقى ئۈچۈن «ئۇد» دېيىلگەن. («ئۇد» ئەرەبچە ياغاچ دېگەكتۇر).

قەدىمكى ئەرەب چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى دەپ تونۇلغان باربۇد توغرىسىدا شۇنى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ ئۆتۈش لازىمكى، بىر مۇنچە ئالىملار (مەسىلەن، ياپون ئالىمى ئەنبىيەن چېڭشۇڭ) باربۇدنى پارىسلارنىڭ چالغۇ ئەسۋابى دېسە، گېرمانىيە ئالىمى دوكتور كۇرت ساكس باربۇدنى سانسكىرت تىلىدىكى daharbu دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان دەپ قارايدۇ. باربۇدنىڭ خەنزۇچە ئاتىلىشى «پىپا» بولۇپ، خىتەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى (II - ئەسىر) دە ياشىغان مەشھۇر تىلشۇناس ليۇشى ئۆزىنىڭ «ئىتالىيە-ئۇلار ئىسزاھاتى - چالغۇ ئەسۋابلىرى قىسمى» ناملىق كىتابىدا باربۇدنىڭ ئىسمى ۋە تىلىنى «غۇرلار» (قەدىمكىسى زاماندا جۇڭگونىڭ شىمال ۋە غەرب تەرەپلىرىدە ياشايدىغان مىللەتلەر) دېيىرى ئىكەنلىكىنى ۋە بۇنىڭ ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپ چالغۇ بولمىدىغان بىر خىل ساز ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ ئۆتكەن. يەنە بىر مۇنچە خەنزۇچە ماتېرىياللاردا باربۇدنىڭ مىلادىدىن بۇرۇنقى II ئەسىرنىڭ باشلىرىدا غەربىي دىياردىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە كىرىشكە باشلىغانلىقى، سۈي- تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە (مىلادى VII ئەسىردە) كۈسەن باربۇدنىڭ ئىچكى ئۆلكىلەردە كەڭ تارقالغانلىقى قەيت قىلىنغان. بۇ پىكىرلەر باربۇدنىڭ ئەرەبلەرگە ھازىرقى شىنجاڭ

ياكى ئوتتۇرا ئاسىيادىن كىرگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

سوۋېت ئۆزبېك ئىلىملىرىنىڭ تەكشۈرۈشىچە، مىلادى VI - VII ئەسىرلەر ئارىلىقىدا ھازىرقى تۈركىيەنىڭ بەيرەمەلى ۋىلايىتىگە يېقىن مەرۋە شەھىرىدە باربەد ناملىق بىر مۇزىكانت ياشىغان. ئۇ كىشى ھەم كومپوزىتۇر، ھەم ھاپىز، ھەم شائىر بولغان. باربەد ئۆز ھاياتىدا ھەپتىنىڭ يەتتە كۈنىگە نىسبەت بېرىپ، يەتتە خىل ئاھاڭ توپلىمى، ئاينىڭ 30 كۈنىگە قىياسلاپ 30 كۈي، يىلىنىڭ 360 كۈنىگە بېقىملاپ شۇنچە كۆپ تەرەنە (ئاھاڭ - كۈي) ئىشلىگەن. بۇ كۈيلەرنىڭ ھەممىسىنى باربۇد بىلەن ئورۇندىغان. (شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ كىشىنىڭ نامى باربەد دەپ ئاتالغان). ئۇ ئىشلىگەن تەرەنلەرنىڭ كۆپ قىسمى ھازىرغىچە ساقلانغان بولۇپ، ئۆزبېك «شەش مۇقامى» (ئالتە مۇقام) دىكى «زەرەفسكەندە»، «خۇسرەۋانى»، «نەۋرۇزى بۇزۇك»، «نەۋرۇزى ئەجەم»، «نەۋرۇزى خارام» مۇقام يوللىرىدا باربەد ئىجادىنىڭ ئەنئەنىلىرى بىۋاسىتە داۋام قىلىۋاتقان. فارابى، ئىبىن سىنا ۋە ئابدۇراھمان جامى قاتارلىق زاتلار باربەدنىڭ مۇزىكا ئىستېدادىغا يۈكسەك باھا بەرگەن.

بۇ پىاكىتتە، باربۇدنىڭ ئەرەبلەرنىڭ ئۆز مەلىمىسى سىزى ئەمەس، پارسىلاردىن كىرگەنلىكىنى، پارسىلارغا بولسا، بىزدىن كىرگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ شۇ دەۋردىگە دائىر ماتېرىياللىرى شۇنىڭدىن دالەت بېرىدۇكى، ئەرەبلەر ئىسلامىيەتتىن خېلى بۇرۇنلا قەدىمكى مەسوپاتامىيە مۇزىكا ئەنئەنىسى بىلەن پارس مۇزىكا ئەنئەنىلىرىدىن كۆپ بەھرىمەن بولغان. جۈملىدىن، ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ غەربىي ساھىلى (قىزىل دېڭىز قىرغاقلىرى) بويلاپ، شىمالدىن جەنۇبقا كۆچكەن يەھۇدىلار ئارقىلىق ئىبرانى مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان. ئىسلامىيەتتىن كېيىن بولسا، ئۆزىنىڭ مەلىمى ئەنئەنىلىرى ئاساسىدا، يۇنان، ئىران، خۇراسان، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ھىندىستان قاتارلىق ئەللەردىن نۇرغۇن يېڭىلىقلارنى قوبۇل قىلىش ھېسابىغا مۇزىكا مەدەنىيىتى جەھەتتە ئالاھىدە تەرەققىي قىلدى.

XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ ئەرەب مۇزىكىسىنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشكەن سالۋادور دانىيال، ئېرلانگىر بارون، كۇرت ساكس، گېئورگى فارمېر، ئەنئەنە چىڭشۇڭ ۋە فەن تىيەن قاتارلىق ئالىملارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن قارىغاندا، ئەرەب مۇزىكىسىنىڭ ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى گۈللىنىش مەزگىلىدىكى تەخمىنەن مۇنۇ جەھەتلەردە نامايەن بولىدۇ:

خۇاپايى راشىددىن (دەسلەپكى تۆت خەلىپە) دەۋرىدىن كېيىن، مىلادى 662 - يىلى ماناۋىيە تەرىپىدىن قۇرۇلۇپ، يۈز يىلچە ھۆكۈم سۈرگەن ئۇمەييە خەلىپىلىكى دەۋرىدە مۇزىكا سەنئىتى ئىسلامىيەتنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكىگە قارىغاندا بىر تەدەر ئەركىن راۋاجلىنىشقا ئېرىشتى. مۇزىكانتلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى مەلۇم دەرىجىدە ئۆستى. مۇزىكا بىلەن شۇغۇللىنىش قۇللارنىڭلا كەسپى بولۇپ قالماستىن، «ئەر-كىن» كىشىلەردىنمۇ مۇزىكانتلار مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى. ھەتتا مۇزىكا ئەھلىنىڭ مەلۇم شەكىلدىكى جەمئىيەتلىرى مەيدانغا كەلدى، مۇزىكا نومۇرلىرى ئوردا-سارايلاردىلا ئەمەس، جەمئىيەتكەمۇ كۆرسىتىلىدىغان بولدى. شۇ دەۋرنىڭ مەشھۇر غەزەلخانى جەمىلە (ۋاپاتى مىلادى 720 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ) مەدىنە ۋە مەككىدىكى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرى ئۈچۈن مەشىق ئورۇنلىرى تەسىس قىلغان. ئۇنىڭ باشچىلىقىدىكى ئايال مۇزىكانتلارنىڭ ھەج قىلىش ئۆمىكى مەككىدە زور مۇزىكامۇراسىبى ئۆتكۈزگەن. ئىبىن مەسجۇخ بىلەن ئىبىن

سەلىج قاتارلىق مەشھۇر ھاپىزىلارمۇ شۇ دەۋردە يېتىشىپ كەلگەن. ئىمىن سەلىج ئەسلىدە ئوتتۇرا ئاسىيا- يادىن بارغان تۈركىي تىللىق بىر قۇلنىڭ ئوغلى بولۇپ، «ئۇد پارسى» دېگەن سۆزنى ئەرەبلەر ئارىسىدا تارقىتىپ شۇ كىشى ئىدى. بۇ دەۋردە، يۇنانلىقلارنىڭ مۇزىكاغا دائىر ئەسەرلىرى ئەرەبچىگە تەرجىمە قىلىنىشقا باشلاپ، ئەرەبلەر يۇنانلىقلارنىڭ مۇزىكا نەزەرىيەسى بىلەن تۇتۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى. ئەرەبلەرنىڭ ئۆزىدە مۇزىكا ئىلمىگە دائىر ئەسەرلەر يېزىلىشقا باشلىدى، يۈزۈس ئەل- كاتىب، ئىمىن ئەل- قەلىبى قاتارلىق ئالىملارنىڭ «كىتاب تەرانە»، «كىتاب مۇغەننىيە» ناملىق كىتابلىرى مەيدانغا كەلدى. X ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر پارس ئالىمى ئىسفىغانىنىڭ «قامۇسۇلغىنا» (ناخشا-كۈي قامۇسى) ناملىق ئەسىرىدە شۇلارنىڭ ئاساسىدا يېزىلغان دېگەن مەلۇمات بار.

بۇ دەۋردە ئەرەب مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بۇقەدەر راۋاج تېپىشىنى ئۈمەيىيە خەلىپىلىرىنىڭ يەن ۋە سەنئەتكە تۇتقان پوزىتسىيىسىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. مەسىلەن، تۈنجى خەلىپە مائاۋىيە شەخسەن يەن ۋە سەنئەتنىڭ ھامىيىسى ئىدى. ئىككىنچى خەلىپە ۋەلىد I مۇزىكا خۇشتارى بولۇپ، «مۇسۇلمان ئوردا- سارايلىرىنى دىنسىزلاشتۇرۇۋەتتى» دېگەن سۆزلەرگە ئۇ قاتناشتى؛ ئۈچىنچى خەلىپە ۋەلىد II دەۋرىدە مۇزىكا ئەڭ گۈللەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ناخشا ئېيتىش، ساز چېلىش، شېئىر يېزىش ۋە ئاھاڭ ئىشلەش بويىچە شۇ زاماننىڭ ماھىرلىرىدىن ھېسابلىناتتى.

پايتەختنىڭ مەدىنىدىن دەمەشقكە كۆچۈرۈلگەنلىكى تۈپەيلى، بۇ دەۋردىكى ئەرەب مۇزىكىسىدا سۈرىيەنىڭ يەرلىك پۇرىقى ئالاھىدە كۆرۈلۈشكە باشلىغان ئىدى. مىلادى 750 - يىلى ئۈمەيىيە خەلىپىلىكى ئاغدۇرۇلۇپ، شەرقتە باغداتنى پايتەخت قىلغان ئابباسىيلار خەلىپىلىكى، غەربتە (ئىسپانىيىدە) كورۇۋانى پايتەخت قىلغان كېيىنكى ئۈمەيىيە ياكى غەربىي خەلىپىلىك قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەرەب مۇزىكىسىدا تېخىمۇ يۈكسەلىش مەيدانغا كەلدى.

ئابباسىيلار ئەڭ كۈچەيگەن دەۋردە، خەلىپىلىكنىڭ تەسىر دائىرىسى شەرقتە ئىران ۋە خۇراساندىن ئېشىپ، ئوتتۇرا ئاسىياغىچە، غەربتە جەنۇبىي ياۋرۇپانىڭ بىر قىسمى بىلەن شىمالىي ئافرىقىغىچە كېڭەيدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەرەب مۇزىكىسى باشقا مىللەتلەر مۇزىكىسى سەنئىتىنىڭ مۇنەۋۋەر ئاممىلىرىنى كۆپلەپ قوبۇل قىلىش ئىمكانىيىتىگە تېخىمۇ كەڭ دائىرىدە ئېرىشتى. بۇ گۈللىنىش دەۋرىدىكى ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتى تەخمىنەن مۇنداق جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ:

يۇنانلىقلارنىڭ ئىلمىي مۇزىكا نەزەرىيىسىنى ئۆگىنىش ئاساسىدا، ئەرەب مۇزىكىسىنىڭ نەزەرىيەۋى سىستېمىسى بارلىققا كەلدى. ئەرەبلەرنىڭ ئۆزىدىن ۋە ئىسلامغا كىرگەن باشقا خەلىقلەر ئىچىدىن خاككام ۋادىي، ئىبراھىم مەۋسىلىي، ئىمىن جامىي، زالزال، زەرىياپ، ئەل- كىنرىي، ئىمىن قۇردابىي، ئابۇ نەسىر فارابىي، ئىسفىغانىي، ئىمىن سىنا قاتارلىق زور ئالىم ۋە مۇزىكا پىرلىرى مەيدانغا كېلىپ، مۇزىكا ئىلمى، مۇزىكا تارىخى، كۈي ۋە رەقىم (ئۇسسۇل) نەزەرىيىسى، مۇزىكا پېداگوگىكىسى، چالغۇ ئەسۋابلىرى ئىسلاھاتى قاتارلىق باي مەزمۇنلارنى ئىچىگە ئالغان نۇرغۇن ئەسەرلەر يېزىلدى. بولۇپمۇ ئارىستوتەلىدىن كېيىنكى «ئىككىنچى ئۇستاز» دەپ ئاتالغان بىزنىڭ فارابىمىز نۇرغۇن پەنلەر قاتارىدا مۇزىكا ئىلمىغا دائىر قىممەتلىك ئەسەرلەر (مەسىلەن: «كىتاب ئەل مۇسقى كەبىر» ۋە باشقىلار) نى يازغاندىن تاشقىرى، يۇنان كىتابلىرىنى ئەرەبچىگە تەرجىمە قىلىپ، ئەرەب مەدەنىيىتىنى، جۈملىدىن

مۇزىكا مەدەنىيىتىنى بېيىتتەشتا چوڭ رول ئوينىدى. ئۇلۇغ ئاممىبىن سىناكۇي-ئاھاڭلارنى شەكىللىدى بويىچە تەشكىللەش نەزەرىيەسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، 12 خىل ئاساسىي كۇي (ئاناكۇي) شەكىلگە مۇجەسسەملەشنى تەشەببۇس قىلدى. XIII ئەسىرگە كەلگەندە بۇ ئاساسىي (ئانا) كۇيلەرنىڭ ھەر بىرى «مۇقام» دەپ تۈۋەندىكىچە ئاتىلىدىغان بولدى:

ئوشاق، ناۋا، رۇست، زەنگۇلا، ئىراق، ئابۇ، راھاۋىي، بۇزۇك، سەلىك، ھەزاجى، زىرەفكەند، ھۈسەيىنى.

غەرب ئالىملىرىنىڭ ئابۇنەسىر فارابى بىلەن ئىمىن سىنانى ئەرەب مۇزىكا تارىخىدىكى ئەڭ زور نەزەرىيەچى ئەلا مەلەردەپ ئاتاپ، ئۇلارنىڭ باشقا پەنلەر بىلەن بىللە ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتى تەرەققىياتىغا قوشقان ھەسسەلىرى توغرىسىدا مەخسۇس كىتابلار يازغان. لىقمۇ (مەسىلەن: ئېرلانگىر باروننىڭ «ئەرەب مۇزىكىسى» ناملىق بەش توملۇق كىتابىنىڭ I ۋە II توملىرى قاتارلىقلار) ھەرگىز تاسادىپىي ئەمەس.

ساز جەھەتتە، قەدىمكىلەرنى ئىسلاھ قىلىش، يېڭىلىرىنى يارىتىش ۋە چەتتىن قوبۇل قىلىش ھېسابىغا ئۇد، قالۇن، تەمبۇر، راۋاب، نەي، سۇرنەي، ناغرا، داپ، كامانچا، ساتار، قومۇز، ئەۋزان قاتارلىقلار بىر قەدەر ئومۇملاشتى. بىراق، بۇ سازلارنىڭ بەزىلىرى نامى جەھەتتىن ھازىرقىغا ئوخشىمىدى، ماھىيەتتە باشقىچە ئىدى. مەسىلەن، ئۇ چاغلاردىكى تەمبۇرنىڭ يۈزىگە ياغاچ ئەمەس تېپىرە تارتىلاتتى، شۇڭا ئاۋازىمۇ داراڭلاپ چىقاتتى. راۋاب غىجەككە ئوخشاش كامانچا بىلەن چېلىناتتى. بەزى سازلار بولسا، توغرىدىن چەتتىن كىرگەن ئىدى. مەسىلەن، قالۇن ئەسلىدە مەسىر-سۈرىيەلىكلەردىن، ناغرا بىلەن دۇمباق مەسىرلىكلەردىن، نەي، تەمبۇر ۋە راۋاب پارسىلاردىن، قومۇز بىلەن ئەۋزان توغرىدىن- توغرا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي خەلقلەردىن كىرگەن دېگەن مەلۇماتلار بار.

ياپون ئالىمى ئەنىيەن چېڭشۇڭنىڭ: «ئۇچاغدىكى باغدات ئۆز زامانىدىشى بولغان چاڭئەن (تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى ھازىرقى شىئەن) نىڭ ئابدانلىقى بىلەن ھۆسن تالمىشا-لايدىغان ھالەتكە يەتكەن؛ ئەدەبىيات، سەنئەت، پەن، پەلسەپە قاتارلىق مەدەنىيەت ساھەسى ئومۇميۈزلۈك ھىمايە ۋە قەدىرلەشكە ئېرىشكەن؛ ئورداسارايىلار مەخسۇس مۇزىكانتلار بىلەن غەزەلخان قىزلار توپلىنىدىغان دەرگاھقا ئايلانغان» دېگەن سۆزلىرىمۇ، ئابباسىيلار خەلىپىلىكى دەۋرىنىڭ مەلۇم مەزگىلىدە ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ نەقەدەر گۈللەنگەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بىراق، بىرەر يۈز يىلدىن كېيىن ئابباسىيلار خەلىپىلىكىنىڭ گۈللەنىش دەۋرىگە خاتىمە بېرىلىشىگە باشلاپ، مۇزىكا تەرەققىياتىمۇ تۇرغۇنلۇق ھالىتى مەيدانغا كەلدى. بۇنىڭ ئەكسىچە، ئىسپانىيەنىڭ جەنۇب قىسمىغا جايلاشقان ئاندولوتسىيە (ئەندەلىس) رايونىدىكى كوردۇۋانى پايتەخت قىلغان غەربىي خەلىپىلىك دائىرىسىدە مۇزىكا سەنئىتى يەنىلا يۈكسىلىش دەۋرىدە تۇراتتى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان زەربىي قاتارلىق مۇزىكىلىق شۇناسلارنىڭ پائالىيىتى كەڭ ئېۋج ئالدى. غەربىي خەلىپىلىكتە مۇزىكىنىڭ تەرەققىياتى تاكى 1492-يىلى ئەرەبلەر ئىسپانىيەدىن قوغلانغانغا قەدەر داۋام قىلدى دېيىشكە بولىدۇ. مۇزىكا سەنئىتى جەھەتتە ھەر ئىككى خەلىپىلىك دەۋرىدە ئوخشاشلىق كۆپ بولغاچقا، غەربىي خەلىپىلىكتىكى ئەھۋال توغرىسىدا كۆپ توختالماي، شۇنى ئەسكەرتىشنىڭ ئۆزى كۇپايىدۇركى، شەرقىي خەلىپىلىك، يەنى ئابباسىيلارنىڭ گۈللەنگەن دەۋرىدە، ئۇنىڭ پايتەختى باغدات شەھىرى چاڭئەن بىلەن «ھۆسن تالمىشا لايدىغان» دەرىجىگە يەتكەن بولسا، غەربىي خەلىپىلىك گۈللەنگەن دەۋردە، ئۇنىڭ پايتەختى كوردۇۋا مەدەنىي ھايات جەھەتتە ۋېزانتىيە پايتەختى

قۇستانتىنىيە (يەنى كونستانتىنوپول) دىن قالسىلا ياروپا بويىچە ئەڭ ئاۋات شەھەر بولۇپ قالغان ئىدى.

شۇنى قەيت قىلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، چېنگىز ئەۋلادى بىلەن سالجۇق تۈركلىرىنىڭ ئىستىلاسىدىن كېيىن، باشدا تىنىڭ ئابادانلىقى تۈگەشكەچە بولغان ئارىلىقتا ئەرەب مۇزىكا سىنىنىڭ بىر قۇتاش گۈللىنىش ھالىتىگە كىرگەنلىكىنى، مۇزىكىنىڭ بەزى دىنىي ئاسارەتلەردىن ئۆتۈلۈپ، يۇنانلىقلارنىڭ ئىسلام پەننى بىلەن ئىران ۋە جۇڭگونىڭ «غەربىي دىيار» مۇزىكا سەنئىتى تەسىرىنى كەڭ تۈردە قوبۇل قىلغانلىقىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. بۇ يەردە، «غەربىي دىيار» مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەسىرى مەسىلىسىنى كېيىنكى بايقا قالدۇرۇپ، گەزى كەلگىنى ئۈچۈن، ئىسلام دىنى بىلەن مۇزىكىنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا بىر ئاز توختىلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ.

3

بەزى ئادەملەر ئېيتقاندا، ئىسلام دىنى مۇزىكىغا قارشىمۇ؟ ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ئىسلامدىن كېيىن مەلۇم زامان تەرەققىي قىلالاماسلىقىغا ئىسلام دىنى سەۋەب بولغانمۇ؟ بۇ مەسىلىلەرنىڭ جاۋابىنى تارىخىي پاكىتلاردىن ئىستىش لازىم بولىدۇ.

دەرۋەقە، ئىسلام دىنىدا خىرىستىئان ياكى بۇددا دىنىلىرىدىكىدەك، دىنىي مۇراسىملاردا ئورۇندىلىنىدىغان خاس دىنىي مۇزىكا (مەسىلەن: ناخشا ياكى چالغۇ ئەسۋابلىرى بىلەن ئورۇندىلىنىدىغان نوپۇزلار) بولمايدۇ، ئەكسىچە، ئىبادەت، ئۆلۈم ئۈزۈتىش، ماتەم ۋە باشقا دىنىي مۇراسىملاردا ناخشا ئېيتىش، ساز چېلىش، ئۇسسۇل ئويناش مەنىسى قىلىنىغان. ئەمما، ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس دەستۇرى بولغان «قۇرئان» ۋە تەپسىر كىتابلىرىدا «جەننەتتە خۇش ئاۋاز بۇيۇقلار ئاجايىپ ياخشى غەزەل ۋە نەغمە-ئاۋا بىلەن مەشغۇل. ھەزرى غىلجىمانلار غەزەلخانلىق قىلىدۇ» دەپ تەسۋىرلەنگەن. ئەنئەنىۋىي چىڭشۇڭنىڭ تەتقىقاتىغا قارىغاندا، شەخسەن ئىسلام پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇزىكىنى ئىنسان تۇرمۇشىنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان بىر قىسمى دەپ بىلەتتى ۋە شۇ دەۋرنىڭ قەسىدىخان شائىرى ھەسەننىڭ غەزەلخان قىزى سەفىيەگە نىكاھلىنىپ، ئۇنى رەسىي ئاياللىرىنىڭ بىرى دەپ جاكارلىغان. ھەممىدىن مۇھىمى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئىسلام دىنىنى ئاشكارا جاكارلاشنى «ئەزەن» بىلەن باشلىغان. «ئەزەن» ئۆزىگە خاس ئاداڭ ۋە رىتىم بىلەن مۇكەممەل بىر مۇزىكىلىق ئەسەر بولۇپ، ئاللىقاچان نوتىغا ئېلىنغان. ھەتتا بەزى ئەللەردە «ئەزەن» دىئالوگىيەسى دراما ئەسەرلىرىگە كىرگۈزۈلگەن. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن، خۇلىپا ئىبىن راشىد دىن (دەسلەپكى تۆت خەلىپە) دىن ئابۇ بەكرى دەۋرىدە ئىبادەتكە دەخلى يەتمەس ئۈن دېگەن مەقسەتتە ئويۇن-تاماشا «مەكرو»، يەنى تەشەببۇس قىلىنمايدىغان ئىشلار قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ، ئابۇ بەكرى دىن دەۋرىدىن كېيىن، ئۆمەر، ئوسمان، ئىپلى زامانلىرىدا مۇزىكا پائالىيەتلىرى ئۈنچىلىك چەكلەنگەن. ئۆمەرنىڭ ئۆزىدىن باشقا ئۇنىڭ ئوغلى ھاشىم مۇزىكا خۇمار ئىدى. ئوسماننىڭ زامانىسىدا، ئىران، ۋېزانتىيە ئىمپېرىيەسى ئەرەبلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتكەچكە، سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ھاياتتا گۈللىنىش ۋەزىيىتى مەيدانغا كېلىپ، مۇزىكا سەنئىتى قايتا جانلىنىشقا باشلىدى. خەلىپە ئىبنى ئۇزى شائىر بولغاچقا، پەن، ئەدەبىيات، سەنئەتنى توغرا ئىش دەپ تونۇپ، مۇزىكا سەنئىتىنىڭ گۈللىنىشىگە يول ئېچىپ بەرگەن.

بۇ پاكىتلار ئىسلام دىنىنىڭ مەيدانغا كېلىشى بىلەنلا مۇزىكا سەنئىتىگە نىسبەتەن ئىنكار قىلىش ئەمەس، بەلكى ئىجابىي پوزىتسىيىدە بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

خۇلپايى راشىدىن دەۋرىدىن كېيىن، ئۈمەييە خەلىپىلىكى (جۈملىدىن غەربىي خەلىپىلىك) دەۋرىدە ئەرەب مۇزىكىسىنىڭ خېلى تەرەققىي قىلغانلىقىنى ماقالىمىزدىكى 2-قىسىمدا بىر قۇر بايان قىلغان ئىدۇق. ئابباسىيلار خەلىپىلىكى دەۋرىدە بولسا، مۇزىكا سەنئىتى تېخىمۇ تەرەققىي قىلدى. بۇ تەرەققىياتنىڭ نۇرغۇن سەۋەبلىرىدىن بىرى ئىسلام خەلىپىلىرىنىڭ ئىسلام ۋە سەنئەت ھامىيىسى بولغانلىقى ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن «ئىسلام مۇزىكىسى» ناملىق كىتابتىن نەقىل قىلىپ، تۆۋەندىكى پاكىتلارنى كۆرسىتىش كۇپايە: ئابباسىيلارنىڭ خەلىپىسى مەبۇتنىڭ ئۆزى مۇزىكا خۇمار بولۇپلا قالماي، مۇزىكا سەنئىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ناھايىتى كۆڭۈل بۆلەتتى. ئۇ ئىمىراھىم مەۋىسىلى، خاككام ۋادىي باشلىق نۇرغۇنلىغان مۇزىكا شۇناسلارنى ئەتراپىغا توپلاپ، ئۇلارغا ھامىيلىق قىلغان. ئىمىراھىم مەۋىسىلى بىرلا قېتىمدا يۈز ئەللىك مىڭ دىنارلىق تارتۇققا ئېرىشكەن دېگەن مەلۇمات بار. 5-خەلىپە ھارۇن رەشىد دەۋرىدە باغدات شەھىرى يەن ۋە سەنئەتنىڭ مەركىزىگە ئايلانغان. سىتلىمىستىكا، شېئىرىيەت، تارىخ، قانۇنشۇناسلىق، تىبابەت قاتارلىق پەنلەر بىلەن بىللە مۇزىكىمۇ ئۇنىڭ ھامىيلىقىغا ئېرىشكەن. 6-خەلىپە ئەمىننىڭ بىر قېتىملىق ئوردا زىياپىتىدە يۈز نەپەرغەزەلخان قىزغا ئويۇن قويۇرغانلىقى كېيىنكى زامانلارغىچە ھېكايە قىلىنىپ كەلگەن.

بۇ پاكىتلار ئىسلام خەلىپىلىرىنىڭ دىن بىلەن مۇزىكا سەنئىتىنى بىر-بىرىگە قارىمۇ-قارشى ئورۇنغا قويىدىغانلىقىنى، ئوردا-سارايلاردىكى ئەيىش-ئىشىرىت تەقەززاسىدىن بولغانلىقىدىن قەتئىينەزەر، ئۆزىنى دىننىڭ ھامىيىسى دەپ ئاتىغان خەلىپىلەرنىڭ ئەينى چاغدا مۇزىكىنىمۇ ھامىيىسى بولغانلىقىنى، شۇنداق قىلىپ، ئەمگەكچى خەلىق ئىجادى بولغان مۇزىكا سەنئىتىنىڭ شۇلارنىڭ ۋاسىتىسى بىلەن تېخىمۇ راۋاجلانغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. دەرۋەقە، ئىسلام تارىخىدا بىر قىسىم دىنىي مۇتەئەسسىپلەرنىڭ مۇزىكا سەنئىتىگە قارشى چىققانلىقىمۇ بىر پاكىت. خۇددى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان زامانىسىدا، ئۇستاز قەدىرخان ياركەندى بىلەن مەلىكە ئاماننىساننىڭ «12 مۇقام»نى رەتلەش پائالىيىتىگە بىر ئوچۇم سوپى-ئىشانلار قارشى چىققانغا ئوخشاش، ئەرەب ۋە باشقا مۇسۇلمان ئەللىرىدىمۇ شۇنداق قارشىلىقلار بولغان. ئابۇبەكرى زامانىسىدا ئويۇن-تاماشا ۋە مۇزىكىغا «مەكرو» دېگەن قالاپاق كەيدۈرۈلگەنلىكى بۇ مۇتەئەسسىپلەرنىڭ مۇزىكا سەنئىتى ۋە مۇزىكا ئەھلىگە قارشى چىقىشتىكى زاھىرى باھانىسى بولسىمۇ، ماھىيەتتە، بۇ ئۇلارنىڭ سىياسىي ۋە ماددىي مەنپەئەتلىرى تەقەززاسىدىن كېلىپ چىققان ئېغىۋارگەرچىلىك ئىكەنلىكى ئۆزلۈكىدىن مەلۇم. بۇ خۇددى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھوزۇرىدا قەدىرخان ياركەندىنىڭ ئابرويى ئۆسۈپ، سىياسىي مەۋقەيى مۇستەھكەملەنگەنسىمۇ، سوپى-ئىشانلار ئۆزىنىڭ سىياسىي ۋە ماددىي مەنپەئەتلىرى تەھلىكىگە ئۇچرىغاندەك ھېس قىلىپ، دەھشەتلىك ھەسسەت ئوتىدا كۆيگەنچە «12 مۇقام»نىڭ رەتلەنىشىگە قارشى چىقىش يولى بىلەن ئېغىۋارگەرچىلىك قىلغىنىغا ئوخشاشلا بىر ئىش.

ئەمەلىيەتتە بولسا، ئىسلام دىنى دۇنياغا كەلگەن چاغدىن باشلاپلا، بىر مۇنچە دىنىي پائالىيەتلەر مۇزىكا بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن. مەسىلەن، ئەزەن ۋە تەگبىر ئېيتىش، قىرائەت قىلىش، مەۋلۇت ئوقۇش ۋە باشقىلار. رىۋايەت قىلىنىشىچە، مىلادى 622-يىلى 9-ئايدا مۇھەممەد پەيغەمبەر مەككىدىن ھىجرەت قىلىپ، مەدىنىگە بارغاندا، ئابۇ ئايۇپ ئەنسارى دېگەن ساھەبە يۈزدىن ئوشۇق ئۆسمۈر-بالىلارغا مەۋلۇت بېيىتلىرىنى گۈزەل بىر ئاھاڭدا ئوقۇتۇپ، ئىستىقبالىغا چىققان. پەيغەمبەر بۇنىڭدىن خۇشال بولغان.

سوپى-ئىشانلارنىڭ زىكرى-تەلقىن ياكى ھەلىقە ساماسىنىڭ ئۆزىدۇر. بىر خىل مۇزىكىدىن ئىبارەت. مەلۇمكى، ھەلىقە ساما بولغاندا، ئالدى بىلەن ئىشان ياكى خەلىقە باشلاپ چىقىلىشىدا چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ خەتتە قىلىنىدۇ؛ ئاندىن ھاپىزىلار ئىرىكىدىن ئۇدارلىق مۇقام شەكىلىدە ھۆكەت ئوقۇيدۇ؛ بۇ ئاياغلاشقاندىن كېيىن، مۇقىم ئۇدارلىق ھۆكەت باشلىنىدۇ. ئاندىن ھەممەيلىن رىتمىلىق جەھەرە قىلىشىدۇ. بۇ چاغدا جەھەرنىڭ سۈرئىتى ۋە ئۇدار تاكتىلىرى بارغانسېرى تېزلىشىپ، ھەممەيلىن ئورۇنلىرىدىن تۈرۈپ، ھالقىسىمان بولۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھەرىكەتكە كېلىپ، ساماغا چۈشىدۇ. ھەلىقە سامادا ئوقۇلىدىغان ھۆكەت-لەرنىڭ ئاھاڭلىرى ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر خەلق ناخشىلىرىنىڭ، ھەتتا «12 مۇقام» نىڭ ئاھاڭلىرىغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. مۇزىكا لۇغىتى بويىچە تەھلىل قىلىغاندا، بۇ ئاھاڭلار چۆلىك ياكى ۋە چۆلىك ئۇدار سىستېمىسىغا چۈشىدۇ. مۇنداق ئاھاڭلار مۇڭ-لۇق ۋە رىتمىلىق بولۇپ، كىشىنى قاتتىق ھاياجانغا سالىدۇ. ساما شەكلىنىڭ ئۆزى بولسا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي ئۇسسۇلىمى تىپىغا كىرىدۇ.

باخشى (پىرىخون) لىقنىمۇ مۇزىكىلىق قىممىتى جەھەتتىن بىر خىل مۇزىكا سەنئىتى دېيىشكە بولىدۇ. باخشىلىق ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى دىنىي ئېتىقادلىرىدىن بىرى بولغان شامان دىنىدىن قالغان خۇراپىي ئادەت. ئىسلامدىن كېيىن، باخشىلار ئۇنىڭغا يەنە بىر غەلىتە ئەرەبچە ياكى پارىسچە ئىبارىلەرنى قوشۇپ، چۈشىنىكسىز دۇئالارنى ئوقۇش بىلەن ئۇنى تېخىمۇ خۇراپىي دىنىي تۈسكە كىرگۈزۈپ ئالغان. ئەمەلىيەتتە بولسا، باخشىلىق بىلەن ئىسلام دىنىنىڭ ھېچقانداق ئالاقىسى يوق، بەلكى ئىسلام دىنىدا بۇ خىل ئىشلار بىپۇتەت دەپ مەنئى قىلىنغان. ئەمما، باخشىلار تۇغ باغلاپ، خەنجەر ئويىنىتىپ، كېسەل «داۋالاش» قا كىرىشكەندە، يوغان داپلار بىلەن ناخشا-غەزەللەرنى ئوقۇيدۇ. ھەتتا ئۇلارنىڭ بەزىلىرى سەنەم، سەلىقە قاتارلىق ئاھاڭلارنى تولۇق ئىجرا قىلىدۇ. دېمەك، باخشىلىق سۈنئىي ھالدا دىنىي تۈسكە كىرگۈزۈپ ئېلىنغان بىر خىل مۇزىكا پائالىيىتى ھېسابلىنىدۇ. ئالدىنقى بايلاردا ئىسلام ئېتىقادىدىكى مۇزىكىشۇناسلاردىن ناملىرى زىكىر قىلىنغان زاتلار ئۆز دەۋرىنىڭ بۈيۈك مۇزىكا پىرلىرى بولۇش بىلەن بىللە ئەينى چاغدا تەقۋادار مۇسۇلمانلار ئىدى ھەم. ئۇلاردىن كېيىن ئۆتكەن نىزامى گەنجەۋىي، شەيخ سەئىدى، ئابدۇراھمان جامىي، ئەبەيدۇللا لۇتقى، ئەلىشىر نەۋائىي كەبىي گەنجەۋىي ئەدەبىلەر مۇ ئۆز ئېتىقادلىرى بويىچە تەقۋادار مۇسۇلمان بولۇش بىلەن بىللە ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىغا چىققان ئۇلۇغ ناھايەندىلەر ئىدى. ھالبۇكى، ئالدىنقىلارنىڭ تەقۋار-دارلىقى ئۇلارنىڭ مۇزىكا سەنئىتى ساھەسىدىكى پائالىيەتلىرىگە توسقۇن بولمىغاندەك، كېيىنكىلەرنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ساھەسىدىكى مۆجىزىلىك ئەمگەكلىرى ئۇلارنىڭ تەقۋا-دارلىقىغا دەخىل يەتكۈزگەن ئەمەس. ئەكسىچە، بۇ زاتلارنىڭ بەزىلىرى (مەسىلەن، ئابدۇراھمان جامىي) ھەتتا تەسەۋۋۇپچىلىققا مايىل بولۇشىغا قارىماي، مۇزىكا سەنئىتى بىلەن مۇناسىتە شۇغۇللانغان. ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئۆزى سازەندە ھەم بەستىكار (كومپوزىتور) بولغانىكەن ئۈستىگە، «شائىر ئۈچۈن نەغمە ئۇنىڭ ئىجادىنىڭ بىر قىسمى» دەپ، شائىرلارنى مۇزىكا بىلەن شۇغۇللىنىشقا دەۋەت قىلاتتى.

يېقىنقى ئۇيغۇر تارىخىنى ۋارقىلىساق، بىر مۇنچە ئوچۇق پىدىكىرلىك دىنىي ئۆلچەم-پىچىمىزنىڭ ساز بىلەن شۇغۇللانغانلىقى (بەزىلىرىنىڭ دۇتار، تەمبۇر، بەزىلىرىنىڭ غەمبەك

چالدىغانلىقىغا، ھەتتا ھېيت-ئايەم كۈنلىرى ناغرا- سۈنەي بىلەن ئوينىلىدىغان ئاممىۋى ساپا ئۇسسۇلىنى ئالدى بىلەن ئۆلچەملەر دۇئا-تەكپىر ئوقۇپ، ئۆزى باشلاپ بېرىدىغانلىقىغا دائىر مەسالىلارنى كۆپلەپ ئۇچرىتالايمىز.

بۇ پاكىتلارمۇ، ئىسلام دىنىنىڭ مۇزىكىغا قارشى ئەمەسلىكىنى، ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىنىڭ ئۆتۈشۈشتە مەلۇم زامان تۇرغۇنلۇقىغا قېلىپ تەرەققىي قىلالماستىقىغا ئىسلام ئەقىدىلىرى ئەمەس، بەلكى بىر مۇنچە سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئامىللار قاتارىدا، بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ 1400 نەچچە يىل بۇرۇن ئوتتۇرىغا چىقىپ قالغان ھېلىقى «مەكرو» دېگەن پەتىۋانى ئۆز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن سۈيۈشمەستىن قىلغانلىقى سەۋەب بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

4

ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ ئۇيغۇر مۇزىكا مەدەنىيىتىگە، جۈملىدىن «12 مۇقام»غا تەسىرى مەسىلىسىگە كەلسەك، بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن بۇ ئىككى خىل مۇزىكا مەدەنىيىتىنى تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا، مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى، بولۇپمۇ بۇ ئىككى خىل مۇزىكا مەدەنىيىتىدىكى مۇقام سەنئىتى قاتارلىق جەھەتلەردە سېلىشتۇرۇپ كۆرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

ئالدىنقى باپلاردا ئەرەب مۇزىكىسىنىڭ تارىخىغا دائىر بايان قىلىنغان پاكىتلاردىن شۇ نەرسە ئاياندىركى، ئەرەب مۇزىكىسى مىلادى VII ئەسىرگىچە بولغان مەزگىللەردە قوشاقلارنى ئاددىي سازلار بىلەن ئورۇنداش، يەنى يەككە ئاۋاز سىستېمىسىدىكى ئىپتىدائىي ھالەتتە ئىدى. ئۇلاردا تېخى ھېچقانداق مۇزىكا نەزەرىيىسى بارلىققا كەلگەن ئەمەس. ھالبۇكى، بۇ مەزگىللەردە ھازىرقى شىنجاڭ ئاللىقاچان «ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى»غا مۇناسىپ ھالغا يېتىپ، ئۆز شۆھرەتىنى ئەتراپقا يېيىشقا باشلىغان ئىدى. بۇنىڭ ئېنىق نامايەندىسى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى تەرىپىدىن بارلىققا كەلتۈرۈلگەن كۈسەن مەدەنىيىتى ۋە كۈسەن مۇزىكا سەنئىتى بولۇپ، كۈسەن مۇزىكا سەنئىتى مىلادى IV ئەسىردىن VII ئەسىرگىچە بولغان ئارىلىقتا دۇنيانىڭ ئىلغار سەۋىيىسىگە ئېرىشكەن ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن «12 مۇقام» تەتقىقاتچىسى جۇجېنباۋ ئەپەندىنىڭ «مۇقام ھەققىدە مۇلاھىزىلەر» دېگەن ماقالىسى («شىنجاڭ سەنئىتى»، 1982-يىلى 1-سان) دىن تۆۋەندىكى پاكىتلارنى نەقىل كەلتۈرۈش كۇپايە:

كۈسەن مۇزىكىسى دەپ شىنجاڭنىڭ ھازىرقى كۇچا دىيارىدا تارالغان مۇزىكىلارغا قارىتىلىدۇ. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى راھىب شۇەن-جۇاڭ «بۈيۈك تاڭ دەۋرىدە غەربكە قىلىنغان ساياھەت» دېگەن ئەسىرىدە كۈسەن مۇزىكىسى ھەققىدە توختىلىپ: «يەھىيەلىك ۋە تارىخىي سازلارنى ئورۇنداش ماھىرلىقى بىلەن ھەرقايسى بەگلىكلەر ئارا داڭقى چىققان» دەپ يازىدۇ. «شىمالىي ۋېي نامە» ۋە «سۈي نامە» دە كۈسەن مۇزىكىسى مىلادى IV ئەسىرلەردە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك (ھازىرقى ئىچكى ئۆلكىلەر) كە تارقىلىپ كىرگەنلىكى يېزىلغان. كۈسەن مۇزىكىسى باشلىنىش نەغمىسى، بايان نەغمىسى ۋە ئۇسسۇللۇق سەنەم نەغمىسىدىن تەركىب تاپىدۇ. رۇشەنكى، ئۇ مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى جەھەتتىن چوڭ نەغمە شەكىلىنى ئالغان بولۇپ، شەكىل جەھەتتىن «چوغ»، «ھاردۇق»، «شوخ» بولۇپ تۈزۈلگەن. «چوغ»

ناخشىغا قارىتىلغان بولۇپ، مۇقامنىڭ «چوڭ نەغمىسى» نى، «ھاردۇق» - بايان نەغمىسى بولۇپ، مۇقامنىڭ «داستانى» نى، «شوخ» - ئۇسسۇللۇق سەنەم نەغمىسى بولۇپ، مۇقامنىڭ «مەشرىپى» نى بىلدۈرىدۇ. دېمەك، كۈسەن مۇزىكىسى مۇكەممەل كۈي شەكلى نەزەرىيەسىگە ئىگە بولۇپ، ئۈچ بۆلەكلىك يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن چوڭ نەغمە شەكلىنى ئالغان ئىدى. چالغۇ ئەسۋابلىرىمۇ 16 خىلغا يەتكەن. كۈسەن مۇزىكىسىدىكى «بەش تار» ھازىرقى ئۈيغۇر راۋايىغا تارىخىي مەنبە بولغان. كۈسەن مۇزىكىسىدا قوللىنىلغان نەي ھېلىمۇ قوللىنىلماقتا. كۈسەن تام رەسىملىرى يادىكارلىقىدا ساقلىنىپ قالغان داپنىڭ شەكلى ھازىرقى داپقا ئوخشايدۇ. كۈسەن مۇزىكىسىدىكى بېلى - ھازىر ئۇيغۇرلار ئىشلىتىۋاتقان بالماننىڭ ئۆزى... ئۇيغۇر مۇزىكىسىدىكى مۇقام بىلەن كۈسەن مۇزىكىسى بىر - بىرىگە چەمبەرچاس باغلانغان... مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، كۈسەن مۇزىكىسىنى مۇقام دېيىشكە بولىدۇ. لېكىن، ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا، مۇقامنى كۈسەن مۇزىكىسىنىڭ دەل ئۆزى دەپ قاراشقا بولمايدۇ. مۇزىكىلىق قۇرۇلما جەھەتتىكى ئورتاقلىقتىن قارىغاندا، كۈسەن مۇزىكىسى مۇقامنى تارىخىي مەنبە بىلەن تەمىنلىدى. ئۇ مۇقامنىڭ ئۆسۈپ يېتىلگەن بۆشۈكى، شۇنداقلا مۇقامنىڭ پەيدا بولۇپ تەرەققىي قىلغان تۇنجى مەركەزلىك ماكاندۇر.

ئىسىملىق ئەھدە شەرقى ئەبۇ ئەۋۋاھىنىڭ «ئەرەب مۇزىكىسىنىڭ قىسقىچە تارىخى» دېگەن ئەسىرىدە: «ئەرەبلەردە مۇزىكىنى نوتىغا ئېلىش XIII ۋە XIV ئەسىرلەردە باشلانغان» دېيىلگەن. كۈسەن مۇزىكىسىغا كەلسەك، تاڭ دەۋرىدىلا (يەنى VII ئەسىردىلا) ئۇنىڭ نوتى كىتابلىرى بولغان ئىدى... كۈسەن مۇزىكىسىدىكى بايان نەغمىسى بىلەن ئۇسسۇللۇق نەغمە - كۈيلەر ئىنىسترومېنتاللىق (يەنى چالغۇ ئەسۋابلىرى ياردىمى بىلەن ئورۇندىلىنىدىغان) مۇزىكا ئىدى. ئەرەب مۇزىكىسى X ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، ئاندىن پارس، موڭغۇل ۋە تۈركلەرنىڭ تەسىرى بىلەن ئىنىسترومېنتاللىق مۇزىكىلارغا ئېتىبار بېرىلغان بولدى. بۇنى كۈسەن مۇزىكىسىغا سېلىشتۇرساق، بىرنەچچە ئەسىر كېيىن ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ئالالايمىز.

بۇ پاكىتلار ئەرەب مۇزىكىسى تېخى ئىپتىدائىي قۇرۇلما باسقۇچىدا تۇرغان ئەسىرلەردە ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن يۈكسەك سەۋىيىگە يېتىپ، گەرچە ئۇ چاغلاردا تېخى «مۇقام» دېگەن سۆز قوللىنىلمىغان بولسىمۇ، قۇرۇلما جەھەتتە مۇقام بولۇپ شەكىللەنگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

بۇ پاكىتلار يەنە ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتى بىلەن ئۇيغۇر مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىدە، زادى قايسىسىنىڭ قايسىسىغا بالدۇر ۋە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەنلىكىنى ئېنىقلاشقا ياردەم بېرىدۇ. بۇ پاكىتلارغا قارىپ، ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئەرەب مۇزىكىسىغا بالدۇر تەسىر كۆرسەتكەن ئىكەن دېگەن مەنتىقى خۇلاسىگە كېلىش مۇمكىن. ئەمدى بۇ مەنتىقى خۇلاسىنى دەلىللەر بىلەن ئىسپاتلاش ئۈچۈن يەنىلا تارىخىي پاكىتلارغا مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مەسىلەن:

ئەرەب مۇزىكىسىدا مۇھىم ئورۇن تۇتقان باربۇد (يەنى پىپا) نىڭ ئەسلى ۋە تىنى ھازىرقى شىنجاڭ ئىكەنلىكى، مىلادىدىن بۇرۇنقى III ئەسىر ئاخىرلىرىدا بۇ يەردىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە كىرىشكە باشلاپ، مىلادى IV ئەسىردە كۈسەن، باربۇدنىڭ ئەسلى ئۆلكىلەرگە كەڭ تارقالغانلىقى، بۇ سازنىڭ VIII ئەسىر ئىچىدە پارسلار ئارقىلىق ئەرەبلەرگە

كىرگەنلىكى، پارس-لارغا بولسا، ئوتتۇرا ئاسىيادىن بارغانلىقى ھەققىدە ماقالىسىمىزنىڭ 2-قىسمىدا ئېيتىلىپ ئۆتكەن ئىدى. كېرمانىيە ئالىمى كۇرت ساك-سىنىڭ تەكشۈرۈشىچە، «باربۇد» دېگەن سۆزنىڭ سانسكىرىت تىلىدىكى baharbu سۆزىدىن كېلىپ چىققانلىقىمۇ ئەسكەرتىلگەن. مىلادىدىن بۇرۇنقى IV ئەسىردە ھىندىستاننىڭ يېقىنقى تىلى بولغان سانسكىرىت تىلىنىڭ بۇدا دىنى ئارقىلىق ھازىرقى شىنجاڭ رايونىغا كىرگەنلىكى ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا سانسكىرىت تىلىدىكى سۆزلۈكلەرنىڭ خېلى كەڭ قوللىنىلغانلىقى (مەسىلەن: سارت، چېرىك، بىراخمان دېگەنگە ئوخشاشلار) نى ھېسابقا ئالغاندا، بۇ پاكىتىدۇ «باربۇد» نىڭ ئەرەبلەرگە بىزدىن كىرگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

قوبۇز (ياكى قومۇز) ئۇيغۇر قاتارلىق تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئەڭ قەدىمكى سازلىرىدىن بىرى. قەدىمكى ئۇيغۇر رىۋايەتلىرىدىن «شاھزادە قالىپامقارا بىلەن پاپامقارا ھەققىدە رىۋايەت» تە: «شاھزادە قوبۇز چېلىشقا ناھايىتى ھىرىسىيەن ئىدى» دېگەن جۈملىلە بار. قەدىمكى رىۋايەتتە «قوبۇز» دېگەن سۆزنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن تارىخقا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ھالبۇكى، بۇ ساز ئەرەبلەرگە II ئەسىردە بىز تەرەپتىن بېرىپ تارقىلىشقا باشلىدى.

بۇنىڭدىن تاشقىرى، جۇجېنجاۋ ئەپەندىنىڭ تەتقىقاتىغا قارىغاندا، تاڭ دەۋرىدە جۇڭگوغا كەلگەن ئەرەبلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) گە كېلىپ، ئۆي-ئوچاقلىق بولۇپ ئولتۇراقلاشقانلىرى بىرنەچچە مىڭغا يېتىدۇ. ئۇلار ھەر قېتىم «يېمىش يولى» نى كېزىپ كۈسەندىن ئۆتەي قالمايدۇ (كۈسەندىن باشقا، سۈلى يەنى قەشقەر، ئىدىقۇت يەنى تۇرپاندىن ئۆتۈشچۈم). شۇنداق ئىكەن، ئۇلارنىڭ كۈسەن (جۈملىدىن سۈلى، ئىدىقۇت) مۇزىكىسىنىڭ قۇرۇلمىسىنى، چالغۇ ئەسۋابلىرى بىلەن چېلىش ئۇسۇلى بىلەن ئەرەب دۇنياسىغا كۆچۈرۈپ كېتىشى مۇقەررەر.

قەشقەر ۋە بالاساغۇننى پايتەخت قىلغان قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە بۇ سۇلالە تېرىتورىيەسىنىڭ غەربتە بۇخارا ۋە سەمەرقەندگىچە كېڭىيىپ بېرىشى ئەرەب مەدەنىيىتى، جۈملىدىن مۇزىكا سەنئىتىنى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى، جۈملىدىن مۇزىكا سەنئىتى بىلەن بىۋاسىتە ۋە كەڭ دائىرىدە ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. چۈنكى بۇ چاغ-لاردا ئەرەبلەر بۇ يەرلەرگە ئاللىقاچان كېلىپ بولغان ۋە بۇ يەرلەردىكى مەدەنىيەت بايلىقىدىن كەڭ كۈشادە بەھرىمەن بولماقتا ئىدى. بۇ نۇقتىدا، جۇجېنجاۋ ئەپەندى كۆرسەتكەن مۇنۇ پاكىتىمۇ ئەسلىتىپ ئۆتۈش لازىم، يەنى قاراخانىيلار دەۋرىدە، ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئۇناسى ئەبۇ نەسىر فارابى ئەرەب تىلىدا يازغان «كىتاب ئەل-ئۇستىكى كەبىرى» دېگەن ئەسىرىدە مۇزىكا نەزەرىيەسى، چالغۇ ئەسۋابلىرى، ماسلاشقان ۋە ماسلاشقان ئېنېرژىيالىق (ئارىلىق) لار، رىتم، ئىجادىيەت قانۇنىيىتى قاتارلىق جەھەتلەردە مول نەزەرىيىۋى قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. شۇڭا، دوكتور دارمۇر ئۆزىنىڭ «ئەرەب مۇزىكىسىدىكى ئاۋاز تىزىملىرىنىڭ قىسقىچە تارىخى» دېگەن كىتابىدا: «بىزدىن ئەرەب مۇزىكا گامماتسى (ئاۋازلار تەركىبىدىكى يېقىن تاۋۇشلار مەجەۋى) توغرىسىدىكى چۈشەنچىمىز ئەڭ ئاۋۋال ئەبۇ نەسىر فارابىدىن باشلاندى» دەپ يازغان ئىدى.

ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ ئۇيغۇر مۇزىكىسىغا تەسىرىنى مىلادى X ئەسىر ئاخىرلىرىدا ئىسلام دىنىنىڭ ئۇيغۇرلار ئارىسىغا تارقىلىشىدىن يەنى ئىسلام دىنى بىلەن تەڭ ئەرەب مەدەنىيىتىمىزگە بىللە كىرىپ كېلىشىدىن باشلاندى دېيىشكە بولىدۇ. بۇ،

ئالدى بىلەن تىل ھادىسىسىدە ئىپادىلەنمىشقا باشلىدى. يەنى ئەرەب تىلى بىلەن پارا - پارا ئىلىم - پەن تىلىغا، پارس تىلى ئەدەبىيات - سەنئەت تىلىغا ئايلىنىشقا باشلاپ، ئەرەبچە ۋە پارسچە سۆزلەر پەيدىدېيەي تۇرمۇشنىڭ ھەممە ساھەلىرىگە سىڭىپ كىرىشكە باشلىدى. ھەتتا قاراخانىيلارنىڭ خانلىرىدىن باشلاپ (مەسىلەن، سۇتۇق بۇغراخان ئۆزىگە ئابدۇلكېرىم دەپ ئەرەبچە ئىمات قوينغا ئىندەك) ھەر بىر مۇسۇلمان ئۆزىگە ئەرەبچە ئىسىم قويۇش ئادەتكە ئايلىنىپ كەتتى. ئۇيغۇر ئالىملىرىمۇ ئۆز ئەسەرلىرىنى ئەرەب ياكى پارس تىلىدا يېزىشقا كىرىشتى. شۇنداق شارائىتتا، بەزى چالغۇ ئەسۋابلىرى بىلەن كۆي - ئاھاڭلارغا ئەرەبچە ياكى پارسچە نام بېرىلىشى، ئەرەبچىدىن «مۇقام» سۆزىنىڭ كىرگەنلىكى نەتىجىسىدە، كېيىنچە «12 مۇقام» ناملىرىنىڭمۇ ئەرەبچە ياكى پارسچە ئاتىلىپ قالغانلىقى ھېچبىر ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس.

ئەمما، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ نامى ئەرەبچە ياكى پارسچە ئاتىلىپ قالماقلىق بىلەن ئۇنىڭ مىللىي ماھىيىتىدە ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولغىنى يوق، يەنى ھەر بىر مىللەتنىڭ مۇزىكا سەنئىتى شۇ مىللەتنىڭ پىسخىك خاراكتېرى، تۇرمۇش ئادىتى، ئۆزى ياشىغان جۇغراپىيىلىك مۇھىت ۋە مىللىي ئەنئەنىسىنىڭ سىمۋولى بولغاچقا، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ نامى ئەرەبچە ياكى پارسچە ئاتىلىپ قالسىمۇ، ماھىيەتتە ئۇيغۇرلارغا خاس مۇزىكىلىق خۇسۇسىيىتىنى ئەينەن ساقلاپ قالدى. بۇ خۇددى بىر ئۇيغۇر ئۆزىگە ئەرەبچە ئىسىم قويۇپ، ئەرەبلەرگە ئوخشاش كىيىنىپ ئالغان تەقدىردىمۇ، چىراي شەكلى، مېجەز - خۇلقى، ياشاش تەرزى ۋە ئىستېتىك زوقى جەھەتتىن ھامان ئۇيغۇرلىققا قالغىنىغا ئوخشاش بىر ئىش. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ ھەممىسىلا ئەرەبچە ياكى پارسچە ئاتىلىپ كەتكىنى يوق. مەسىلەن، ئابدۇرېشىمخان زامانىسىدىن باشلاپ بىر قانچە قېتىم رەتلەنمىپ قېلىپلاشتۇرۇلغان ۋە ھازىر ئورتاق ئۇيغۇر مۇقامى دەپ ئاتىلىۋاتقان «12 مۇقام» نىڭ ناملىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، دولان «12 مۇقامى» نىڭ ئالتىنچىسى (ئۆزگەن، دۈگەمەت، بايات، چارىگاھ، مۇشاۋىرەك، رايك) دىن باشقىلىرى ئۇيغۇرچە ئاتىلىدۇ. قۇمۇل «12 مۇقامى» نىڭ پەقەت بىرسىلا پارسچە «چارىگاھ» دەپ ئاتىلىپ، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇرچە ئاتىلىدۇ.

ئەرەب مۇزىكىسىنىڭ يەنە بىر تەسىرى كۆي - ئاھاڭ شەكلىنىڭ «12 لىك» تەرتىپىگە سېلىنغان ئەنئەنىسىنىڭ ئۇيغۇر مۇزىكىسىغا يېتىپ كىرگەنلىكى دېيىش مۇمكىن. بىراق كۆي - ئاھاڭلارنى شەكىل جەھەتتىن 12 گە بۆلۈش ئەرەبلەرنىڭ ئىجادى ئەمەس، بەلكى ئىبىن سىنانىڭ تەشەببۇسى بىلەن مەيدانغا كەلگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، جۇجېنباۋ ئەپەندىنىڭ سۆزى بىلەن ئىپتىقائدا، ئىبىن سىنانىڭ توغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتى ئۇيغۇرلار قۇرغان قاراخانىيلار سۇلالىسىگە قاراشلىق بۇخارا بولغانلىقتىن، ئۇ قاراخانىيلار دۆلىتىنىڭ پۇقراسى ئىدى. ھەممىدىن مۇھىمى، مۇقاملار كۆي - ئاھاڭ شەكلىلىرى ئىپتىپارى بىلەن پەقەت 12 بولۇش شەرت ئەمەس. مەلىكە ئاماننىساخان بىلەن قېلىدىرخان ياركەندىي رەتلەپ قېلىپلاشتۇرغان مۇقاملار 17 گە يەتكەن. دېمەك، مۇقامغا نىسبەتەن ئىپتىقائدا، «12 لىك» سان مۇتلەق ئۆزگەرمەس مۇقەددەس سان ئەمەس. XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرى، پارسلارمۇ ئۆز مۇقاملىرىنى رەتلەپ يەتتىگە مۇقىملاشتۇرغان. مازاكەشتە مۇقاملار «نوبابا» دېگەن نام بىلەن 11 گە، لىۋىيىدە توققۇزغا يەتكۈزۈلگەن. بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز XVI

نەسىردە ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى 17 گە يەتكۈزگەن ئىكەن، بىز نىمەشقا «12 لىك» ساندىغا مەھكەم ئېسىلىپ ئالمىمىز؟

چالغۇ ئەسۋابلىرى جەھەتتە، ئەرەب - ئىسلام مۇزىكا مەدەنىيىتىدە مۇھىم ئورۇن تۇتقان راۋاب، تەمبۇر، ساتار قاتارلىق بەزى چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ئۇيغۇرلار قوبۇل قىلغان، بۇنى ئەرەب مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ بىر تەسىرى دېيىش مۇمكىن. ئەمما، بۇ چالغۇ ئەسۋابلىرى ئەرەبلەرنىڭ مىللىي سازلىرى ئەمەس، بەلكى پارسىلارنىڭ ئىدى. مۇھىمى ئۇيغۇرلار بۇ سازلارنى ئۆزگەرتىپ، قايتا ئىختىرا قىلدى. مەسىلەن، پارسىلار بىلەن ئەرەبلەر دەسلەپ ئىشلەتكەن راۋاب كامانچا بىلەن چېلىناتتى. قەدىرخان ئۇنىڭ ئورنىغا بەش تارىلىق راۋابنى ئىختىرا قىلدى. پارس ۋە ئەرەبلەر ئىشلەتكەن دەسلەپكى تەمبۇرنىڭ يۈزىگە تېرە تارتىلغان بولۇپ، ئۈچ تارىلىق ئىدى. ئۇيغۇرلار ئۇنى ياغاچقا ئۆزگەرتىپ، بەش تارىلىق قىلىش بىلەن ھازىرقى ھالەتكە كەلتۈردى. يازما ماتېرىياللارغا قارىغاندا، ئۇيغۇرلار يەنە پارسىلارنىڭ «سەيتار»ى بىلەن ھىندىلارنىڭ «ساتار»ىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭغا ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈپ، ھازىرقى ئۇيغۇر ساتارنى ئىختىرا قىلغان. بۇ ئىپتىقانىلىرىمىز ئايرىم مىساللاردىنلا ئىبارەت بولسىمۇ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى رەتلەپ، قېلىپلاشتۇرۇپ، كۆي - ئاھاڭلارنى شەكىللىرى بويىچە تۈرلەرگە ئايرىپ، ھەر بىرىگە مۇئەييەن نام قويۇشتا، چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ئۆزگەرتىپ ياساش ياكى يېڭىدىن ئىختىرا قىلىشتا ئەرەب - پارس مۇزىكا مەدەنىيىتى بايلىقلىرىدىن مەلۇم دەرىجىدە پايدىلانغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

يېغىپ ئىپتىقاندە، كۈسەن (كۇچا)، سۈلى (قەشقەر)، ئۇدۇن (خوتەن)، ئىدىقۇت (تۇرپان)، ئىمىرغول (قۇمۇل) مۇزىكا سەنئىتى ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن ئۇيغۇر مۇزىكا مەدەنىيىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. ئۇ مىلادى IV ئەسىردىن باشلاپ «ئوتتۇر تۈزلەڭلىك» (خەنزۇ) مۇزىكىسىغا تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىغان ۋە «يىپەك يولى» بويلاپ غەربكە تارقىلىپ، VII-VIII ئەسىرلەردىن باشلاپلا پارس - ئەرەب مۇزىكىسىغا مۇئەييەن تەسىر كۆرسەتكەن. بۇچاغلاردا، ئەرەب مۇزىكىسى تېخى ئىپتىدائىي تەرەققىيات باسقۇچىدا ئىدى. ئىسلام دىنى ھازىرقى شىنجاڭ رايونىغا كىرگەندىن كېيىن، ئەرەب - ئىسلام مەدەنىيىتىمۇ بۇ رايونغا كىرىشكە باشلىدى. شۇنداق قىلىپ، مەيلى مىللىيەتلەر ئارا مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش نۇقتىسىدىن بولسۇن ۋە مەيلى مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدىكى كونكرېت ئەھۋاللار نۇقتىسىدىن بولسۇن، ئۇيغۇر «12 مۇقامى» نىڭ تەكلىپىمىزغا ئېلىنىشىغا ئەرەب - پارس (كېڭەيتىپ ئىپتىقاندە، ئەرەب - ئىسلام) مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتكەنلىكىمۇ بىر تارىخىي پاكىت. شۇڭا، «12 مۇقام» ئەرەب - پارس مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ مەھسۇلى دېگەن قاراش ئىنتايىن خاتا بولغىنىدەك، ئەرەب - پارس مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىنى ئىنكار قىلىشىمۇ ئىلمىي پوزىتسىيە ئەمەس.

1991-يىلى ئاۋغۇست، ئۈرۈمچى

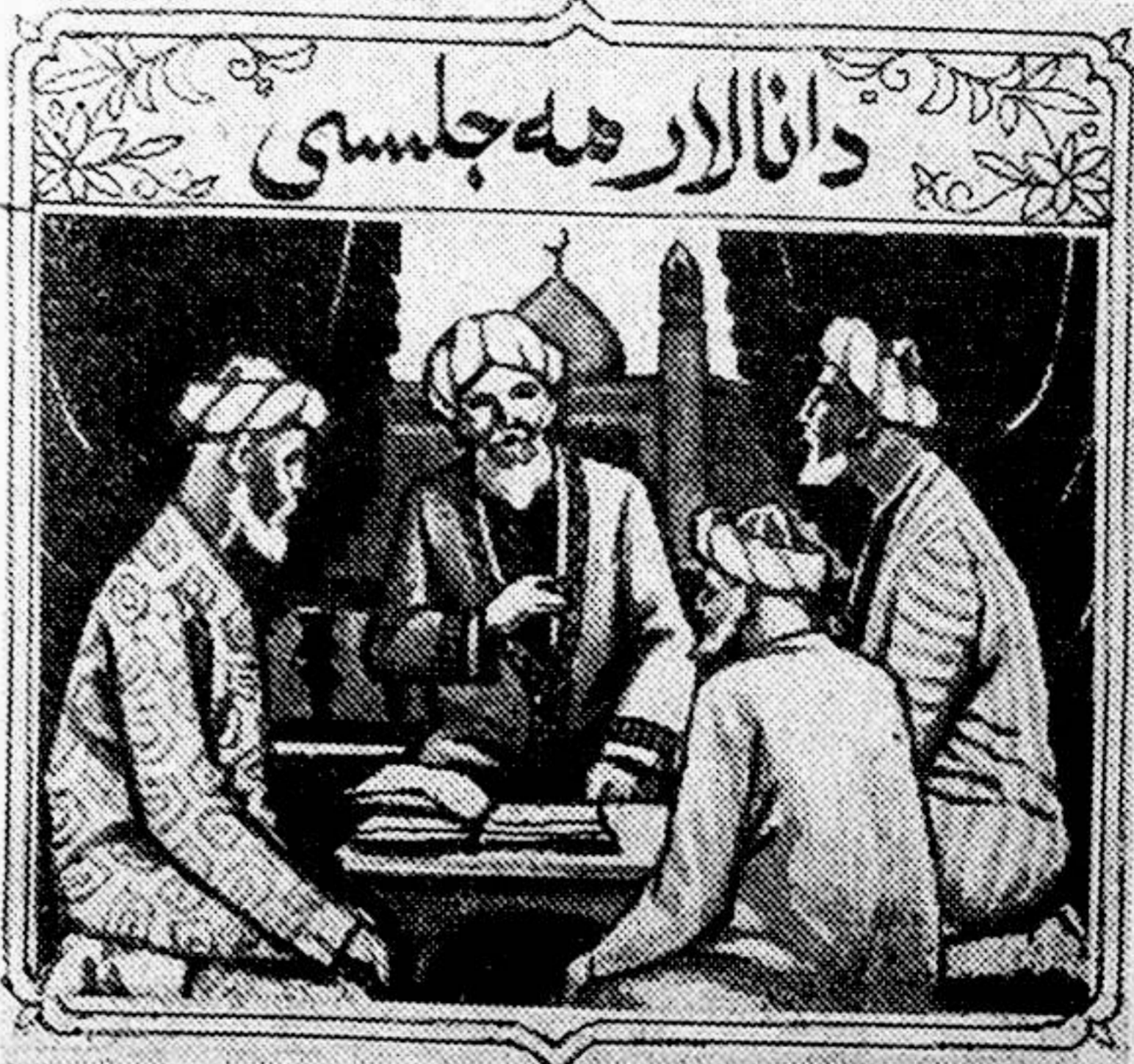

ھايات ساۋاقلىرى

ئىبراھىم ھەققۇلۇۋ

تەبىئەت — گۈزەللىك ۋە ھۈرلۈك قۇچمى
 «تەبىئەت بىلەن ئورتاق تىل تاپساڭ
 ئېچقانداق ۋاقىتتا كەمبەغەللىككە يەنە.
 سېنى ئادەملەرنىڭ بىكىمى - مۇلاھىزىلىرى
 ئەمەس، بەلكى تەبىئەت دۆلىتىدەن قىلىدۇ»
 دەيدۇ يۇنان پەيلاسوپلىرىدىن بىرى. بۇ
 گەپنى بىر تەرەپلىمە چۈشەندۈرۈشكە كېرەك.
 ئاخىر دىلى تەبىئەتكە باغلانمىغانلار - باغرى
 تاش كىشىلەر ئەمەسمۇ؟ ھېسسىياتىمىز
 قەلبىگە گۈزەللىك قانداق سىغىشى
 مۇمكىن؟ باھارنىڭ كۈتۈرۈڭگۈ ۋە ياڭراق

ئاھاڭلىرى بىلەن كۈزنىڭ كىشىنى مەھەت قىلىدىغان سادالىرىغا ھەۋەس قىلىپلايدىغان كوڭۈللىرىدە خۇشاللىق ۋە دەرد - ھەسرەت دېگەنلەر نېمە قىلسۇن؟

تەبىئەت بىلەن ئىنساننىڭ مۇناسىۋىتى ئىنتايىن قەدىمىي ھەمدە دائىملىق بىر جەريان. ئىنسان دۇنياغا كېلىشى بىلەنلا تەبىئەت باغرىدا ياشايدۇ. ئادەم تەبىئەتتىن قانچە يىراقلاشسا، ئۇ روھىي قەرەپتەن شۇنچە قەھەتلىشىپ، يامانلىق ۋە ياۋۇزلۇق تۇيغۇلىرىغا شۇنچە يېقىنلىشىدۇ. تەبىئەت باغرى ئادەمگەمۇ، ھاياۋانغىمۇ ئوچۇق. بىراق ئادەملەر توپى بەزىدە تەبىئەتكە ھاياۋانلارمۇ قىلمايدىغان دەھشەتلىك ئىشلارنى راۋا كۆرىدۇ. بۇ - رەزالەت. بۇ - ۋەتەن، خەلق ۋە ئىنسانىيەتكە نىسبەتەن رەھىمسىزلىكتۇر. بۇلار ھەقىقەتتە ئويلانساڭ خىيالنىڭ ئىختىيارسىز تارىخقا قايتىدۇ. ئۆتمەش زامانىدا ئادەملەر دەرەخلەرگە سېغىنىشقان. بىرەر دەرەخنىڭ قۇرۇشى ياكى نابۇت بولۇشىنى زور پاجىئە دەپ ھېسابلاشقان. دەرەخنىڭ بىرەر شېخىنى سۈندۈرۈشى ئۆز جېنىنىڭ ئازابلىنىشى، دەپ بىلىشكەن. دەرەخلەر شان - شەرىپى ئۈچۈن ئۆتكۈزۈلگەن ئاجايىپ مۇراسىملارنى دېمەمسىز تېخى؟

ئەپسانىلارغا قارىغاندا، مۇسا پەيغەمبەر خۇدانىڭ ۋەسىلىگە يېتىش ئىشى بىلەن ئۇنى ئۇزۇنغىچە ئىزدەپتۇ. ئاخىرى ئۇنى تەبىئەت باغرىدىن تېپىپتۇ. كۆيۈۋاتقان بىر دەرەخ: «مانا، مەن خۇدامەن!» دېگەننى ئۇنىڭغا. بۇ ئەپسانىنىڭ مەركىزىدە: «ئەي ئادەم، ئاۋارە بولما، سېنىڭ تەڭرىڭ - تەبىئەتتۇر» دېگەن پىكىر ياتىدۇ.

.....

تەسەۋۋۇر ۋە خاتىرە قاششاقلىقى ئادەمنى تەبىئەتتىن يىراقلاشتۇرىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا، بىز ئەسىرلىك ۋە قەلەرىگە كۇۋاھ بولغۇچى چىنارلارنى دانا ۋە مېھرىبان بوۋىلىرىمىزنى سۆيگەندەك سۆيۈپ، ئۇلارنىڭ سىرلىق شەۋىرلاشلىرىنىڭ مەنىسىنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەنگەن بولاتتۇق. يېزىلاردىكى كالا قىلىۋېتىلگەن ئۈجمە ياغاچلىرىنى كۆرسىتىشىمىز يۈرىكىمىز ئېچىلىدۇ. دەرەخلەر - بىزنىڭ دوستىمىز ۋە قېرىنداشلىرىمىز. ئۇلار ئانىمىزدەك ساخاۋەتلىك، كۈزەل قىزىلارنىڭ گۈلگە ئوخشاشلىشى ھاۋايى - ھەۋەستىن ئەمەس. قۇشلار ۋە ھاياۋانلارنىڭ ئىنسانغا يېقىنلىقىنى تەستىقلىگۇچى ھېسابلىنىش رىۋايەت ۋە ئەپسانىلار بار. نىزامىي گەنجەۋىينىڭ «خۇسراۋ ۋە شېرىن» داستانىدا پەرھاد تەلەپسىز ئاشق يىمىگىت قىمىسىدا كۆرسىتىلگەن. ئۇ، ئۆز جەمئىيىتىگە سېغىنمىغان، زورلۇق مۇھىتىدىن بەزگەن قەھەردەن. ئۇ ئادەملەرنى تەرك ئېتىپ، چۆل - جەزىرلەردە ھاياۋانلار بىلەن دوستلىشىدۇ. ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئوۋچىلار جەبرىدىن قاچقان ياۋايى جاندارلار توپلىنىدۇ. ئۇلار پەرھادقا مېھىر - شەپقەت كۆرسىتىدۇ. بۇ ھاياۋانلارنىڭ بىرى پەرھادنىڭ ئورۇن - كورپىسى بىلەن چېدىرىنى كۆتۈرىدۇ. ئىككىنچىسى ئۇنىڭ قول ۋە ئېتەكلىرىگە سۆيۈپ ئەركىنلەيدۇ. ئۇنى كۈندۈزلىرى كىيىملىك يالغۇز قويمايدۇ. تۈنلىرى بۇغىلار ئۇنىڭ بىلەن سىردىشىپ، ئىشەق دەردى بىلەن ھىجران غۇسىلىرىنى يەڭگىلەشتۈرىدۇ. پەرھاد ئادەملەردىن كۆرمىگەن خەير خاھلىقنى ھاياۋانلاردىن كۆرىدۇ. مۇھىت ۋە جەمئىيەتتىن تاپالمايدىغان ئەركىنلىكنى ئانا تەبىئەت قۇچىقىدىن تاپىدۇ.

.....

قەدىمكى ھىندى ئىپوسى «ماخابخاراتا» ھېكايەتلىرىدە، ئۇ ئىنساننىڭ ئىنتايىن مۇھىت ھالىدىن كەتكۈزگەن، يامانلىق ۋە ناھەقلىقلەردىن يۈرەكلىرى مەجىلىغان ئايرىم قەھرىمانلار ئۆزلىرىنى تەبىئەت باغرىغا ئۇرىدۇ. قىزىقى شۇنىڭدىكى، ئۇلار قۇشلار ۋە ھاياۋانلار بىلەن دوستلىشىپلا قالماي، ئۆزلىرىنىڭ ئەسلى كىيىملىرىنى تاشلاپ، ئوت - چۆپلەر

بىلەن دەل - دەرەخلەرنىڭ نوتىلىرىدىن توقۇلغان كۆڭلەكلەرنى كىيىپ يۈرۈشىدۇ. ئۇلار بۇنداق كىيىملەر ئىنسان قەلبىنى بەزەيدۇ، دەپ قارايدۇ.

ئەلىشىر نەۋائىي يازىدۇ:

تونۇگە يۈز سۈرتەگەر ئالدىن، چەمەندە ھەر شەجەر،

ئوخشەسە قەددىڭگە، سۈرتەي بارچە ياپراغىغا يۈز.

لىرىك قەھرىدىن يارىنىڭ تونىغا يۈزىنى سۈرتۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئەمما بۇ ئارزۇسىنىڭ ئىشقا ئېشىشىغا ئۇنىڭدا يېتەكچىلىك ئىشەنچ يوق. شۇڭا ئۇ: «تەبىئەتتىكى قايىسى دەل - دەرەخ سېپىنىڭ قەددىڭگە ئوخشەسە، ئۇنىڭ ياپراقلىرىغا يۈزۈمنى سۈرتىۋېرىن» دەيدۇ. بۇ بېيىتتا، بىردىنبىردىن، دەرەخ ئادەملەشتۈرۈلگەن. شۇڭا، ئۇنىڭ بەستى بىلەن يارىنىڭ قامىتى ئوتتۇرىسىدا پەرق يوق. ئىككىنچىدىن، دەرەخ بەرگەملىرىگە يۈز سۈرتۈش يۇقىرىقى ئىپس قەھرىدىنلىرى كەيگەن توقۇما كۆڭلەكلەرنى ئەسكە چۈشۈرىدۇ. ئەلىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرىدە تەبىئەت ئىكەن ئالدى بىلەن بىردىنبىر ھۈرلۈك تايانچى، ئەرك سەلتەنىمى سۈپىتىدە ئۇلۇغلىنىدۇ. راست، تەبىئەت بىلەن ئىنساننى ئايرىپ بولمايدۇ. بىز بالىلىقىمىزدا كۈن ۋە تۈنلىرىمىزنى ئانا تەبىئەت قوينىدا ئۆتكۈزۈمىز. ئۇ چاغدىكى چۈشلىرىمىز كۆپىنچە قۇشلار بىلەن بىر تىلدا سۆزلىشىش، ئېرىق - ئۆستەڭ سۆزلىرىنى ئەگىشىپ يۈگۈرۈش، چوڭلارغا بىلىدۈرۈلگەن بالىلىق ئىستەكلىرىنى دەل - دەرەخلەرگە ئىزھار قىلىشتۇر.

تەبىئەت كۆركىم، قۇچارمەن باغ ئارا ھەرسەرۋىنى،

كۈن ئۆتۈپ ئول سەرۋى قەددى سەمىيە بولغايمۇ دەپ.

دەپ يازىدۇ ئەلىشىر نەۋائىي. بۇ ئاشۇق-ئەپكەر. لېكىن ئۇ باشقا جەھەتلەردىنمۇ قىممەتلىك. بالىلىقىدا ھەركىمنىڭ جەمئىيەتتە بېرىپ قۇچاقلايدىغان دەرەخلىرى بولىدۇ. ئۇلارنى قۇچاقلاپ كىمىدۇر شادلانغان، كىمىلەردۇر ئۆكسۈپ يىغلىغان. بۇ دەرەخلەرنى قايسىمىدۇر بىر بالىنىڭ شېرىن ئارمانلىرى لەرزىگە سالغان. نەۋائىينىڭ يۇقىرىقى مىسرالىرى كىشىنى شۇلار توغرىسىدا ئويلىنىدۇ، ئادەمنى تەبىئەت ئالىمىدىن زوقلىتىش، ئۇنىڭ بىلەن ھەمبەھەس بولۇش، ئۇنىڭ قۇدرىتىگە تايىنىپ كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلىدۇ.

ناخشىسىنى ئاڭلىتىپ دالالار، ئورمانلار ۋە دەريالار ئۈزرە ئۇچۇۋاتقان شامال، تۈن سۈكۈناتىدا ئۈنسىز شۇبىرلاۋاتقان يۇلتۇزلار، بۇلۇتلار كەينىدىن نازلىق مارلاۋاتقان ئاي، جۇشقۇنلۇق شەۋقىگە تولۇپ ئېقىۋاتقان پاكىز بۇلاق، ئاسماننىڭ كۆز يېپىشى بولغان يامغۇر، ھەر بىرى ئۆز پەيزى ۋە كۆركىمىگە ئىگە بولغان يىل پەسىللىرى - كۈز، قىش، باھار، ياز قاتارلىقلار قەدىم - قەدىمدىن تارتىپ شائىرلارنى ئىلھاملاندۇرۇپ كەلگەن. مەلۇمكى، تەبىئەت شېئىرىيەتتە مەنزىرە ياكى پونىمىنىڭ تەسۋىر ۋاسىتىسى سۈپىتىدە ئەكىسەت تاپىدۇ. لېكىن ئۇ ھەر ئىككىلا ھالەتتە شەخس قەلبى، روھى، دەردى ۋە خۇشاللىقى بىلەن ئۇيغۇنلاشقان بولىدۇ. شەرق شېئىرىيىتى تارىخى خاس تەبىئەت

* * *

قامۇسىدۇر.

تەبىئەت - بۇ، ئالدى بىلەن ھايات ۋە تىرىكلىك تەنتەنىسى، روھ ۋە گۈزەللىك مەنبەسى سۈپىتىدە تۈگىمەس ۋە چېگرىسىز دۇر. ئۇنىڭ ئۆزى شائىر، كەشپىياتچى ۋە تەڭدىشى يوق مەھار دۇر. تەبىئەت بىلەن باغلىق بولغان ھەممە سۆز، رەڭ، ئاھاڭ ۋە تەسۋىر ئۇنىڭغا تەبىئىي ماس بولۇشى كېرەك.

تىلغا ئېتىبار — ئەلگە ئېتىبار

رەئۇايەت قىلمىنىشىچە، قەدىمكى زاماندا ئاقىل بىر ئادەمنىڭ گۈزەل قىزى بولغان ئىكەن. شۇ دەپلەرگە ئىككى پەرىشتەنىڭ ئىشقى چۈشۈپتۇ. قىز ئۇلارنىڭ قايسىسىدىكىگە كۆڭۈل بېرىشىنى بىلمەي قاپتۇ. پەرىشتەلەر قىزنىڭ ۋىسالىغا ئېرىشىش ئۈمىدىدە ئوزلىرىنى كۆرسىتىشكە باشلاپتۇ. لېكىن قىز ئۇلارغا شۇنداق دەپتۇ: «مەن يۇرت پەرزەنتى بولالايدىغان ئوغۇلغا ئانا بولۇشنى خالايمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن سىلەرنىڭ ئۇنى قانداق تەربىيەلەيدىغانلىقىڭلارنى بىلىشىم كېرەك. ئەنە شۇنىڭغا قاراپ، مەن سىزلەرگە قارارىمنى ئېيتىمەن.»

«بۇ ئىش پەقەت مېنىڭ قولۇمدىن كېلىدۇ. مەن ئۇنىڭغا ئىلىم ئۆگىتىمەن. ماتېماتىكا ۋە ئاسترونومىيەدىن دەرس ئالىدۇ. سىياسەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئەجەبىي تىللارنى ئىگىلەيدۇ. دۇنياغا ئۆز نامىنى تارىتىدۇ» دەپتۇ بىرىنچى پەرىشتە.

ئوۋەت ئىككىنچىسىگە كەلگەندە، ئۇ دەپتۇ: «ئىنسان ئۈچۈن ئەۋلادتىن — ئەۋلادقا مىراس قالىدىغان بايلىق — تىل. ئانا تىل بولمىدىكەن، ۋەتەن، خەلق بولىدۇ. خەلقنىڭ ئۆمۈر ئۆلچىمىنى ئۇنىڭ تىلى بەلگىلەيدۇ. دۇنيادىكى ھەممەيە گۈزەللىك ۋە سەھىيە كۈچ تىلدا بولىدۇ. ئىنسان ئانا ئەلىمىنى بىرىنچى بولۇپ ئەنە شۇ تىل ۋاسىتىسىدا ئاڭلايدۇ. مەن ئوغۇلۇڭنى تىلغا خىيانت قىلماسلىقىغا ئۆگىتىمەن. ئۇنىڭغا ناخشا، چۆچەك ۋە داستانلارنى ئېيتىپ بېرىپ، سېنىڭ لەتاپىتىڭگە لەتاپەت قوشۇپ تۇرغان ئانا تىلىمىز ئۈچۈن ئۆز جېنىمنى قۇربان قىلىشقا ئۆگىتىمەن.»

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ئالىم پەرىشتە قاققلاپ كۈلۈپ، رەقىبىنى ئەقلى كەملىكتە ئەيىبلەپتۇ ئوتتۇرىدىكى تالاش - تارتىش ئاخىرى جاڭجالغا ئايلىنىپتۇ.

«جېدەللىشىڭلەر، - دەپتۇ قىز، - يۇرتىمىزدا بىر ئۇلۇغ دانىشمەن بار، ئۇنىڭ يېنىغا بارىمىز. ھەممە نەرسە شۇ يەردە ھەل بولىدۇ. ئۇنىڭ ھۆكۈمى مەن ئۈچۈن قانۇن.» ئۇلار ھېلىقى دانىشمەننىڭ يېنىغا بېرىپتۇ. ئۇ ئارىدا بولۇپ ئۆتكەن ھەممە گەپ - سۆزنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن ھېلىقى «كەم ئەقىل» پەرىشتىگە دەپتۇ: «قىز سېنى ياخشى كۆرىمەن، يوقىدۇ، بۇنى بىلمەيمەن، لېكىن ئاتىلىق شەرىپىڭگە سەن لايىقەن.»

بۇ تەربىيەۋى قىممىتىنى زادى يوقاتمايدىغان رەئۇايەت. بىرىنچىدىن، ئۇ ئانا تىلنىڭ قىممىتى ۋە ئىستىقبالى ئۈچۈن ھەممە شە قايىغۇرۇش زۆرۈرىيىتىنى چۈشەندۈرىدۇ. ئىككىنچىدىن، تىلنى سۆيىمەن ئادەم، ھەر قانچە ئۇقۇمۇشلىق بولغان شۆھرەتلىك ئادەم بولسىمۇ، ھەقىقىي خەلقپەرۋەر بولالمايدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

بۈيۈك يازغۇچى ۋە شائىرلار مانا شۇ ھەقىقەتلەرنى ئۆز ئىشىنىڭ ۋەجىدانى مىزانى قىلغان. ئۇلار يازغان ئەسەرلىرى بىلەن ئانا تىلنىڭ پاكلىقىنى ھىمايە قىلىپ، ئۇنى تېخىمۇ بېيىتىشقا ئەمەلىي ھەسسە قوشقان.

تىل - خەلقنىڭ ئىجادىي قابىلىيىتىنى يورۇقلۇققا چىقىرىدىغان ئامىلدۇر. ئەگەر خەلق تەبىئىي نەپەس سۇسايسا، تىلنىڭ تەرەققىيات ھەرىكەتلىرىمۇ بوشىشىپ ئاستىلايدۇ. خەلق روھى ۋە تەپەككۈرىنىڭ توختىشى - تىل تەرەققىياتىنىڭ زاۋالى. ئەلىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ تىلى - ئۆلجەس غايىلەر تەسۋىرلەنگەن تىلدۇر. شۇڭا نەۋائىي ئومۇرلۇك زامانىۋى سەنئەتكار، تىلنىڭ كېلەچىكى ۋە ئىستىقبالىنىڭ پاسىبانى سىياسىدا مەڭگۈ ياشايدۇ.

دۇنيادا كەمسىتىلىدىغان تىل يوق. ھەر قانداق بىر تىل ئۆزىچە گۈزەل ۋە قىممەتلىك. لېكىن بۇ يەردە ئىپتىدائىي ئۆتۈم بولمايدىغان مۇنداق بىر ئۇيغۇر تىلىنى ئادا قىلىشقا بولمايدىغان ئىجادىيەت ئەھلىنىڭ ئۆز تىلىغا چوڭقۇر مۇھەببەت قويماسلىقى. مەلۇمكى، نەۋائىي دەۋرىدە پارىس تىلى نوپۇزلۇق تىل ھېسابلانغان. شۇڭا، تۈركىي ئەدەبىياتقا قارىغاندا پارىس شېئىرىيەت كۆپرەك راۋاجلانغان. تۈركىي شېئىرىيەتنىڭ مۇنداق ئاستا ئالغا سىلجىشىغا شۇ ئەدەبىيات ۋە كىلىملىرىنىڭ كۆپرەك ئۆز تىللىرىدا ئەمەس، پارىسچا ئىجاد قىلىشقا بېرىلگەنلىكى سەۋەب بولغان. ئەلشىر نەۋائىي «مۇھەببەت تۇلۇغى تەيىن» ئەسىرىدە بۇ مەسىلىگە جامائەتنىڭ دىققىتىنى تارتىپ يازىدۇ: «بۇ خەلق ئارىسدا پەيدا بولغان ئىجاد ئەھلى ساھىبىيەت ۋە ئىستىداتلىرىنى ئۆزگە تىل بىلەن ئىپادە قىلىدىغان بولسا... شۇنداقلا ئىككى تىلدا سۆزلەش، يېزىش قابىلىيەتىگە ئىگە بولغان بولسا، بولۇپمۇ ئۆز تىللىرى بىلەن كۆپرەك بازا بولسا...» دېمەك، نەۋائىي پەيدا باشقا تىلغا قىلچەمۇ ھۆرمەتسىزلىك تۇيغۇسى بولمىغان. يازغۇچى ياكى شائىر ئۆزى خالىغان بىرەر تىلدا تىلدا قەلەم تەۋرىتىشى مۇمكىن. لېكىن ئۇ ئانا تىلىغا ئۆگەنلەرچە مۇئامىلە قىلىشقا كېرەك. ئاخىر مىللىي تىلنىڭ سېھىرلىك كۈچىنى، مۇزىكا ۋە ئاھاڭلىرى بىلەن ئۇنىڭ رەڭدارلىقىنى خەلققە يازغۇچى، شائىر يەتكۈزۈش كىم كۆرسىتىدۇ؟ نەۋائىي تىل ۋە تەپەككۈر، سۆز ۋە ئىنسان كامالىتى قاتارلىق مەسىلىلەرگە ئالاھىدە ئېتىبار بەرگەن. شائىر بىر ئورۇندا: «كۆڭۈل خەزىنىسىنىڭ قۇلۇپى تىل ۋە ئۇ خەزىنە كىلىتىنى سۆز بىلەن دەپ نەسىھەت قىلىپ، باشقا بىر جايدا سۆزنى كۆڭۈلنىڭ جاۋابى، دەپ باھاللايدۇ. سۆز شۇنداق بىر بۇيۇك، شۇنداق بىر ئىلاھىي كۈچكى، ئۇ «ئۆلگەن ئادەمنىڭ تىلىغا روھ» بېقىشلىشى ياكى تىلنىڭ روھىنى ھالاك قىلىشى مۇمكىن.

سۆزنىڭ ياخشىسى ۋە ئېتىبارلىقى - راست ۋە چىن سۆز، ئەڭ يامىنى يالغاندۇر. راست گەپ قىلىپ، توغرىلىقنىڭ تەرتىباتچىسى بولغانلار - دانا ۋە ۋىجدانلىق كىشىلەردۇر. دىياكارلار - ئادامچى، مەككەر، ھەقىقەت ئالدىدا يۈزى قارا كىشىلەردۇر. يالغانچىلار گەپلىرىنى ئەل ئىچىدە بىرەر - ئىككى قېتىم ئاققۇزۇشى مۇمكىن، لېكىن سىمىرى پاش بولغاندىن كېيىن بەر بىر رەسۋا بولىدۇ. ئەل ئۇنىڭغا ئىككىنچى ئىشەنمەيدۇ.

نەۋائىينىڭ پىكىرىچە، تىل ئىنساننى، ھاياتىدىن ئاجراتقۇچىدۇر. شۇڭا ئۇ ھاياتىدا پىشقىرىپ يۈرەمسلىكى، يېقىنلىرى ئارىسىدا ئەمەس، بەلكى باشقىلار ئالدىدا شەپىرىپ سۆزلىكى بىلەن يېتىشىش ۋە سۆيۈملۈك بولۇشى لازىم. ئەل ھەر قاچان پىكىر، سۆزلىرى يېقىنلىق، يۇمشاق كۆڭۈل كىشىلەرنى ئۆزىگە يېقىن كۆرىدۇ. بۇنداقلىرىنىڭ سۆزلىرى ئەقىل ۋە ھېكمەتكە تولغان بولۇپ، دۈشمەننىمۇ يارۇ - بۇرادەرلىرىگە ئايلاندۇرالايدۇ.

«كىشىنىڭ مېڭىسىدە ئىللەت بولسا، ئۇنىڭ سۆزىدە باغلىنىش يوق، مېڭە ساغلام بولسا، گەپ - سۆزمۇ يېقىنلىق ۋە خاتاسىز» دەيدۇ ئەلشىر نەۋائىي. دېمەك، سۆزلەرنى بىر - بىرىگە باغلاپ، مەنە ۋە مەنىلىق تەلەپپۇزى بىلەن گەپ قىلىش - ئەقەل ساغلاملىق ئالامىتىدۇر. لېكىن ئەقىل - ھوش يۈكسەكلىكىنىڭ يەنە بىر تەرىپى بار، بۇ - كۆپ گەپ قىلىش. نەۋائىينىڭ پىكىرى بويىچە ئىپتىدائىي، قىسقا سۆزلىگۈچى كىشىنى ئەقىلغە ئۈندىگۈچى، كۆپ ۋايسىغۇچى كىشىنى بىزار قىلغۇچىدۇر. پىكىرى قابىلىيەتنى سۇس بولغان مەمەدانە شەخسلەر تىلغا پەرۋاسىز قارايدىغان نائەھلىلەردۇر. نەۋائىي، گېپىنى تىزگىنلەشنى بىلمەيدىغان مەمەدانلارنى قارىلاپ يازىدۇ: «تىلغا ئىپتىدائىي سۆز - ئەلگە

ئىپتىتىن بارسىمىز دۇر، كۆپ كەپ قىلىدىغان مەدەدە - تاڭ ئاتىچە قاۋاپ چىقىدىغان قوتۇر ئىتقا ئوخشايدۇ.»

قارىماققا بۇ پىكىرلەر ئادەتتە كىچىك دەك كۆرۈنىدۇ. شۇڭا نەۋائىي ئۆز شېئىرلىرىدا باشقاچە يول، ئۆزگىچە ئۇسۇل تاللايدۇ. ئۇلاردا تىلغا ئېتىبارسىمىز قاراشتىن كېلىدىغان ئاقىۋەتلىەر ئۇرلۇكچە ئۇسۇللاردا ئىسپاتلىنىدۇ. مانا، مۇشۇنداق شېئىرلارنىڭ بىرىنى تەھلىل قىلىپ كۆرەيلى:

نەۋائىي تىلىك ئاسرىغىل زىنھار،

دېسەڭ كىم، يېپەي دەەر ئىشىدىن فۇسۇس.

بۇ شېئىرنىڭ بىرىنچى بېيىتى. بۇنىڭدا شائىر: «دۇنيا ئىشلىرىدىن ئەپسۇس چەكەي دېسەڭ تىلىڭغا ئېھتىيات بول، ئۇنى ئاسرا» دەۋاتىدۇ. بۇ يەردىكى ئاساسىي مۇددىئىلەر ئوقۇرمەن ئېلىمغا سىڭدۈرۈلگەنچى بولغان مەقسەت تىلنى ئاسراشقا بولغان دەۋەت. لېكىن بۇ دەۋەت كىملىرىگىدۇر تېز بېرىپ يېتەشى، بىراۋلارنىڭ ئېلىمغا بولسا ھەتتا تەسلىرىۋ تىللىرىنى مۇھىم. بۇ ھال تانداقتۇر بەدىئىي دەلىللەرنى كەلتۈرۈش ئېھتىياجىنى تۇغدۇرغان. كېيىنكى مىسىرلار ئەنە شۇنىيەتتە يېزىلغان:

نەزەر قىلگى، ئوق ئاغزى تىلىمىز ئۈچۈن، نېچە تاجۋەردۇر كېسەرلەر باشىم،

قىلۇر تاجۋەرلەر بىلەن سىمىيۇس. چۈ ھەڭگامەسىز نەغىبە تار تار خۇرۇس.

بۇ قۇرلاردىكى پىكىر ۋە ماھىيەتنى ئېنىق بىلىش ۋە ئۇنىڭدىن توغرا خۇلاسە چىقىرىش ئۈچۈن، ئۆتۈشتىكى بىر قىسىم ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەرگە مۇراجىئەت قىلىش زۆرۈر.

قەدىمكى تۈركلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىچە، يا بىلەن ئوق خۇدا تەرىپىدىن يارىتىلغاندۇر.

بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز مۇيانى شاھقا، ئوقنى ئەلچىگە نىسبەتلەشتۈرگەن. ئوقنىڭ ھەرىكىتى ياغا باغلىق. شۇنىڭ ئۈچۈن تۈركلەردە يا ھۆكۈمرانلىقىنى، ئوق بولسا ئۇنىڭغا بولغان تابى.

ئەلىك ۋە بېقىندىلىقنى بىلدۈرگەن. ئەگەر بىر قەبىلە ئىككىنچى بىر تەبىئىيەتكە ئوق ئەۋەتسە ئۇ ئىككى مەنىنى بىلدۈرگەن، بىرىنچىسى، ھۆرمەت، ئىككىنچىسى، قاراملىق ۋە تابىئەتكە.

ئەڭ ئەدىبىي جۇڭگو مەنىلەردە تۈركىي خەلقلەردە ھەر بىر قەبىلىنىڭ مەخسۇس ئوقى بولغانلىقى يېزىلغان. نەۋائىي ئەنە شۇ چۈشەنچىلەرگە تايىنىپ، ئوقنىڭ تىلىمىزلىقىدىن سۆز ئاچقان. ئەمما بۇ يەردە شائىر ئۈچۈن مۇھىمى - ئوق باھانىدە تىلنى ئاسراش ھەقىقىيەتكە

ئوقۇغۇچىنى ئىشەندۈرۈشتۈر. تۆۋەندىكى بېيىتنى ئوقۇپ كۆرەيلى:

نېچە تاجۋەردۇر كېسەرلەر باشىم،

چۈ ھەڭگامەسىز نەغىبە تار تار خۇرۇس.

بۇ ئەمدى ئوققاندىن تەن سەلىمى دەلىل. خورازنىڭ مەزگىلىمىز چىللىشى ھازىرقى

كۆندۈ شۇمۇلۇقنىڭ بىشارىتى ھېسابلىنىدۇ. نېپىشقا؟ يىراق ئەسىرلەردە كايو ماردىس دېگەن پادىشاھ ئۆتكەنمىش. ئۇ ئادىل بولۇپ كۆپ يەرلەرنى ئاۋاتلاشتۇرغان ئىكەن. كايو

ماردىسنىڭ پۇشاڭ ئىسىملىك ئوغلى بولۇپ، ئۇنى دەۋامەند تېغىدا دېۋىلەر ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. بۇنىڭدىن بىر قۇش ئاگاھ بولۇپ، قاتتىق نالە قىلىشقا باشلاپتۇ. شاھ شۇ قۇشنىڭ «يول باش-

لىشى» بىلەن ئوغلىنىڭ جەسىتىنى تېپىپتۇ. ئۇ ئوغۇللىرىدىن بىرىنى يۇرتقا باشلىق قىلىپ تەيىنلەپ، ئۆزى دېۋىلەرنى ئۆلتۈرۈشكە ئاتلىنىپتۇ. كايو ماردىس كېتىۋېتىپ يولدا بىر ئاق

خورازنى كۆرۈپتۇ. خوراز يول بېشىدا تۇرۇپ ئەنسىزچىلىكلىرىدا ئىكەن. سەل نېرىداقتا بىر توخۇنى يىلان ئوراپ ئالغان بولۇپ، خورازچىلىغاچ يىلانغا جان-جەھلى بىلەن تاشلىنىدىكەن.

بۇ ھال كىيىم-كىچىم-كەپكە بېقىپ چۈشۈپتۇ. قۇ: «دېيەك، خوراز ئۆز جۈپتىنى قۇتقۇ - زۇش ئۈچۈن كۈردىمۇ ئاتقان ئىكەن، بۇ جانىمۇ ئارنىڭ خۇي- پەيلىمەنۇ ئىنسان پەرزەنتىگە ئوخشايدىكەن» دەپ ئويلاپتۇ. ئۇ، يىلاننىڭ بېشىنى يەنچىپ، خوراز بىلەن مېكىيانىنى ئازاد قىپتۇ. ئۇلارنى ئۆز ئوغۇللىرىغا ئەۋەتىپ ئۇلارنى ئاسراپ- ئاۋايلاشنى بۇيرۇپتۇ. شۇندىن باشلاپ ئەلدە توخۇساقلاش ئادەتكە ئايلىنىپتۇ. چۈنكى توخۇبارخاندىنلارغا دېۋە يولماس ئىش ئەسلىدە خورازنىڭ چىللىشى ياخشىلىقىنىڭ بىشارىتى. ئۇنداقتا نەۋائىي نېمەشقا مەزكۇللىرىمىز چىللىغان خورازنىڭ بېشىنىڭ كېسىلىشى ھەققىدە گەپ قىلىدۇمۇ بۇ ھادىسىدە، كايومارنى تەقدىردىگە باغلانغان. بىر كۈنى ھېلىقى ئاق خوراز كۈتۈلمىگەندە كەچكە يېقىن چىلاپ قالىدۇ. ئادەملەر بۇنىڭ سىمىنى بىلەلمەي قايىۋىقىشىدۇ. كېيىن مەلۇم بولىدۇكى، ئەسلىدە كايومارنى ئۆلگەن ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن خوراز كەچقۇرۇن چىللىدىمۇ- دېيەك بۇ يامانلىقتىن بىشارەت، بۇنداق خورازنى دەرھال ئولتۇرۇش كېرەك، دېگەن پىكىر قەتئىي ئەقىدە شەكىلگە كىرىپ، ئەسەرلەر مابەينىدە ياشاپ كەلگەن. نەۋائىي خەلق ئارىسىدا ياشاپ كەلگەن بۈكۈن چۈشەن- چىگە ئاساسلىنىپ ئورۇنسىز گەپ، ئارتۇقچە بىلاجىرلاشلار ئاق-ۋىتىمىنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولۇشى مۇمكىنلىكىنى ئەسكەرتىپ ئۆتكەن.

كىشى قانچە كۆپ ئويلاپ، قانچە كۆپ ئوقۇسا، ئۆگەنسە ئۇشۇنچە ئاز، لېكىن مەنىلىك گەپ قىلىدۇ، ئەل ئارىسىدا شۇنچە ئىززەتكە ئىگە بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ نەۋائىي: «سۆز كۆڭۈلدە پىشىپ، تاۋلانمىغۇچە تىلغا كەلتۈرمە. دىلدا بار سۆز ۋە پىكىرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئېيتىۋالۇق ئەمەس. ئىچىڭدە ياتقان سۆزلىرىڭ سېنىڭ سىمىرىڭ. سىمىر بولسا نەپەسكە ئوخ- شاشدۇر. چىققان نەپەسنى قايتۇرغىلى بولىمىغاندەك، ئېيتىلغان سۆزنىمۇ ياندۇرۇۋالغىلى بولىمايدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك پىكىرلەرنى يازغان. بىز بۇ بوۋا كالان شائىرىمىزنىڭ بۇنداق نەسەتلىرىنى زادى ئېسىمىزدىن چىقارماستىن كېرەك.

ساخاۋەت — تەن، ھەممەت — جان

شەيخ سەئىدىنىڭ «گۈلستان» كىتابىدا بىردىنبىر نەرسە: «ساخاۋەت ياخشىمۇ ياكى شىجائەتتۇر؟» دەپ سورالغاندا، ئۇ: «ساخاۋەت بار يەردە شىجائەتنىڭ نېمە كېرىكى؟» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. بۇ ھەر قانداق مەردلىك ۋە شىجائەتنىڭ مەنبەسى ساخاۋەت، ئۇنىڭ بىلەن ئىنسان كۈچلۈك ۋە جەسۇر، دېگەن مەنىنى بىلىدۇر. دەرھەقىقەت، ساخاۋەت- ئادەمدىن ھېچنەرسىنى ئايمىماسلىق، ئۇنىڭغا مەنئەت ۋە غەزەپسىز ياخشىلىق قىلىش دېمەكتۇر. ئۇنىڭدا مېھىر، ئىشەنچ ۋە كۆكسى- قارنى كەڭلىك ھېسسىياتلىرى مۇجەسسەم بولىدۇ. ساخاۋەتلىك ئادەم ھەممىنى ئۇلۇغ كىشىدۇر. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئادەمگە ئاللىقانداق بىر تاشقى ياردەم بېرىش ئەمەس، ئادەم قەلبىنى قەدىرلەش، نەپسانىيىتى ۋە روھىنى ئاسراش ۋە ئاۋايلاش بىرىنچى دەرىجىلىك ئىشتۇر. ئۇ: «زۆرۈر ۋاقىتتا بېرىلگەن بىر ئەسكى چاپان- ساخاۋەت، ھەدىيە قىلىنغان زەر تون ئەرزىدەستۇر» دەپ بىلىدۇ.

نەۋائىي رۇبائىلىرىنىڭ بىرىدە ئىماننىڭ مۇستەھكەملىكىنى ئۈچ نەرسىگە نىسبەت قىلىدۇ. بۇ ئۈچ نەرسىنىڭ بىرىنچىسى - ھايا، ئىككىنچىسى - ۋاپا، ئۈچىنچىسى - ساخاۋەتتۇر: ئۈچ تەسىم ئىلە ئىمانغا بەنا فەھىم ئەيىلە، ئىككىنچىسىنى داغى ۋە فا فەھىم ئەيىلە، ئەۋۋەلقىسىنى ئانىڭ ھەيا فەھىم ئەيىلە، ئۈچىنچىسىنى بىلەسەڭ، سەخافەھىم ئەيىلە. شائىر «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» ئەسىرىدە ساخاۋەت مەسىلىسىگە ئالاھىدە ئورۇن ئاجرىتىپ، ئۇنى مۇنداق سۆزلەر بىلەن تەرىپلەيدۇ: «ساخاۋەت- ئىنسانىيەت بېغىنىڭ ھوسۇلدار دەرىخى،

بەلكى ئۇ دەردە خىمنىڭ خاسىيەتلىك مېۋىسى. ساخاۋەت - ئادىملىك پەزىلىتىنىڭ مەۋجۇت ئۇرۇپ تۇرغان دېڭىزى، بەلكى ئۇ دولقۇنلۇق دېڭىزنىڭ بىپاھا گۇھىرىدۇر. مانا شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەسىرلەر مابەينىدە سېخىي ئادەملەر ئۇلۇغلىنىپ كەلگەن. ئۇلارنىڭ «ئىنسانىيەت بېغى» نىڭ پەيزى ۋە ھوسۇلدارلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن بولمىغان. سېخىي زاتلار بار ئىكەن، «ئادىملىك پەزىلەتلىرى» مەڭگۈلۈك پاك ۋە مۇقەددەستۇر.

نەۋائىي سېخىي ئادەملەرنىڭ قەدىر - قەدىمىتىنى يەردىن كۆككە ئېلىپ چىقىدۇ. ئۇنى ئىنسانىيەتكە خامان - خامان ھوسۇل بېرىدىغان خاسىيەتلىك بۇلۇتلار توپىغا قىياسلايدۇ. بېخىل ئادەم بولسا ئۇنىڭ تەتۈرىسىدۇر. بېخىلنىڭ غەم - تەشۋىشى دائىم ئالماق ۋە يىغماقتۇر. نەۋائىي بېخىللىرىنى ئېڭىزدىن دان تېرىيدىغان چۆمۈلگە تەڭلەشتۈرىدۇ. لېكىن شۇنىمۇ تەكىتلەش لازىمكى، ئىسراپخورلۇق، ھالال توپلىغان دۇنياسىنى ماختانچاقلىق بىلەن خەيرى - ئېھسان قىلىشنى شائىر سېخىيلىك ھېسابلىمايدۇ. نەۋائىي «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» تا يازىدۇ: «ئىسراپ قىلىش - سېخىيلىق ئەمەس. ئورۇنسىز بۇزۇپ - چېچىشنى ئەقىللىق ئادەملەر سېخىيلىك دېمەس. ھالال مالنى سۈرىدىغان كىشىلەر دىۋانە، دەيدۇ. يورۇق جايدا شام ياققاننى ئادەملەر ئەقىلدىن ئازغان، دەيدۇ. ماختىنىش ئۈچۈن مال بېرىش - ئۆزىنى كۆز - كۆز قىلىش. شۇ يول بىلەن ئۆزىنى سېخىي قىلىپ كۆرسىتىش - ھاياسىزلىق. كىمكى خەلقكە كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئېھسان بەرسە - ئۇ پەسكەشلىك. تىلىمگەندىن كېيىن بېرىش - ساخاۋەتتىن ئەمەس. قىستىغاندىن كېيىن بەرگەندىن بەرمىگەن ياخشى. بىر توغراچىنى ئىككىگە بۆلۈپ، يېرىمىنى ئاچ ئادەمگە بەرگەننى سېخىي دەپ، ئۆزى يېرىمىنى ھەممىسىنى مۇھتاج ئادەمگە بەرگەننى خىسلىەتلىك دوست، دەپ بىل.

يورۇقتا شام ياققان تەلۋىگە ئوخشاپ قالماسلىق، ماختانچاقلىق بىلەن بەھايلىقتا داڭ چىقارماسلىق، سېخىيلىق نىقابىدا ئۆزىنى كۆز - كۆز قىلىشتەك پەسكەشلىككە قۇل بولماسلىق ئۈچۈن، يۇقىرىقى پىكىرلەرنى ئەستىن چىقارماسلىق لازىمدۇر. سېخىيلىقنىڭ مۇھىم شەرتى - ياخشىلىق. ئەمما ياخشىلىققا مەنئەت قوشۇلسا، ئۇ ئەھمىيىتىنى تولۇق يوقىتىدۇ. قىل ياخشىلىق دېگەن كىم داخىل قىلسا، مەنئەت بىلەن ياخشىلىقنى باتىل قىلسا.

نەۋائىي ھەممەتنى ساخاۋەتتەنمۇ ئۈستۈن قويدۇ. ئۇنىڭچە «سېخىيلىق - ئادەمنىڭ بەدىئىدۇر، ھەممەت بولسا - ئۇنىڭ جېنى». جانسىز تەننى تىرىك دېگىلى بولمىغاندەك، ھەممەتسىز ئادەمنىمۇ ئەر دېگىلى بولمايدۇ. ھەممەت - ئۇلۇغ سۈپەت. ئۇ پاكىز كىشىلەرگەلا خاستۇر. «ئالىي ھەممەت ئادەم - كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقان لاچىندۇر. ھەممەتسىز كىشى - چاشقان تۇتۇپ يەيدىغان سادۇر». ھەممەت ئىگىلىرىگە خاس يەنە بىر پەزىلەت شۈكسى، ئۇلار كەمبەغەل ياكى قاشاق بولسىمۇ، زادى پەسلىك قىلمايدۇ. بۇنىڭغا ئۇلارنىڭ ئۇلۇغلۇقى، تەبىئىي تەن پاكلىقى يول قويمايدۇ. ھەممەت ساھىبلىرى ھېچقاچان ئۆزلىرىگە راۋا كۆرمىگەن بەختسىزلىكلەرنى ئۆزگىلەرگەمۇ راۋا كۆرمەيدۇ. ئۇلار يىقىلىۋاتقاننى يۆلەگۈچى، تەلەپسىزلىرىنىڭ غەم - كۈلپەتلىرىنى كۆتەرگۈچى، ئاچ ۋە يىلگىچلار بىلەن بىاردى تەڭ كۆرگۈچىلەر دۇر. شۇلارنىڭ روھى ۋە ھەرىكەتلىرى سەۋەبى بىلەن ئىنسانىيەت ۋە دىيانەتكە بولغان ئىشەنچ دىللارنى يورۇتىدۇ. ئۆزىدىن باشقىسىنى ئويلىمايدىغان، مال - دۇنيايىمىشنى كەسىپ قىلغان نەپىس بەندىلىرى مۇھىتتا ھەممەتلىك ئادەملەر قاراڭغۇلۇق ئىچىدە كېچىر اغلاردەك ئەتراپىنى يورۇتىدۇ.

ئادەتتە پېمىل ئەتىۋارى يارىماس ئادەملەر پەس ئادەملەر دېيىلىدۇ. بۇنداق پەسلىكىنىڭ يىلتىزىدۇر ھەممەتسىزلىكتىن باشلىنىدۇ.

كىشىلەردىن ھۆرمەت تەلەپ قىلىش - مەنىۋى ئاجىزلىق. دېمەك، ئۇنىڭ يىلتىزىدۇر ھەممەتنىڭ كەملىكىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. ھەممەتنى يۈكسەك ئادەمنىڭ ھۆرمىتىنىڭ تۆۋەن بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. «سەددىي ئىسكەندەرىي» دىكى تۆۋەندىكى مەسىرلاردا شۇ ھەقىقەت ئىپادىلەنگەن:

بىرەۋ كىم، ئاڭدا ھەممەت ئولدى بەلەند،

ئېرۇر ئالەم ئەھلى ئارا نەر جەمەند.

ھەممەتنى يۈكسەك ئادەمنىڭ «ئالەم ئەھلى ئارا ئىززەتلىك» زات بولدىغانلىقى - بۇ بىر تەرەپ. ئۇنىڭ ئىككىنچى تەرىپىمۇ بار، بۇنداق ئادەم شۇ يول بىلەن جاھان ئەھلىنىڭ ئازاب، مۇشەققەتلىرىدىن ئۆزىنى خالاس قىلىشقىمۇ ئېرىشەلەيدۇ.

كىشىكىم بى كېرەكتۇر ھەممەتنى،

جاھان ئەھلىدىن كەمدۇر مېھنەتنى.

بۇ - ئومۇملاشتۇرۇلغان پىكىر. نەۋائىي بۇنى بىر قاتار ھاياتىي دەلىللەردە ئىسپاتلاپ بەرگەن.

نى قۇشكىم بەلەند ئولسە پەرۋاز ئاڭدا،

ھەلاك ئىستەمەس ناۋەك ئەنداز ئاڭدا.

بۇ - بىرىنچى دەلىل: ھەر قانداق بىر قۇش كۆككە پەرۋاز قىلغانىدى، ئۇ چوچەك - ئۇنىڭغا ئوق ئۈزۈشكە شۇنچە ئامالسىز قالىدۇ. بۇ بېيىت بىلەن ئاۋۋالقى بېيىت ئوتتۇرىسىدا سەۋەبى باغلىنىش يوق، لېكىن مەنتىق ئېتىبارى بىلەن ئۇيغۇنلۇق بار.

ئىككىنچى دەلىل:

ئەگەرچە ئېرور موشەك ئاتماق ئىشى،

بۇلۇت مامۇغىن ئور تەي ئالماس كىشى،

ھەممەت - مەنىۋى ئەخلاقىي چۈشەنچە. نەۋائىي دىكى رېئالىستىك قۇدرەت بۇ چۈشەنچەنىڭ ماھىيىتىگە ئوقۇغۇچىنى ھاياتىي ھادىسىلەر ئارقىلىق ئىشەندۈرىدۇ. ئاخىر كۆككە قاراپ چوغ - يانغىن ئېتىۋەرگەن بىلەن «بۇلۇت مامۇغى» نى ئۆرتىگىلى بولمايدىغانلىقىدىن كىشىگۇمانلىنىدۇ؟ شېئىردىكى «بۇلۇت مامۇغى» - ھەممەتنى يۈكسەك، ئىلىمىي-جاناب كىشىنىڭ سىمۋولىدۇر. تۇرمۇشتىكى سېخىي، كەڭ قورساق كىشىلەرگە چوغ - يانغىن ئاتقۇچى ئادەملەر ھەممەتتىن مەھرۇم بولغان، پەسلىكتە تېڭى يوق ئادەملەردۇر.

ئۈچىنچى دەلىل:

نېچە تىغىل قىلسا پۇۋلەپ خىرەلىك،

قاچان شەمى ئەنجۇم تاپار تىپىرەلىك؟

دەرۋەقە، ئىچى تار ئادەم قانچىلىك تەلۋىلىك بىلەن كۆچەپ پۇۋلەنسىن، پەلەك شامى - ئاي ياكى ئاپتاپ بەرىپىر خىرەلەشەيدۇ. ھەممەتلىك ئادەم بۇ مۇشۇنداق ھادىسىنى ئەسلىەتكۈچى كىشىلەرنىڭ قىتىغۇرلۇقلىرىغا پەرۋا قىلمايدۇ. لېكىن ھەممەت ئەھلىگە ياۋۇزلىق قىلىنسا نېمە بولىدۇ؟ نەۋائىي بۇ سوئالغىمۇ دەلىل ئارقىلىق جاۋاب بېرىدۇ: يۈكسەك بىر تاغ ئۈستىدە تولۇن ئاي، قەيەردىندۇ بىر يىرتقۇچ قاپلان شۇ تاغ ئۈستىدە

پەيدا بولدى. ئۇ ئايغا قاراپ ھۆركىرىشى، چىشىلىرىنى غۇچۇرلىتىشى مۇمكىن، لېكىن سەكرەپ ئۇنىڭغا چاڭ سالالمايدۇ.

تۇتايكىم، بۈيۈك تاغقا چىقسۇن بەلەڭ،

تولۇن ئايغا سەكرەپ يەتۈرگەيدۇ چاڭ؟

بۇ سوئالغا ئىختىيارسىز «ياق» دەپ جاۋاب قايتۇرۇسىز، ھەممە تىلىك كىشىلەر ئۇنىڭ ئولۇن ئايىدەك يالغۇز بولماسلىقىنى، ئۇلارنىڭ سانىنىڭ دۇنيادا يۇلتۇزلاردەك كۆپ بولۇشىنى ئارزۇ قىلىسىز.

ھەممەت زامان - زامانلاردىن بۇيان چىن ئىنسانلىقىنىڭ يورۇق شولمىسى سانمىلىق كەلگەن. بۇندىن كېيىنمۇ شۇنداق بولۇپ قېلىۋېرىدۇ.

تەمە — تۇنجى «ئوغۇل»

پارس ئۆلكىسىدىن ئىككى كىشى چىن مەملىكىتىگە قاراپ سەپەر قىلىپتۇ. ئۇلارنىڭ تەبىئىيىتى ۋە نۇقتىئىنەزەرلىرى بىر - بىرىگە زىت ئىكەن. بىرى - بارغا شۈكۈرى قىلىپ ياشىغۇچى قانائەتچان كىشى، يەنە بىرى - ئاچكۆز، دۇنيا پەرىس، تەمە خور ئىكەن. بۇ ئىككى ئادەم ئۇزۇن يول يۈرۈپتۇ. يولدا ئۇلارغا يېرىدى تۇپراققا كۆمۈلگەن بىر تاش ئۇچراپ قاپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىدە خەت بار ئىكەن. ئۇلار خەتنى ئوقۇپتۇ: «كىشى مۇشەقەت تەتلەرگە بەرداشلىق بېرىپ، تاشنىڭ تەتۈر تەرىپىنى ئاغدۇرسا، ئۇنىڭغا بىر نەپسانە پۈتۈلگەن. نەپسانىدا ئېيتىلمىشچە، شۇ ئەتراپتا بىر ۋەيرانە بار. ۋەيرانىنىڭ تېگى بولسا خەزىنە. مۇشەققەتكە چىدىغان ئادەم شۇ خەزىنىگە ئىگە بولىدۇ.» تەمە خور بۇنى ئوقۇپ، ئارامىنى يوقىتىپتۇ. دە، تاشنىڭ ئاستىنى كولاشقا كىرىشىپتۇ. قانائەتچان كىشى بولسا ئۇنىڭغا پەرۋا قىلماي يولىنى داۋام قىلىۋېرىپتۇ، چۈنكى ئۇنىڭغا خىسە تىلىك شۈكۈرى - قانائەت ھەمراھ ئىكەن. ئۇ تاڭ ئاتقىچە توختىماي يول بېسىپتۇ، تاڭ سەھەردە بىر شەھەرگە كەپتۇ. شەھەرگە كىرىدىغان يوللار كۆپ ئىكەن. لېكىن ئۇ ئەڭ يېقىن بىر يول بىلەن شەھەرگە مېڭىپتۇ. ئۇ دەرۋازىغا يېقىنلىشىشى بىلەنلا خالايدىق ئۇنى قورشىۋاپتۇ. بۇ ئەلنىڭ قائىدىسىدە، پادىشاھ ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ۋاپاتى سىمىر تىۋتۇلۇپ، كىم سەھەردە بىرىنچى بولۇپ شەھەرگە كىرسە شۇ كىشىنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، بېشىغا تاج كەيدۈرۈپ، قولغا ئۇزۇك تاقايدىكەن. ئۇنى مۇشۇ ئىشنى بېجىرگۈچى ئادەملەر كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن. شۇنداق قىلىپ ئۇ مەملىكەتكە پادىشاھ قىلىپ تەيىنلىنىپتۇ. تەمە خورنىڭ تەقدىرى نېمە بولۇپتۇ دېمەيسىز؟ ئۇ ئۆزىنى راسا قىيىنچىلىق، مېڭىپ بىر مۇشەققەت بىلەن تاشنى ئاران بىر تۈرەپكە ئۆرۈپتۇ. قارىسا، يەنە ھېلىقىدەك خەت تۇرغۇدەك: «خام تەمە دۇنيادا دائىم ئەلەم ۋە رەنجىش بىلەن تۈگەيدۇ.» نەۋائىي قىتئەلىرىنىڭ بىرىدە يازىدۇ.

كۆپ ئالتۇن، كۈمۈش سارى قول سۇنماغىل، كۆڭۈلدە داغى مەيلىنى ئاسرا،

كى تۇتساڭ كەڭلىكى قارا رەڭ ئېتەر. كى كۆڭلۈڭنى داغى ھەم ئول زەڭ ئېتەر.

بايلىققا بولغان تەلۋىلەرچە ھەۋەس ۋە ئىنتىلىش ھېلىقى تەمە خور شەخسىنى خۇددى شۇ ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغان. ئوقۇرمەن ئۇنىڭ دىلىنى قاپلىغان كىر - قانداقتۇ بىر خىل خۇنۇك چىركىنلىكىنى ئۆزىچە تەسەۋۋۇر قىلىپ يېتەلەيدۇ.

ئۇلۇغ تۈرك شائىرى يۈنۈس ئەمرۇ نەپىسىنىڭ پەقەت يالغان ۋە نىزا بىلەن شوغۇللىنىدۇ.

دىغان توققۇز ئوغلىنىڭ بارلىقىنى قەيىت قىلىدۇ. پەيلاسوپ شائىرنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ ئوغۇللارنىڭ

تۈنجى ۋە بىرىنچىسى تەمەدۇر. ئۇ ئىنساننى توغرا يولدىن ئازدۇرغىنىدىن كېيىن ئۇنىڭ كىيىمى، دۈشمەنلىك، ھەسەت ۋە تۆھمەت قاتارلىق ئوغۇللىرى ئاندىن ھەرىكەتكە كېلەرمىش. تەمە-مەنپەئەتپەرەسلىكنىڭ خىردىسى. ئۇ ئەقىلنى يالغانچىلىق ۋە مۇناپىقلىققا ئۈندەيدۇ. تەبىئىيىكى بۇنىڭدا ئىنساننىڭ شەنى بۇلغىنىپ، كىشىلىك غۇرۇر خورلىنىدۇ. تەمە يولغا كىرگەن كۆڭۈل يۈلۈش ۋە ئىچىرىشىشكە ئىنتايىن ئامراق كېلىدۇ. نەۋائىي تەمەخورنىڭ پەيلىنى «يەپ توپاسنىڭ تاماققا بولغان ئامراقلىقى»غا تەڭلەشتۈرىدۇ. ئەمەد يەسسەۋىي يازىدۇ:

نەپسىم مېنى يولدىن ئۇرۇپ خار ئەيلىدى،
تەرمۇلتۈرۈپ خەلققە مېنى زار ئەيلىدى.

شائىر بۇ يەردە تەمە تۇغدۇرغان خورلۇق ۋە ئەلەمنى بەكمۇ ئىپتىق گەۋدىلەندۈرۈپ بەرگەن. نەۋائىينىڭ «تەمەدە رەزىللىك ۋە ئازاب - ئوقۇبەت بار» دېيىشى بىكار ئەمەس. بىز شۇ رەزىللىكلەرنىڭ ئايرىملىرىنى ئېيتىپ ئۆتەيلى: تەمە ئەڭ ئاۋۋال ئىپتىقادنى شىكەستلەيدۇ. ئۇنىڭ تەسىرى بىلەن ئىنسان پاكلىقىدىن، ۋىجدان خالىمىسىدىن ئايرىلىدۇ. ھەممە نەرسىنى پايدا تارازىسى بىلەن ئۆلچەش ئاقىۋىتىدە، ئۇ «تۆڭكىنى ئىت ئالدىدا تىز چۆكتۈرۈپ»، «شىرنى»، «قۇرت - قوڭغۇزلار» بىلەن سەپداش قىلىدۇ. «قۇرقۇت ئاتا كىتابى»دا: «كۆڭلى يۈكسەك نەر خار بولماس» دېيىلگەن. تەمە شۇ پەلسەپىگە تامامەن قارىمۇ-قارشىدۇر. ئۇ كۆڭلى يۈكسەكلىكنىڭ ئاپەتلىك دۈشمىنى. كىمىدىن تەمەخورلۇق تۇيغۇلىرىنى بايقىسىڭىز مۇنداق ئادەمنىڭ سەمىمىيىتىگە زادى ئىشەنمەڭ. ئۇلار شائىرەمۇ، ئالىمەمۇ، رەھبەرەمۇ بەرىبىر، ھامان مەنپەئەت ۋە شۆھرەتنىڭ قۇللۇقىدا بولۇپ، بۇنداقلا ھەمىشە ئېرىشىش ئۈچۈن سېتىشقا، ئورۇن ۋە مەرتىۋىگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئىگىلىشىگە، ئادىللىق شونى بىلەن ئۇياتسىز يالغاننى بازارغا سېلىشقا ھەر قاچان تەييار تۇرىدىغان كىشىلەردۇر. نەۋائىي بىزنى ھەممە نەرسىنى ئۆز نامى بىلەن ئاتاشقا ئۆگەتتىدۇ. شائىر تەمەخورلۇقنى ئەيىبلەپ: «بەلكى دىۋاندىن تەمەخور كىشى» دەپ يازغان. گاداي ئۆزىنىڭ كىملىكىنى يوشۇرمايدۇ. تەمەخور گادايىدىن پەس تۇرىدۇ، چۈنكى ئۇ ئۆزىنىڭ خىبار ۋە قۇللۇقىنى پىنھان تۇتىدۇ، لېكىن ئۇ مەخپىي تۇتۇشقا بولمايدىغان ئىللىتەلەردىن ئەمەس. نەۋائىي يازىدۇ:

بىرەۋكى، تەمە ئىشتە ئى قىلغۇسى،
ئۇنىڭ بىلەن بوغزىدىن ئاسىلغۇسى.

ئىنسان تەمەسىز كۈن كۆچۈرۈشى مۇمكىنمۇ؟ ئەلۋەتتە مۇمكىن. ھېچنە ۋە زەھمەت ئىنسان قەلبىنى تەمە ھېسلىرىدىن تېنىمىسىز تازىلايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن يەنە مەنىۋى ھاياتقا مۇناسىۋەتلىك ئېھتىياجلىرىنى كۈچەيتىش ۋە كېڭەيتىش، تۇرمۇش تەشۋىشلىرى قىلىنىشىغا چۆكۈپ قالغانلىقى، چوڭ مەقسەتلەر يولىدىكى پائالىيەتچانلىققا ئىنتىلىش كېرەك بولىدۇ. ئەمما تەكىتلەش كېرەككى، تەمە توزانلىرى شۇ چاغدىمۇ ئىنسان كۆڭلىدىن پۈتۈنلەپ سۈپۈرۈلۈپ كەتەيدۇ. نەۋائىي يازىدۇ:

ئەي، نەۋائىي، ئالەم ئەھلىدە تەمە ئىسىز يوق كىشى،
ھەر كىشىدە بۇ سەنەت يوقتۇر، ئاڭا بولغاي شەرەف.
سەن ئەگەر تەركى تەمە قىلساڭ، ئۇلۇغ ئىشتۇر بۇ كىم،
ئالەم ئەھلى بارچە بولغاي بىر تەرەف، سەن بىر تەرەف.

بۇ يەردە شائىر بۇ ئۇلۇغ نەتىجىگە يېتىش ئۈچۈن غايەت ئۇلۇغ كۈچىنىڭ يەنى تازىلىنىش قۇدرىتىنىڭ لازىملىقىنى شەرت قىلىپ قويدۇ. نەۋائىينىڭ شېئىرلىرىدا تەمە-خورلۇقنى تەرك قىلىشنىڭ ئېنىق يولى ۋە ۋاسىتىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئۇلاردىن بىرى رىيادىن ساقلىنىش:

نەۋائىي، تەمە ئۇ تۇخىمىن ساچما كۆپ،
رىيا ئاچقىمىدىن ئاڭا سۇ ئاچما كۆپ.

دېمەك، رىيا سۈيىمىز «تەمە تۇخۇمى» كۆكەرمەيدۇ. رىياكارلىقنىڭ كۈشەندىسى نېمە؟ ئەقىل ۋە دانالىق. دانالار كۆڭلىدە «تەمە تۇخۇمى» ئۆز - ئۆزىدىن كۆيۈپ كۈلگە ئايلىنىدۇ:

ئەي كۆڭۈل، كۆيدۈر تەمە ئۇ تۇخىمىن، تەمە ئۇ مەزرە ئىمىن،
بۇ ئىككىنچى چۈنكى ھەرگىز قىلمەدى دانا پىسەند.

ئابدۇراھمان جاممىينىڭ «باھارستان» ئەسىرىدە مۇنداق بىر ھېكايەت بېرىلگەن: ئىتتىن سوراپتۇ: «نېمە ئۈچۈن سەن بار ئۆيگە گاداينىڭ قەدىسى يەتتەيدۇ، سەن ياتقان بوسۇغىدىن تىلەمچى ئاتلاپ ئۆتتەيدۇ؟»، «مەن تەمەدىن خالىمەن، - دەپتۇ ئىت، - ماڭا خىزمەتتىگە يارىشا بىر پارچە نان ياكى بىر پارچە ئۇستىخان بولسۇنلا كۇپايە. گادايجۇ؟ ئۇ ھەمىشە ئاچمەن، دەپ يۈرۈپ تىلەيدۇ. قولى ھەر دائىم كىگىدۇ سوزۇلغان. خالىمەن-دە بىر ھەپتىلىك نان-ئوزۇق، لېكىن ئۆزى ئاچمەن، دەپ زارلانغىنىنى زارلانغان. تەمەدىن خالىمىقىم تۈپەيلىدىن تەمەخور بىلەن دوست بولالمايمەن.»

بۇ ھېكايەتتىن، تەمەخور ئادەم ئىتتىندۇ پەس، ئۇ ئۆزىنى ھەتتا ھايۋان ئالدىدە خار قىلىدۇ، دېگەن مەنە چىقىدۇ. مەيلى ئىلگىرى - كېيىن بولسۇن ئىنسان كامالىتى ئۈچۈن قايغۇرغان، ئۇنىڭ ئادىملىك پەزىلەتلىرىنى توغدىغان ھەر بىر شەخس سىياسەت خەلقىنىڭ شەۋكەتلىك پەرزەنتلىرىنى كۆرۈش ئىستىكىدە يانغان نەۋائىي تەمە توغرىسىدىكى ھەر بىر تەنقىدىي سۆزى بىلەن پەسلىك، قۇللۇق، ئۆز قەدىرىنى پايمال قىلىشتەك غەيرىي ئىنسانىي قىلمىشلارنى قاتتىق قارىلىغان.

مۇھەممەد پۈزۈلمى قىتئەلىرىدىن بىرىدە: «دۇنيادا سۇلتانلار ماڭا ئېھسان تەكلىپى قىلىش-مىسۇن، بېشىدا قانائەت تاجى بار. شۇ خىسلىەتلىك تاجىنىڭ ئۆزى ماڭا يېتەرلىك» دېگەن ئىدى. شائىرلار شاھلىقتىن قانائەتچان بولۇشنى ئەلا بىلىگەن. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، قانائەتچانلىقنىڭ ئۆزى تەڭسىز سەلتەنەت، تەڭدىشى يوق سۇلتانلىق. قانائەتچان كىشى ھەمە تەرەپتىن يەڭگىل ۋە خاتىرجەم. قانائەتچان كىشى «تەنچ ۋە خاتىرجەملىك بىلەن ئىچىلگەن ئوماچ»نى باشقىلارنىڭ ياغلىق پولۇلىرىدىن ئارتۇق كۆرىدىغان ئادەم. ئۇ باشقىلار ھەدىيە قىلغان خەزىنىدىن زەھەت چېكىپ، مېھنەت بىلەن تاپقان بىر ياغاق تەڭگىسىنى مىڭ ھەسسە ئارتۇق بىلىدۇ. ئۇ ئاشۇ ئالىيجانابلىقى ۋە پاكلىقى بىلەن ھەر قانداق ھەدىيەتلىك زاتتىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

نەۋائىي تەمەگە قانائەتنى قارشى قويدۇ. شائىر ئەسەرلىرىدە قانائەت ھەمە ئىنسانىي بەزىلەتلەرنى قوغدىغۇچى، ئىنساننى خورلۇق، مۇھىتاجلىق، قەدىرسىزلىك، ئازاب ۋە ئەلەملەردىن ساقلىغۇچى مەنەۋى ئەڭگۈشتەردۇر.

كەمگەكى ئىش بولدى قانائەت فەنى،
بىلىكى ئۇنى قىلدى قانائەت غەنى.

قانائەت ئادەمنى مەنەن ۋە روھەن بېيىتىدۇ. ئۇنى خورلۇققا مەھكۇم قىلىدىغان ئېھتىتىم تەييارلاردىن قۇتۇلدۇرىدۇ. چۈنكى «قانائەت بىر بۇلاقكىسى، ئالغان بىلەن ئۇنىڭ سۈيى ئۆكسەيدۇ. ئۇ بىر خەزىنەدۇركى، ئۇنىڭدىكى بايلىق چىچىلىپ تۈگەيدۇ. قانائەت كىشى كۆڭلىگە يورۇقلۇق ۋە ئازادلىق يەتكۈزىدۇ. قانائەتچان دەرۋىشنىڭ قاتتىق نېمى تەمەمە خور شاھنىڭ نازۇ - نېمەتلىرىدىن تەملىنە كەلگەن. قانائەتكە ئۆگەنگەن پېقىرنىڭ سۈيۈق ئۈمىچى ئاچكۆز باينىڭ ناۋاتۇ - ھالۋىسىدىن شېرىندۇر. ھەر كىم قانائەتكە ئادەتلەنگەن بولسا شاھلىقنىڭ، گادايلقنىڭ غەم - تەشۋىشىنى بىلمەيدۇ... قانائەت بىر قورغانكى، ئۇنىڭغا كىرسەڭ، نەپسىنىڭ غەلۋىسىدىن قۇتۇلسەن». ئومۇمەن ئەلشىرنەۋائىي قانائەتنى ئېھتىتىم يىجىسىزلىقنىڭ نېگىزى، ئىززەت ۋە شەرەپنىڭ ھەقىقىي تەنتەنىسى، دەپ بىلىگەن. دېمەك، قانائەت پەلسەپىسى ھۈرلۈك، قەلب ۋە روھ ئازادلىقى پەلسەپەسىدۇر. ئۇ شەخس ئۈچۈن ئەڭ مۇبارەك ئەركىنلىكتۇر.

توغرىلىق — ئۇلۇغ مەنىۋى كۈچ

چاتقاللىقتا بىر يىرتقۇچ شىر ياشايدىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ پەرزەنتىنى ئاغزىدا چىشلەپ ئاسرايدىكەن. ئاشۇ چاتقاللىقتا يەنە بىر كەكلىكى بار ئىكەن. شىر بالىسىنى چىشلەگەنچە چاتقاللىقتا ئايلىنىپ يۈرىدىكەن. ئۈستىدىن پىرقىلىپ ئۇچۇپ ئۆتكەن ھەر قانداق نەرسە ئۇنى چۆچۈتىدىكەن، شۇڭا، ئۇ بالىسىنى ئاسراپ تېخىمۇ قاتتىق چىشلەيدىكەن. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ جىگەر پارىسى بەكىپ، ئۇ ئېغىر ئازابلىنىدىكەن. بۇ غەم - تەشۋىشلەردىن يەتكۈچە تويغان شىر ئاخىرى كەكلىك بىلەن دوستلىشىپ خاتىرجەم بولدى. چىشى بويىتۇ. ئۇ كەكلىككە دەپتۇ: «مېنىڭ ساڭا ھېچقانداق قەيىتەم ۋە دۈشمەنلىكىم يوق. مېنى ئۆزۈڭگە ئىشەنچىلىك دوست بىلىگەن. قورقۇشنى يىغمىشتۇر. كەل، ھەمدەم ۋە سىرداشقا ئايلىنمايلى. خۇرسەنچىلىك چاغلىرىدا مېنىڭ خۇشاللىقىمغا شېرىك بول. مەنمۇ سېنىڭ نەغمىلىرىڭنى ئاڭلاپ شادلىنماي، غەم - ئەندىشىدىن خالاس بولاي. شەرقتىم شۇكى، ساڭا بىرەر زىيان يەتسە ياكى تەقدىر سېنى ھىيلە بىلەن بەند قىلسا سېنىڭدىن مېھرىمىنى ئايمىدايدەن. دۈشمەننىڭنى يەر بىلەن يەكسان قىلىمەن». شىر بۇ گەپلەرنى چىشى يۈرەكتىن، ساداقەت بىلەن ئىسزھار قىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئوتتۇرىسىدا دوستلۇق تىكلەندىپتۇ. كەكلىك شىرنىڭ ئەتراپىدا ئەركەن ئۇچۇپ، سايراپ يۈزۈۋېرىپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ شىر ئۇنىڭ سايراپلىرىدا ساختىلىق بارلىقىنى بىلىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى «توغرىلىق ئالدىدا يالغان ئېيتىش گۇناھ» دەپ ئاگاھلاندى. دۇرۇپتۇ. نەسەپتىنى ياقىتۇرمايدىغان كەكلىك بولسا ھېچقانداق ئۇيالماي يالغان پەغانلىق رېنى تېخىمۇ كۈچەيتىشكە باشلاپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ ئوۋچىنىڭ باسماقتىغا چۈشۈپ قاپتۇ. ئۇ ئۆلەر ھالەتتە: «مېنى قۇتۇلدۇرۇڭلار» دەپ چىرقىراپتۇ. ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان شىر ھەتتا پەرۋامۇ قىلماپتۇ. چۈنكى ئۇ، كەكلىك ھەر قاچانقىمدەك يالغان زارلىنىشىلىرى بىلەن مېنى ئالداۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپتۇ. ھالبۇكى، بۇ قېتىم يالغان راستقا ئايلانغان، لېكىن شىردىكى ئىشەنچ يوقالغان ئىكەن. نەتىجىدە كەكلىك جېنىدىن جۇدا بويىتۇ. نەۋائىي بۇ ھېكايەت بىلەن يالغانچىلىقنىڭ ئاقىۋىتىنى كۆرسەتكەن، يەنى يالغانچىلىقنىڭ ئاقىۋەتتە كەشمىنى ئۆلۈمگە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى تەكىتلىگەن.

شۇنىڭ ئۈچۈن نەۋائىي سۆزىدە: «نېمە دېسەڭ، چىن دېگەنلەر دەپ دەۋەت قىلىدۇ. كەڭلىك ئۈچۈن يالغان سۆزلەش بىر نەمەك ئىدى. لېكىن ئۇ ئاخىرى ئۆز نەمەكلىكىنىڭ قۇربانى بولدى. شۇنداق، يالغانچىلىق ۋە مەدەنىيەتنىڭ ئاقىۋىتى ئاشۇنداق دەھشەتلىك. ھېكايەتتىن كېلىپ چىقىدىغان يەنە بىر مەنە ئەنە شۇ. قەدىمكى كىتابلاردا: «دۇنيادا بىرلا توغرا ۋە دىيانەتلىك ئادەم بولىدىكەن، قىيامەت قايىم بولمايدۇ» دېيىلگەن ئىكەن. بۇ - توغرىلىق دۇنيانىڭ پائالىيەتلىك، دىيانەتلىك بارلىقى - ئىنسانىيەتنىڭ مەۋجۇتلۇقى دېگەنلىكتۇر. مانا شۇنىڭ ئۈچۈن نەۋائىي شېئىرىيەتتە توغرىلىق ۋە راستچىلىق، ساداقەت، سادىقلىق تۈپەيلىدىكى تەرغىباتى كەڭ ئورۇن ئىگىلىگەن.

ئۆزىنى چۈشىنىشكە ھەۋەسلىنىدىغان ئادەمنىڭ ھايات يولى تۈز ۋە ئاسان بولمايدۇ. بۇ يولدا ئازاب ۋە مۇشەققەتلەرگە ئۇچرايدۇ. روھىي ئازاب ۋە خورلۇقلارنى يېڭىپ ئىلگىرىلەشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ يوللاردا تەقىددىر بەزىلەرگە ھەسەل بەرسە، بەزىلەرگە ئوغا بېرىدۇ. لېكىن ئادەم تۇرمۇش ۋە ھايات قىيىنچىلىقلىرى ئالدىدا تىز پۈكۈش ئۈچۈن تۇغۇلمايدۇ. ئۇ ئىگىلىشىدۇ سۈنئەتلىك، يېڭىلىنىۋاتقان مەغلۇب بولىدىغانلىق ئۈچۈن دۇنياغا كېلىدۇ. بەس، شۇنداق ئىكەن، ئادەم ئى. ھىمىڭۋاينىڭ: «ئىنساننى ئۆلتۈرۈش مۇمكىن، لېكىن ئۇنى يېڭىپ بولمايدۇ» دېگەندەك ئېتىقادقا تايىنىشى، شۇ ئېتىقاد يولىدا ئاخىرىغىچە كۈرىشى كېرەك. ئېتىقادنىڭ بىر يىلتىزى - توغرىلىق. راستچىلىققا تايانغان ئەقىل يېڭىلىنىشىدۇر. ئەلشىر نەۋائىي: «ھەر كىم ئۆزىگە توغرىلىقنى ئادەت قىلغاندىن كېيىن، چەرخنىڭ تەتۈر ئايلىنىشىنىڭ نېمە كارامىتى بار؟» دېگەندە نەقەدەر چوڭ ھەقىقەتنى سۆزلىگەن. ھە! توغرىلىق - ھەممە ھاياتىي ئامەتلەرنىڭ كىلىتى. توغرىلىق - ئەلەم ۋە مۇشكۈلۈكلەرنىڭ خۇنۇك قاراڭغۇ-لۇقىنى ھەيدەيدىغان ھارارەتلىك يورۇقلۇق. نەۋائىينىڭ ئېيتىشىچە، كىشى ئالدىدا يۈز ئەمەس، مىڭ مۇشكۈلات تۇرغان تەقدىردە، مۇبادا ئۇ توغرىلىققا مايىل بولسا، ئۇنىڭ ئىشى يەنىلا يۈرۈشىدۇ.

تۈزلۈككە مايىل ئولكى، ئىشنىڭ بارغاي ئىلگەرى،
يۈز مۇشكىل ئولسە يوقسەمىڭ ئالدىدا ھەر زامان.

نەۋائىي بۇ گېپىنىڭ ئىسپاتى ئۈچۈن شۇنداق دەلىللەرنى كەلتۈرىدۇ:

يۈز سەبەب بىر قەلەم بىرلە كاتىب تېلۇر رەقەم،
مىڭ قوينى بىر ھاسا بىرلە ھەريان سۈرۈر شوبان.

قىزىق، كاتىب بىر قەلەم بىلەن يۈزلەپ سەھىپىلەرنى تولدۇرىدۇ، چوپاننىڭ قولىدا بىرلا تايلاق، ئۇنىڭ بىلەن مىڭلاپ قويلارنى باشقۇرىدۇ. نېمەشقا شۇنداق؟ بىز بۇنىڭ سەۋەبىنى خىيالىمىزغىمۇ كەلتۈرمىگەندىمىز. ھالبۇكى، قەلەمگە ئوخشاشلا چوپان تايىقىنىڭ كۈچىمۇ توغرىلىق - تۈزلۈكتە ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن كاتىبقا تەلپىنى، چوپانغا تايىقى شۇنچىلىك قەدىردان ۋە سۆيۈملۈك ئىكەن. ئىنسان ئۇلۇغلىقنى توغرىسىدا ھەر تۈرلۈك مۇلاھىزىلەر بولۇۋاتىدۇ، لېكىن بۈيۈكلۈك دەرىجىسى قانداق ۋە ئۇنىڭ نەدىن باشلىنىشى ئېتىبارغا تولۇق ئېلىنماي-ۋاتىدۇ. دانالىق، تەشەببۇسكارلىق، ئىلىپىلىق ۋە خاراكىتىر تۇراقلىقلىقى - بۇلارمۇ ئۇلۇغ-لۇقنىڭ بەلگىلىرىدۇر. لېكىن كىشىدە شۇنچە ئىجابىي بەزىلەتلەر بولۇپ يالغۇز توغرىلىق يېتىشمەسە، بۇنداق ئادەم بەردىمىر ئادەتتىكى شەخس. ئۇلۇغ بولۇش ئۈچۈن توغرىلىق سۈپىتى بولۇش كېرەك. ئەگەرلىك زېمىنىدا كەۋدەلەنگەن «ئالەمجانلىق» لار ئۈنۈم-سەزى يەرگە سېپىلگەن يارامسىز ئۇرۇقتەك بىر نەرسە. ئۇلار بىخ سۈرمەستىن قۇرۇيدۇ. بۇ مەسىلىدە نەۋائىي تېخىمۇ ئىبىرەتلىك دەلىللەرنى كەلتۈرىدۇ:

بىمىك مە قامىغە ئولكىم تىلەر سەبات كېرەك، كى ئەگرىلىك قويۇپ، تۈزلۈك ئەيلىمە قانۇن. تۈز ئولسىە سايەسىدە ئەل تىنىپ مەنار كەبىي، سىمپەر ئېۋىدە تۇرار قەرنىلەر نېچكۈكى سۈتۈن، گەر ئەگرىدۇر ياغمىبان ئوقۇ باغلىنىپ بويىدىن بولۇر قەبەق يىمغاچىدەك بەش - ئونچە كۈندە نىگۈن.

دەسلەپكى بېيىتنىڭ مەنىسى: كىمكى يۈكسەكلىك مەرتىۋىسىنى خالىسا، ئۇ ئەگرىلىكتىن كېچىپ، توغرىلىقنى قانۇنغا ئايلاندۇرۇشى كېرەك. كېيىنكى مەسىلىدىكى پىكىرلەر تىنمەسلىك خاراكتېرىدە دۇر: «توغرا كىشى مۇنارغا ئوخشايدۇ. ئەل ئۇنىڭ سايەسىدا يېنىك تىن ئالىدۇ. مۇنارنى قارا، دۇنيا ئۆيىدە ئۇ ئەسەرلەر مابەينىدە شىپتەك تەۋرىنىپ تۇرىدۇ. ئەگەر ئۇ ئەگرى بولغىنىدا، پور ياغاچتەك بويىدىن كېسىلىپ بەش ئون كۈندە يەكسەن بولغان بولار ئىدى.»

نەۋائىي توغرىلىق ۋە ئەگرىلىكنى ئەنە شۇنداق تەھلىل قىلىدۇ. كىمكى يالغان سۆزلەشنى ئۆزىگە راۋا كۆرسە ئۇ ئەرمۇ، مۇسۇلمانمۇ ئەمەس. شائىرنىڭ «ھەيرەتۈل ئەبرار» ئەسىرىدىكى توغرىلىق ۋە راستچىللىققا دائىر مۇلاھىزىلىرى تېخىمۇ ئىبرەتلىك. شائىرمۇنداق دەيدۇ: «شام ئۆزىنىڭ توغرىلىقىدىن خۇرسەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ باشتىن - ئاخىر كۆيۈپ تۈگىگىچە نۇر تارتىدۇ. چاقماقچۇ؟ ئۇمۇ يالقۇن چاچىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ تەبىئىيىتى ئەگرىلىك بولغىنى ئۈچۈن بىر نەپەسلىك يىمىرىلىۋاتقان كېيىن ئۆچىدۇ. ئىنسان قەلبىدە ھېچ بولمىغاندا توغرىلىق شامى يېنىشى، ئۇ، توغرىلىقنىڭ ماھىيىتىنى مانا مۇشۇنداق مەساللار ئارقىلىق ئېنىق ئىدراك قىلىشى كېرەك.»

نەۋائىي شامغا ئوخشاش توغرىلىقتىن سۆيۈنىدىغان كىشىلەرنى تېخىمۇ كۆپ كۆرۈشنى ئارزۇ قىلغان. لېكىن بۇنداق ئادەملەرنىڭ بەكمۇ ئازلىقىدىن ئەپسۇس چەككەن. يالغانسىز ياشاشنىڭ قىممىتىنى ئوبدان بىلىدىغان شائىر: «ئادەم يالغان ئېيتىشىمۇ ئازراق ئېچىتسا قېنى ئەمدى شۇنداق ئادەملەر بىزنىڭ زامانىمىزدىمۇ تېپىلسا. بىز شۇنداق زامان ئادەملىرىگە مۇپتىلا بولغانىمىزكى، ئۇلارنىڭ ئالدىدا راستچىللىقتىن يامان نەرسە يوق» دەپ نالە قىلىدۇ. ئەمما نەۋائىي يالغانغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن قارشى. شۇڭا، ئۇ ھەر قانداق ۋەزىيەت ۋە زۆرۈرىيەت ئالدىدىمۇ يالغان ئېيتىشنى تەكلىپ قىلىدۇ.

ئىنسان توغرىلىقىنى ئۆگەنسە، توغرىلىق ئۇنىڭغا باشقا ئەڭ زۆرۈر پەزىلەتلەرنى ئۆگىتىدۇ. توغرىلىقنى گۈزەل خۇلقلارنىڭ ئەڭ گۈزىلى دېيىش مۇمكىن. ئۇ قۇلنى ئەركىكە چاقىرىدۇ. پۈكۈلگەن، ئىگىلىگەن قامەتلەرنى رۇسلايدۇ. توغرىلىق ئېتىقادىغا تايانغان يۈرەك بەختلىك، بەختسىزلىككىمۇ توغرا نەزەردە قارايدۇ. ئەڭ مۇھىمى ئۇ ئالدىنمايدۇ. يالغان خۇشاللىق، ياسىما ھەۋەسلەر توغرىلىق يالقۇنىدا گويا قۇرۇغان غازاڭدەك يانمىدۇ، كۈل بولۇپ سوزۇلىدۇ.

توغرىلىق بىزدىن بىر مەنىۋى كۈچ. توغرىلىقنىڭ ھەر بىر ئىپادىسىدە شىجائەت ئەكس ئېتىدۇ. ئادەم دېگەن ئۇلۇغ چۈشەنچە ئاساسىدا راستچىللىق ۋە توغرىلىق ياتىدۇ. بۇلارسىز ئىنسان پەرزەنتى ھەر قەدەمدە ھاياتىنىڭ ئەگرى، كەيپ - سىناپالىق كىچىكلىرىدا تەھتىرەپ ئۆزىنى ئۆزى خارلىق ھاكىمغا ئىتتىرىدۇ.

ئىچىملىك — ئەپسۇسلۇق سۈيى

كىم ئەپلەسە ساقىمى گۈلئەندام تەمەئ، ئاندىن سوڭ ئەكەر تەقۇيىوئىسلام تەمەئ،
ئىلكىدىن ئانىڭ ساغەرى گۈلغام تەمەئ، ئەيلەر ئولسا ئول مەردەك ئېرۇر خام تەمەئ.

ئىسلام قائىدىلىرى بويىچە مەي ھارام، مەيخورلۇق گۇناھ ھېسابلىنىپ، مەيخورلۇق دىن پېشىۋالىرى بىلەن دۆلەت كىشىلىرى تەرىپىدىن مەنئى قىلىنغان. لېكىن شەرىئەت قائىدىلىرىنى قوغدىغۇچى بۇ كاتتىلار ئاۋام خەلقىدىن ھېچبىر تەپتارتماي پىنھان رەۋىشتە شارابخورلۇق بىلەن مەشغۇل بولۇشقان. رۇبائىدا شۇ خىلدىكى ئىككى يۈزلەپچىلىككە قارشى كەپ قىلىنغان. شائىر (نەۋائىي) ئېيتماقچىكى، كىمكى ساقىيۇ گۈلئەندام قولمىدىن گۈلگۈن شاراب تاماسىدا بولۇپ، يەنە ئىسلام تەرىقىتى ۋە شەرىئەت نامىدىن لاپ ئۇرۇپ، دىنۇ دىيانەتكە دەۋاكەر بولسا، بۇ پۈتۈنلەي خام تەمە قىلىشتۇر. بۇنداق شېئىرلاردا نەۋائىينىڭ مەي ۋە ئۇنىڭ ھايات بەخش پەزىلەتلىرىنى قەدىرلىگەنلىكى ئۆز-ئۆزىدىن بىلىنىپ تۇرىدۇ. نەۋائىي مەينى خۇشاللىق مەنبەسى، دۇنيانىڭ غەم-قايغۇلىرىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان ھاياتىي نەپەت تىمسالىدا مۇھاكىمە قىلغان. شائىرنىڭ لىرىك قەدىمىي ھىجران ۋە ئايرىلىشنىڭ ئېغىر ئازابلىرىنى مەي بىلەن يېگىش ئىستىكىدە ياشايدۇ. زامان زۇلمى، دەۋر ئىھلىمىنىڭ جەبرىۋ-جايالىرى مەي ئىچكەندە ئۇنىڭ خىيالدىن كۆتۈرۈلىدۇ. ئەمما مەي ماۋزۇسىدا قانچە كۆپ كەپ قىلىنغان بولسىمۇ، نەۋائىي ھېچقاچان ئادەملەرنى تەلۋىلەرچە مەيخورلۇق، ئەخمقانە قەدەھبازلىققا دەۋەت قىلىنغان. ئەكسىچە، ئىنسانپەرۋەر شائىر: شارابخورلۇق ئىنسان كامالىغا زىيان سالدىغان ئىش، ئىچىملىككە ھەۋەس ئارتقان سېرى ئادىملىك سۈپەتلىرى كېمىيىپ، ھەتتا يوقىلىپ بارىدۇ، دەپ كەيلىغان. شۇنداق مەنزىرىنى كۆز ئالدىڭىزغا كەلتۈرۈڭ: مانا بىر مەست ئادەم. ئۇنىڭ ھەرىكەتلىرى زادى قولاشمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇنچىلىك بىمەنە. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ كوچا بالىلىرىغا مەسخىرە. بالىلار خۇددى ساراڭغا تاش ئاتقانداك، ئۇنىڭغا تاش ياغدۇرىدۇ. مەيخانىدىن توغرا كوچىغا چىققان بۇ مەستنىڭ ئۈستىبېشىغا قاراپ بولمايدۇ، پىشانىسى يېرىلغان، يۈزلىرى كۆكەرگەن، بېشى يالاڭ. «يامان ئىتتەك ئادەملەرگە ئۆز-ئۆزىدىن ھەيۋە قىلىدۇ.» مەستلىكى غالىب كەلگەن سېرى ئۇ ئۆزىنى باشقۇرالمايدۇ. بېشى قايغان تەرەپكە كېتىۋېرىدۇ. بالىلار خۇددى قىزىق بىر تاماشىغا ئۇچرىغاندەك ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىدۇ. مەست بولسا كەينى-كەينىدىن يىقىلىپ، ئاخىرى ئورنىدا سوزۇلۇپ ياتىدۇ-دە، ئوخچۇپ-ئوخچۇپ قۇسىدۇ. مەستنىڭ يۈز-كۆزى قۇسۇق بىلەن بۇلغىنىدۇ. كېيىن نەدىندۇر بىر ئىت پەيدا بولىدۇ. كۆرىمىزكى، ئۇنىڭ ئىپلاس بەشىرىنى ئىت يالاپ، تازىلاشقا باشلايدۇ. مەستلىك ئۇيقۇسى تارقىغاندىن كېيىن، ئۇ ئەتىسى يەنە شۇ كونا خۇيىغا قايتىدۇ. بۇ قېتىم ئۇ يانچۇقىدىكى ھەممە پۈلىدىن ئايرىلىدۇ. ئۆلۈكتىن كېيىن تىلىگەندەك، يول توسار بۇلاڭچىلار ئۇنىڭ كىيىمىنىمۇ سالدۇرۇپ ئالىدۇ. مەست بىلە-بىلە مەي ئۆز ئۆيىنى ئىزدەيدۇ، تاپالمايدۇ. ئەمما سەنتۇرۇلگىنىچە بېشى قايغان تەرەپكە قاراپ ماڭىۋېرىدۇ. ئۆز جېنىغا، ئۆز ئىمانىغا زۇلۇم سېلىش بۇنىڭدىن ئارتۇق بولامدۇ؟ كەپ شۇنىڭدىكى، شۇنچە شەرەندىلىكلەردىن كېيىن ئۇنىڭ كۆڭلى قىلچىمۇ خىرەلەشمەيدۇ. خىجىالەت ئۇنى قىيىنلايدۇ. چۈنكى: «ھاراق ئادەمنى ئىپلاس، يىرگىنىشلىك، يالغانچى قىلىپ قويىدۇ» دېگەندەك بۇنداق ھاللاردىن زادىلا نومۇس ھېس قىلمايدۇ.

يۇقىرىقى مەنزىرە- تارىخىي مەنزىرە. ئەلىشىر نەۋائىينىڭ «ھەيرە تۇل ئەبرار» داستىنا نىدىمۇ مەست دەل شۇ خىلدا سۈرەتلەنگەن. لېكىن ئەينى پەيتتە ئۇ بۈگۈنكى ھاياتىمىزدىن

ئېلىپ كۆرسىتىۋاتقاندا بىلىنىدۇ.

ئەلشىر ئەۋائىي: «ئىچىملىك ھەم دەرد ئوتى، ھەم ئەپسۇسلۇق سۈيىمدۇر» دەيدۇ. ھەقىقەتتە تەنمۇ شۇنداق. ئىچىملىككە بېرىلگەن ئادەم ئۆزىنى ھەر خىل دەرد ۋە ئازابلارغا، پەسىلگە ۋە خورلۇقلارغا كىرىپتار قىلىدۇ. ئەپسۇس ۋە پۇشايمان ئوتى ئىچىدە كۆيىدۇ.

ئىبىن سىنا مۇ تەۋب سۈيىمىدۇ، سەنئەتكار سۈيىمىدۇ ئىچىملىككە بېرىلگەن ئىنسان ساغلاملىقى بىلەن ئۇنىڭ كىشىلىك ئىززىتىگە بولغان زىيىنىنى ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتكەن. ئۇ رۇبائىيلىرىنىڭ بىرىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ: «مەي مەستنىڭ دۈشمىنى، ھوشيارنىڭ دوستىدۇر. ئازى دورا، كۆپى يىلان زەھىرىدۇر.»

ئىبىن سىنانىڭ بۇ پىكىرى ئۇنىڭدىن كېيىن ياشاپ ئۆتكەن شائىر، يازغۇچىلار تەرىپىدىن ئۆزىگە خاس شەكىللەردە داۋام ئەتتۈرۈلگەن. مەشھۇر ئۆمەر ھەيىام رۇبائىيلىرىدا: «ئاز-ئاز ئىچ، ئاھ-گاھ ئىچ، پىنھان ئىچ» دەپ ئىبىن سىنانا ھەمماھاڭ بولغان. ئەۋائىيىنىڭ پىكىرىچە، مەيگە بېرىلىش سالامەتلىكىنى كاردىن چىقىرىپلا قالماستىن، بەلكى كىشىنىڭ ئىنسانىي سۈپەتلىرىنى يىمىرىدۇ. شۇ زەھەرنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن ئەدەبىيەتچى، يالغانچىلىق، جىنايەتكارلىق ئىشلەتلەرنى كۆپەيتىدۇ. ئارتۇقچە ئىچىش ئىنساننى ئىختىيارسىز رەۋىشتە ھايۋانغا ئايلاندۇرىدۇ. كۆپىنچە كىشىلەر بۇنداق چاغدا ئۆزلىرىنىڭ ئىمان ۋە ۋىجدانلىرىنى مەيگە قوشۇپ ئىچىۋېتىۋاتقانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئىنسان ئەقىل ۋە يىزىك چىرىغىنىڭ خىرە-لىشىنى خالىمىسا، ئۇ ھالدا ئىچمەسلىكى كېرەك. جاھالەت، رىياكارلىق، يالغانچىلىقتىن كىرلىنىشنى نومۇس بىلمىدىغان ئادەم ئىچكىلىكتىن ھەزەر قىلىشى لازىم.

ئاپتونىڭ ئۆز بېكىچە: «زەنجىرلەنگەن شىر قېشىدا» ناملىق كىتابىدىن قىسقارتىپ تەييارلىغۇچى: مۇھەممەت پولات

ھېكمەتلىرى

ئەلشىر ئەۋائىي

بىراۋنىڭ تىمكەنلىكى يۈكەننى كۆتۈرمەك ۋە تىمكەن سانجىلىشىدىن كۈلدەك ئىچىملىك ۋە شۇ قىلغان ئىشى ھەققىدە قىسقا ئىچىملىك ئاچماسلىق، زادى مەننەت قىلماسلىق، مۇتەئەقى يۈزىگە سالماسلىقتۇر.

ئەتەلىق ئادەم كىشىلەرنىڭ خاتا-لىقىنى كۆرۈپ خۇلاسى چىقىرىدۇ ۋە توغرا يولنى تاللايدۇ. بۇنى ئۇ، خاتالىقنى باشتىن سېزىشتىن ۋە يۈزىگە سېلىشتىن بۇرۇن قىلىدۇ.

نەشىرگە تەييارلىغۇچى: مۇتەئەلىق پالتاجى

△ سەۋر - تاقەت - ئاچچىق، ئەمما مەنپەئەت بەرگۈچى؛ ئۇ - قاتتىق، ئەمما زىيان - زەخمەتنى مەنئى ئەتكۈچى. قايسى بەختسىز سەۋر - تاقەتنىڭ پېشىمى تۇتقان بولسا، ئۇ ئاخىرى ئۆزىنىڭ مۇرادىغا يېتىدۇ. قايسى كىرىپتار كۆڭلىدىكى سەۋر-تاقەت تۈگۈنمىنى يەشمىگەن بولسا، ئۇنىڭ بەخت تۈگۈنى ئىچىلىدۇ.

△ مەردلىك - بىر جاپاكەشنىڭ ئېغىر يۈكەننى كۆتۈرمەك ۋە ئاشۇ يۈكەننى جاپاسىدىن ئۇنى قۇتقۇزماقتۇر. مەردلىك -

ئىبرەتلىك ھېكايەتلەرنى
ۋە ھېكمەتلىك

نۇشمىرۋان ئادىل ۋە ئىپشەك

قەدىمكى زاماندا بىر ئادىل پادىشاھ ئۆتكەن ئىكەن، ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى شەردىپى نۇشمىرۋان بولسىمۇ، ئۇ پۇقرا پەرۋەر، ئادالەتلىك دەردمەنلەرنىڭ ھال - مۇھىمغا يېتىدىغانلىقى ئۈچۈن «نۇشمىرۋان ئادىل» دېيىشىدىكەن. ئۇ ئادىللىقتا شۇ قەدەر ئىنچىكە ئىكەنكى، ئۇ ئادەملەرگىلا ئەمەس ھەتتا ھايۋان، ئۇچار - قاناتلارغىمۇ رەھىم - شەپقەت مېھرىنى تىۋىكىدىكەن. نۇشمىرۋان ئادىل ھەققانىيەت نۇرىنى چاچقاچقا يۇرتى ئاۋات، پۇقرالىرى شادىمان ئىكەن. نۇشمىرۋان

ئادىل: «بەزى دەردمەن پۇقرالىرىم ھالىمنى ئېيتالماي قالمىسۇن» دەپ شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر قوڭغۇراق بېكىتىمىز. كىمىنىڭ دەردى بولسا، شۇ قوڭغۇراقنى چالسا، نەۋكەرلەر دەردى ئۈگىنىشىنى نۇشمىرۋان ئادىلنىڭ ھوزۇرىغا باشلاپ بارىدىكەن.

كۈنلەردىن بىر كۈنى قوڭغۇراق چېلىنمىپتۇ. نەۋكەرلەر بېرىپ قارىسا، قوڭغۇراق يېنىدا ئورۇقلاپ ئۆلەرمەن ھالغا كېلىپ قالغان بىر ئېشەك تۇرغۇدەك، نەۋكەرلەر بۇ ئىشقا ئانچە ئېرەن قىلمايلا قايتىپ كېتىپتۇ ۋە ئەھۋالنى نۇشمىرۋان ئادىلغا ئېيتىپتۇ. شۇ ئەسنادا قوڭغۇراق يەنە چېلىنمىپتۇ. نۇشمىرۋان ئادىل:

— قوڭغۇراق بىكار جىرىڭلىمايدۇ، ئېشەكنىڭ دەردى بولمىسا قوڭغۇراق تۆۋرۈكىگە سۈركەلمەيدۇ. بېرىڭلار، ئېشەكنى دەردى ئېلىپ كېلىڭلار، — دەپ نەۋكەرلەرنى يەنە بۇيرۇپتۇ. ئېشەك كەلتۈرۈلۈپتۇ. نۇشمىرۋان ئادىل ئېشەككە مەخسۇس كۈتكۈچى بەلگىلەپ، ئۈچ ئاي بېقىشنى بۇيرۇپتۇ. ئۈچ ئايدىن كېيىن ئېشەك ئاۋۋالقى ھالىغا كېلىپ، سەمىرىپ، تۈكلىرى پارقىراپ، شوخلىشىپ ھاڭرىغىلى تۇرۇپتۇ. ھەر قانداق كىشى بۇ ئېشەكنى كورسە قىزىقىدىغان، ئۇنى بىر مېنىۋېلىشنى ئارزۇ قىلىدىغان بوپتۇ. نۇشمىرۋان ئادىل ئېشەكنى قوڭغۇراق ئېسىلغان تۆۋرۈككە باغلاپ قويۇشنى، ئىككىسىنىڭ ئۇنى تونۇۋېلىشىنى جاكارلاپتۇ. كىشىلەر ئېشەكنىڭ ئەتراپىدا پىرقىراپ، ھەر خىل مۇلاھىزە قىلىشىپتۇ. بىر نەچچە مەككەر «ئېشەك ھېلىنىڭ» دەپ توپ ئىچىدىن چىققان ئىكەن، بەلگىسىنى ئېيتالماي لەت بوپتۇ. بىر كۈنى بىر كىشى كېلىپ، ئېشەكنىڭ بەلگىسىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ ۋە ئۈچ ئاي ئىككىسىنى بۇ ئېشەكنى باقمىي، قوغلاپ چىقىرىۋەتكەنلىكىنىمۇ دەپتۇ. نەۋكەرلەر ئۇنى نۇشمىرۋان ئادىلنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەپتۇ.

نۇشمىرۋان ئادىل ئۇ كىشىنى جازالاپ ئۈچ كۈن ئاچ قويۇپتۇ ۋە ئىككىسىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۇنىڭغا كۆرسەتمىپتۇ. ئېشەكنىڭ ئىككىسى ئۆز خاتالىقىنى تونۇپ، ئېشەكنى ياخشى باقىدىغانلىقىنى تونۇپتۇ ۋە بەرگەندىن كېيىنلا قويۇپ بېرىپتۇ. بۇ ئىش شەھەر خەلقىگە ئىككىلىنىپ، ھەممە كىشىگە ئىبەرەت بوپتۇ. پۇقرالار ئارىسىدا نۇشمىرۋان ئادىلنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى تېخىمۇ ئېشىپتۇ.

نۇشمىرۋان ئادىلنىڭ ھېكايە بىلەن

قاراقچىلاردىن سىز ئېلىشى

بىر كۈنى نۇشمىرۋاننىڭ ئالدىغا بىر سودىگەر ھال ئېيتىپ كەپتۇ: — ئى، ئادىلنىڭ بۈيۈك يۈلتۈزى، كەرەملىك شاھىم، پېقەر مەرۋان ئېلىمىدىن كەلگەن سودىگەر ئىدىم. تۆگىلەر بىلەن ئېلىپ كەلگەن نۇرغۇن مال - دۇنيالىرىمنى شەھىرىڭىزگە كەلگەندە قاراقچىلارغا ئالدۇرۇپ قويدۇم. سىزنىڭ زامانىڭىزدا قاراقچىلارنىڭ بولۇشىغا ئىشەنمەس ئىدىم، ئاللاھنى بۇ پالاکەتكە كىرىپتار قىلدى، قاراقچىلارنى جازالاپ، مېنىڭ مېلىمنى ئېلىپ بەرسىڭىز، نامىزىدا ئاللاھتىن سىزگە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەر ئىدىم، — دەپتۇ سودىگەر. نۇشمىرۋان ئادىل سودىگەرنى ئوبدان كۈتۈۋاپتۇ، ئۇنىڭغا ئايرىم خانىدان بېرىپ، بازار ئىچىدىن دۇكان بېرىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا بۇ ئىشقا ئالدىرماسلىقىنى، چۈنكى قاراقچىلارنىڭ ئوچۇق - ئاشكارا يۈرۈشىدىن ئىل ئىچىدە يوشۇرۇن يۈرىدىغانلىقىنى، چوقۇم قاراقچىلارنى تېپىپ، مېلىمنى ئېلىپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ.

كۈن، ھەپتە، ئايلار ئۆتۈپتۇ. نۇشمىرۋان ئادىل بۇ ئىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، يۈرت ئارىلاپ، كىشىلەرنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى تىڭشاپ ئۈچ ئاينى ئۆتكۈزۈپتۇ. ئاخىرى بىر كۈنى ئۇ كاتتا زىياپەت بېرىپ كۆڭلىگە

ئۈزۈپ، قۇلىقىغا قىستۇرۇپ باغدىن چىقىپ كېتىپتۇ. ئارىدىن نۇرغۇن يىللار ئۆتۈپتۇ. باغۋەن بىۋايمۇ ئۆلۈپتۇ. بالا باغدىن ئايرىلىپ يېزىدىكى تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە كېتىپتۇ.

كىچىك مەلىكە چىڭ-چىڭ بولۇپ، ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇلۇپتۇ. ئۇنىڭغا تەرەپ-تەرەپلىرىدىن ئەلچىلەر ئۈزۈلۈپ كېلىشكە باشلاپتۇ. پادىشاھ ئاخىرى مەلىكىنى قوشنا ئەلنىڭ شاھزادىسىغا بېرىپتۇ. 40 كېچە-كۈندۈز شاھ ئوردىسى، چاھار باغلار، كوچا-كويىلاردا نەغمە-ناۋا ئۈزۈلۈپتۇ. ئاشمىقلار ھۆكەمەت ئوقۇپتۇ، ھاپىزىلار غەزەل ئوقۇپتۇ، دەرۋىشلەر سىر-ھېكمەت سۆزلەپتۇ، مەدداھلار جىگىتلىرىنى سۆزلەپ كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل سارايلىرىنى بېزەپتۇ، ئىشقىلىپ نىھايىتى كاتتا توي بولۇپتۇ، مەلىكىمۇ بۇنىڭغا ئەرزىيدۇ-دە، ئۇ ھەم چىرايلىق، ھەم ئەقىللىق، چىچەن ئىكەن. خەيرىيەت، تويىنىڭ نەغمە-ناۋاسى پەسلەپ شاھزادىنىڭ ئىشقى-مۇھەببەت كەپتىرى خاس ئۇۋىغا تارتىپتۇ.

شاھزادە بىلەن مەلىكە مۇھەببەتتە سېمىرلەنگەن تۇن قۇچىقىدا خاس ھۇجرىدا يالغۇز قاپتۇ. شاھزادە مەلىكىنىڭ يۈزىنى كۆرۈشكە تەقەززا بولۇپ، ئۇنىڭ ئىمپەك رومىلىنى قايرىغان ئىكەن، ھوشىدىن كېتىشكە ئاز قاپتۇ، چۈنكى مەلىكە تولىمۇ چىرايلىق ئىكەن. شاھزادە سۆيۈشكە تەمىشەلگەن ئىكەن، مەلىكە ئۇنى توسۇپ:

— شاھزادەم، كۆڭلىڭىزگە ئالماڭ، سىزگە بىر كېپىم بار، ئېيتسام بولۇرمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئېيتىڭ مەلىكەم، — دەپتۇ شاھزادە. مەلىكە ئۆزىنى رۇسلاپ شاھزادىگە

مۇنداق دەپتۇ:

— مەن ئاتامنىڭ ئەمرى بىلەن سىزگە خوتۇن بولۇش ئالدىدا تۇرۇپتىمەن. ھازىر مەن ۋەدەمگە بىۋاپالىق قىلىۋاتىمەن، شۇڭا

پۈككەن كىشىلەرنى، ئوردا ئەھكاملىرىنى، دانىشمەن-ئۆلىمالارنى ۋە ھېلىقى سودىگەر-نى چىللاپتۇ. تۈرلۈك-تۈرلۈك ئويۇن-تاماشىلار بولۇپتۇ، نەچچە يۈز خىل يېمەكلىكلەر زىياپەتتىكىلەرنىڭ قورساق مەملىكىتىدە سەيلىمە قىپتۇ، تۈرلۈك مەي-شارابلار كىشىلەر-نىڭ تومۇرلىرىدا چاپچىپ، قانلىرىنى قىزدىتىپ، ئەس-ھوشلىرىنى دولقۇنلىتىپتۇ. بۇ سورۇندا نۇشمىۋان ئادىل گۇمان قىلىنغان ئۈچ كىشى بار ئىكەن. قاراقچىلار سودىگەر-نى كېچىسى بۇلىغاچقا، ئۇنى ھېچكىم تونۇمايدىكەن. نۇشمىۋان ئادىل ئويۇننى تېخىمۇ قىزدىتىپ، تۇننى تاڭغا ئۇلاش ئۈچۈن سودىگەرنى كېلىشىۋالغان گەپ بويىچە ھېكايە ئېيتىشقا بۇيرۇپتۇ. سودىگەر ھېكايىسىنى باشلاپتۇ:

سودىگەرنىڭ ھېكايىسى

پادىشاھنىڭ بېغىدا ئىشلەيدىغان باغۋەن بوۋاينىڭ يەتتە ياشلارغا كىرگەن بىر شوخ ئوغلى بار ئىكەن. ئۇ دادىسىغا ياردەملىشىپ دائىم باغدىن چىقىمايدىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى بۇ بالا باغدا ئويۇن-يۈرگەندە پادىشاھنىڭ ئالتە ياشتىكى قىزى — كىچىك مەلىكە كېپىنەك قوغلاپ باغقا كىرىپ قاپتۇ. كىچىك مەلىكە قارىسا، باغدا رەڭگۈرەڭ گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن؛ ئۇلار شۇنچىلىك چىرايلىق ئىكەنكى، قىز گۈللەرگە مەھلىيا بولۇپ، كېپىنەك قوغلاشنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويۇپتۇ. گۈللەرنىڭ ئىچىدە بىر قىزىلىك گۈل چوغدەك جۇلالىنىپ، كىچىك مەلىكىنى ئۆزىگە تارتىۋاپتۇ. كىچىك باغۋەن بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ تۇرغان ئىكەن، شۇڭا كىچىك مەلىكە كىچىك باغۋەندىن ئەدەب بىلەن سوراپتۇ: — ئى بالا، ئاشۇ گۈلۈڭنى ئۈزۈۋالسام بولامدۇ؟

— چوڭ بولغاندا ماڭا تەگسەڭ ئۈزۈۋالغىن! — دەپتۇ بالا.

كىچىك مەلىكە خېلى ئويلىنىپ، ئاخىرى: «ماقۇل!» دەپ ۋەدە بېرىپتۇ ۋە گۈلنى

يۈرىكىم قىيىنلىنىۋاتىدۇ، چۈنكى بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئىلگىرى ئالتە يىلدا ياشلاردىكى ۋاقتىمدا بىر باغۋەننىڭ ئوغلىغا چىراغ بولغاندا تېكىشكە ۋەدە قىلغان ئىدىم. ئۇ بالا ۋەدىسىدە تۇرۇپ مېنى ساقلاۋاتقان بولسا، ئاللا بۇ گۇناھىمنى كەچۈرمە؟ شۇڭا، مەن شۇ بالىنىڭ كۆڭلىنى بىر يىل بىراقسام، دەپ سىزدىن ئىجازەت كۈتۈپ تۇرىمەن.

شاھزادە بۈگۈنكى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ياۋا-يى نەپسىمنى بېسىپ مەلىكىگە ھەيران بوپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئالتە ياش ۋاقتىدىكى ۋەدىسىدە تۇرغانلىقىغا كۆڭلىدە تەھسىن ئوقۇپ: - بېرىڭ، باغۋەننىڭ ئوغلىغا ئېيتىڭ، ئەگەر ئۇ ۋەدىسىدە تۇرۇپ سىزنى ئالىمەن دېسە، بۇ توي ئىككىڭلارنىڭ بولسۇن، مەن سىزگە ئاكا بولاي، ئۇ ئىجازەت بەرسە مەن سىزنى ئالاي، - دەپتۇ.

مەلىكە خۇشال بولۇپ ئۇچقۇر ئاتتىن بىرنى مېنى باغۋەننىڭ ئوغلىنى ئىزدەپ يازغا چىقىپتۇ. ئۇ، كېچىسى شەھەردىن چىقىپ، ئۇزاق ئۆتمەيلا قاراقچىلارغا ئۇچراپ قاپتۇ. ئۇلار مەلىكىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئاشق بولۇپ، تالاش-تارتىشقا چۈشۈپ قاپتۇ. مەلىكە قاراقچىلارغا ئەھۋالنى ئېيتقان ئىكەن، ئۇلارنىڭ تاشتەك دىللىرى يۇمشاپ، «تويى بولۇۋاتقان يىگىت مۇشۇ قىزنىڭ ۋەدىسىگە ئىشىنىپ، شېرىن نەپسىدىن كەچكەندىن كېيىن بىزمۇ قويۇۋېتىۋېلى، بۇ قىز ئۇ باغۋەننىڭ ئوغلىنى تېپىپ سۆزلىشىۋالسۇن!» دېيىشىپ قىزنى قويۇۋېتىپتۇ.

مەلىكە دەريا، چۆللەردىن ئۆتۈپ، بىر تاغقا يېتىپ بارغاندا، بەش بۆرى ئۇنىڭ يولىنى تورايتۇ، ئاچ قالىغان بۆرىلەر ئۇنىڭغا ئېتىلغاندا، مەلىكە يىغلاپ تۇرۇپ، ئەھۋالنى ئېيتقان ئىكەن، بۆرىلەرنىڭمۇ رەھىمى كېلىپ، مەلىكىگە يول بېرىپتۇ. مەلىكە ئاخىرى باغۋەننىڭ ئوغلىنىڭ

ئۆيىنى تېپىپ ئىشىكىنى چېكىپتۇ. بۇ چاغدا باغۋەننىڭ ئوغلى شېرىن ئۇيغۇدا چىقىپ كۆرۈۋاتقان ئىكەن. ئۇ ئويىنىدى: «بۇ كىمدۇ؟» دەپ ھەيران بوپتۇ. مەلىكىگە ئىشىكىنى يەنىمۇ قاتتىقراق چېكىپتۇ. - كىم؟ - دەپ ۋارقىراپتۇ باغۋەننىڭ ئوغلى.

- مەن، پادىشاھنىڭ قىزى، ئىشىكىنى ئېچىڭ، - دەپتۇ مەلىكە. باغۋەننىڭ ئوغلى ھەيران بولۇپ ھەم قورقۇپ ئىشىكىنى ئېچىپ، مەلىكىنى تونۇيالماپتۇ. - سىز كىم بولىسىز، مېنىڭدە نېمە ئىش ئىكەن بار ئىدى؟ - دەپ سوراپتۇ باغۋەننىڭ ئوغلى.

- ئېسىڭىزدىن چىقىپ كەتتە، - دەپتۇ مەلىكە، - بىزنىڭ باغدا ئىشلىگەن ۋاقتىمىزدا بىر گۈل ئۈچۈن مېنى ئالىمدىغانغا ۋەدە ئالغان ئىدىڭىزغۇ؟ شۇندىن بۇيان سىزنى كۆرمىدىم، سىزمۇ مېنى ئىزدىدىڭىز. بۈگۈن مېنىڭ تويۇم، شاھزادە بىلەن بىر ياستۇققا باش قويىدىغان كۈنۈم. سىزگە مەن ۋەدە بەرگەچكە، ۋەدەمگە ئەمەل قىلىپ، شاھزادىدىن ئىجازەت ئېلىپ بۇياققا كەلدىم. شاھزادەم: «باغۋەننىڭ ئوغلىدىن سوراپ كېلىڭ، ئۇ سىزنى ئالىسا مەن ئالاي، ئالسا بۇ توي شۇنىڭ بولىسۇن!» دېدى. شۇڭا سىزدىن سورىغىلى كەلدىم، - دەپتۇ مەلىكە.

باغۋەننىڭ ئوغلى بۇ گەپنى ئاڭلاپ تىپ-خىدۇ ھەيران قاپتۇ ۋە: - بۇ ئىش ئۇخلىسام چۈشۈمگە كىرەلمەيدۇ. مەلىكەم، ئۇ بالىلىق چاغدىكى ئويىنىشىپ ئېيتىپ قويغان سۆز ئىدى، مەن سىزنى قانداق ئالالايمەن. مەن ئۆمرۈمدە مۇنداق مەرد يىگىتنى كۆرگىنىم يوق. تويى بولۇۋاتقان كېچىسى سىزنى بۇ يەرگە ئەۋەتكەنلىكىگە قارىغاندا، ئۇ ھېچقىم تەن مەرد يىگىت ئىكەن. رەھبەت، مەن سىزگە

ئاكى بولاي، سىزنى شاھزادىگە ئۆز قولىم بىلەن بېرىي، - دەپ مەلەمكىنى باشلاپ بېرىپ، شاھزادىگە رەھبەت ئېيتىپتۇ.

شاھزادە بىلەن مەلەمكى كۆڭۈل يىپىلىرىنى باغلاپ، تويىنىڭ شەرىپىدىن شەرىپىنى ئىچىپتۇ.

سودىگەرنىڭ ھېكايىسى ئاخىرلىشىپ، تۇن تەڭ بوپتۇ. مەي - شارابىلار ئارقىلىق ئارقىدىن قويۇلۇپ، ئويۇن ئەۋجىگە چىقىپتۇ. ھېكايە ئاخىرلاشقاندا نۇشمىرۋان ئادىل سورۇن ئەھلىگە:

- بۇ تولىمۇ قىزىقارلىق ھېكايە ئىكەن. شاھزادە ھەقىقەتەن مەرد يىگىت ئىكەن. شۇنداق ئەمەسمۇ مېھمانلار، - دەپ ھېلىقى گۇمانلىق ئۈچ مېھمانغا قاراپتۇ.

بۇ ئۈچ مېھماننىڭ بىرى كەيپىلىكتە: - پادىشاھنىڭ ئوغلى ئەخمەق ئىكەن، -

دەپتۇ، - بىر ياستۇققا باش قويىدىغان چاغدىمۇ قىزنى چۆل - باياۋانغا يالغۇز قويۇپ بېرىمدۇ، ئەگەر مەن بولغان بولسام، شۇ كېچىسى ھەرگىز قوينۇمدىن چىقىپ قارمىغان بولاتتىم.

- يولدىكى قاراقچىلارمۇ ئەخمەق ئىكەن، - دەپتۇ ئىككىنچىسى، - ئەگەر مەن بولسام، ئېتى بىلەن كىيىم - كېچىكىنى باشقىلارغا بۆلۈپ بېرىپ، قىزنى ئۆزۈم ئېلىپ-ۋالغان بولاتتىم.

- تاغدىكى بۆرىلەرمۇ ئەخمەق ئىكەن، - دەپتۇ ئۈچىنچىسى، - ئەگەر مەن بۇرى بولۇپ قالغان بولسام، ئېتىمنى يېمىگەن تەقدىردە قىزنى يەۋەتكەن بولاتتىم.

- ھېلىقى باغۋەننىڭ ئوغلىمۇ ئەخمەق بولمىسا، - دەپتۇ يەنە بىرىنچىسى كېچىگە قانائەت قىلماي، - چىرايلىق بىر قىز كېچىسى ئۆيىگە ئىزدەپ يالغۇز كەلسە، شۇ كېچىسى خوتۇن قىلماي قويۇۋېتەمدۇ! بۇلارنىڭ كېچىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان نۇشمىرۋان ئادىل:

- يىگىتلەر، بۈگۈن ئۈچ ئاي بولدى، بىزنىڭ شەھەرگە كەلگەن بىر سودىگەرنىڭ مېلىنى سىلەر بۇلاپ كېتىشىلەر، بېرىدۇپ-تىكلار! - دەپ بۇيرۇپتۇ.

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئۈچ مېھمان ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كېتىپتۇ ۋە ئاندىن:

- ئۇلۇغ پادىشاھىم، بىز ئەزىز مېھمانلىرىمىز، بىز قانداقچە ئوغرى - بۇلاڭچى بولىمىز، - دېيىشىپتۇ.

- ئەگەر سەنلەر قاراقچى بولۇشىمىز، سودىگەرنىڭ ھېكايىسىغا شۇنداق تەبىئىي بېرىشەرمىدىك، راستىكى ئېيتىش! - دەپ بىر ھەيۋە قىلغان ئىكەن، قاراقچىلار ئادىل لاج ئىقرار قىلىشىپتۇ.

سودىگەر بۇلانغان ماللىرىنى قولغا ئېلىپ، ئادىل شاھ نۇشمىرۋانغا كۆپ تەشەككۈر بايان قىپتۇ.

توپلاپ قەلەمگە ئالغۇچى: ئابلەت ئابدۇللا

* * *

سامانىيلار سۇلالىسىنىڭ پادىشاھلىرىدىن بېرى بولغان ئەمىر ناسىر ئەھمەد سامانىي. نىڭ مۇئەللىفى ئۇ ياش چېغىدا تەلىم بېرىپ-ردۇپتىمى، كۆپ قېتىم ئەدەب تايىقى بىلەن ئۇرغان ئىكەن.

ئەمىر ناسىر: «خەپ، مەنمۇ بىر كۈنى سۇلتان بولسام، جاجاڭنى بەرىمىم» دەپ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغان ئىكەن.

بىر كېچىسى ئۇ ياشلىق چاغلاردىن ئەسلىپ يېتىپ مۇئەللىفى يادىغا چۈشۈپتۇ ۋە تازى بويى ئۇنىڭغا قانداق جازا بېرىش كېرەكلىكىنى ئويلاپ چىقىپتۇ.

ئەتىسى ئۇ مۇلازىملىرىدىن بىرىگە باغدىن بەھى دەرىخىنىڭ نوتىسىدىن ئون تال كېسىپ كېلىشىنى، ئىككىنچىسىگە مۇئەللىفىنى تېپىپ كېلىشىنى بۇيرۇپتۇ.

مۇلازىم مۇئەللىمنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. مۇئەللىم:

- سۇلتان قانداق ئەھۋالدا مېنى ئەسلىپ

قالدى؟ - دەپ سورىغان ئىكەن، مۇلازىم شۇنداق دەپتۇ:

- بىر مۇلازىمغا بەھى دەرىخىدىن ئون تال چىۋىق كېسىپ كېلىشىنى، ماڭسا سىزنى تېپىپ ئېلىپ كېلىشىنى بۇيرىدى.

مۇئەللىم ئەمىر ناسىرنىڭ ئۆزىدىن ئۈچ ئېلىشىنىڭ كويىغا چۈشكەنلىكىنى بىلىپتۇ ۋە يولدا باققاننىڭ دۈكىنىمغا كىرىپ، بىر دەنارغا ئەڭ ياخشى بەھىدىن ئېلىپ، يېڭىگە يوشۇرۇپتۇ.

مۇئەللىم ئەمىر ناسىرنىڭ ئالدىغا كىرگەندە، ئۇ چىۋىقنى كۆرسىتىپ:

- بۇنىڭغا نېمە دەيسەن؟ - دەپ سوراپتۇ.

- ھازىر دەي - دەپتۇ مۇئەللىم ۋە قولىنى يېڭىگە تىقىپ ھېلىقى بەھىنى ئېلىپتۇ - دە،

پادىشاھقا قاراپ، - ئۆمرىڭىز ئۇزۇن بولسۇن، بىر ئېغىز سۆزۈم بارئىدى، - دەپتۇ.

- ئېيت، - دەپتۇ ئەمىر ناسىر.

- مانا بۇ بېجىرىم ۋە خۇش پۇراق مېۋە ئەنە شۇ چىۋىقتىن ھاسىل بولغان...

* * *

بەھرام گور زامانىسىدا ئىلىم - ھېكمەت تەتقىقاتى يوق بىر ھەكسىم بار ئىكەن.

بەھرام ئۇنىڭ تەرىپىنى كۆپ ئاڭلىغان ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ ھەكسىمنى ھوزۇرىغا چاقىرىپ،

ھەر ساھەدە ئۇنى ئەتىھان قىلىپ كۆرۈپتۇ. ھەكسىم بەھرام بەرگەن ھەممە سوئاللارغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرىپتۇ.

بەھرام ئۆزىچە: «ئۇنى ۋەزىر قىلىۋالسام بولىدىكەن، لېكىن ئىسراۋال ھەكسىمنى ۋە ئەدەب - ئەخلاقمى بىر سىناپ بېقىش كېرەك» دەپ ئويلاپتۇ.

ھەكسىم بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ تاماق يەپ باقمىچى بولۇپ، ئالدىدا قورۇلغان توخۇگۈشنى ئېلىپ كېلىپ قويۇپتۇ.

ھەكسىم بىر توخۇنى زور ئىشتىياق بىلەن يەپ، ئىككىنچىسىگە قول سوزۇپتۇ.

بۇنى كۆرۈپ بەھرام ئۆز - ئۆزىگە شۇنداق

دەپتۇ: «بۇ ئادەمنىڭ نەزەرى ناھايىتى پەسكەن. مېنىڭ كۆز ئالدىمدا توخۇنى شۇنداق

يېسە، مېنىڭ يوقلىقىمدا مال - مۈلۈكىمنى قانداق سوقىدىكەن؟»

نەتىجىدە ھەكسىم ئاچكۆزلۈك ۋە ئەدەبىسىزلىكىنىڭ ئاقىۋىتىدە ۋەزىرلىكتىن مەھرۇم قالغان ئىكەن.

* * *

بەسرالىق بىر باينىڭ نۇرغۇن قولى بار ئىكەن. ھەر كۈنى ساغلىقلىرىنى ساغدىرۇپ سۈتمىگە سۇ قوشۇدىكەن. بىر كۈنى چوپان ئۇنىڭغا:

- ھاجىم، خىيانەت قىلىمىسىلا، ئاقىۋىتى يامان بولىدۇ، - دەپتۇ. باي ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىماپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىلار تاغ باغرىدا ئوتلاپ يۈرگەندە قاتتىق يامغۇر يېغىپتۇ - دە، سەل كېلىپ قويلارنى ئېقىتىپ كېتىپتۇ.

كەچقۇرۇن چوپان قۇرۇق يېنىپ كەپتۇ. - قويلار قېنى؟ - دەپتۇ باي.

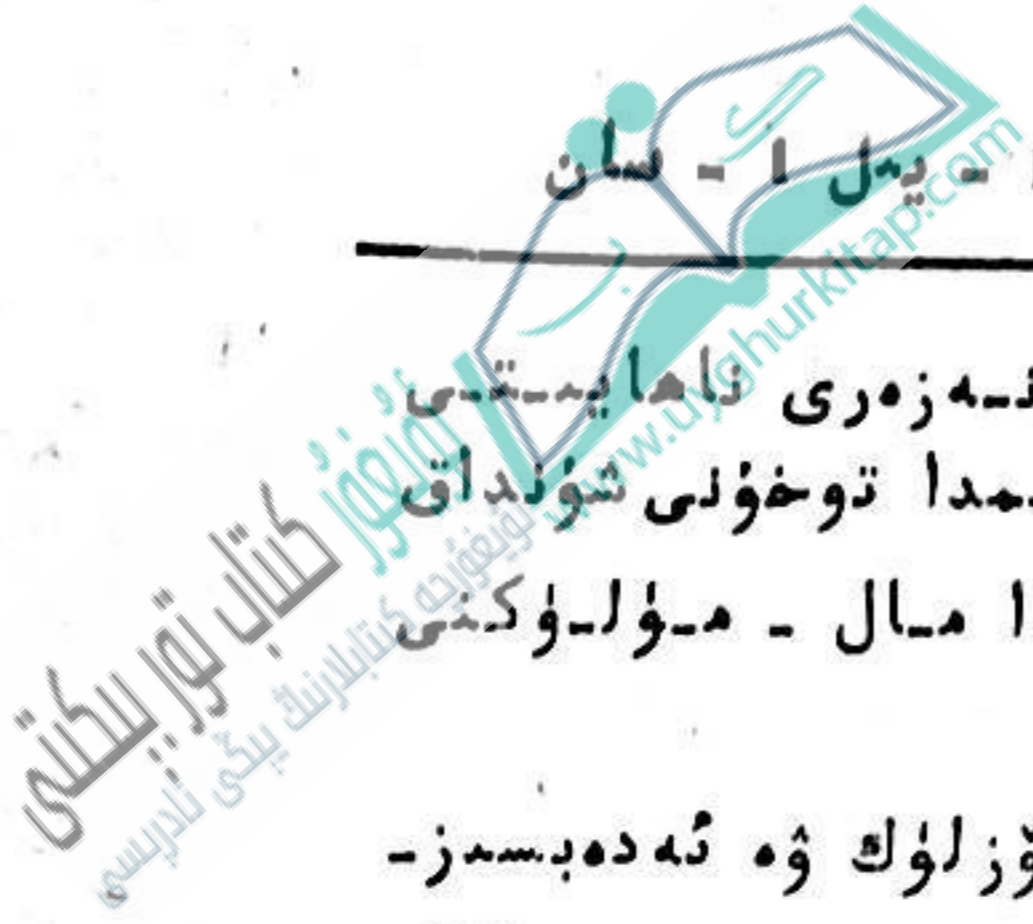
- ئەي ھاجىم، سۈتكە قوشقان ئاشۇ سۇلار يىغىلىپ سەلگە ئايلىنىدى - دە، قويلارنى ئېقىتىپ كەتتى، - دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئۇنىڭغا چوپان.

* * *

خۇسراۋ زامانىسىدا شاھلار يەيدىغان بەزى تاماقلارنى پۇقرالارنىڭ يېمىشى مەنئى قىلىنغان ئىكەن. ئەگەر ئۇ تاماقنى ئاۋام خەلقنى بىرەر ئادەمنىڭ يېمىشى مەنئى بولۇپ قالسا قاتتىق جازالىنىدىكەن.

بىر ئادەم پادىشاھقا يېقىن بىر ياساۋۇلنى مېھمان قىلىپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئالدىغا پادىشاھلار يەيدىغان ئېسىل تاماقلارنى قويۇپتۇ.

ياساۋۇل بۇ ئۆيىدىن چىقىشى بىلەنلا قەغەز - قەلەم ئېلىپ: «مەن پالانچىنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولىدۇم، داستىخانغا پادىشاھلارغا خاس ئېسىل تاماقلارنى قويىدى؛ ئەزىمى پادىشاھ ھەزرىتىلىرىگە ئىخلاسسىم يۇقىرى

بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ ھادىسىنى مەلۇم قىلىدۇ. ۋاتىمەن» دەپ يېزىپتۇ.

خۇسراۋ قەغەزنىڭ كەينىگە شۇنداق دەپ يېزىپتۇ: «بۇ قىلمىشنىڭ ئۈچۈن ساڭا ئېيتىدىغان ئەرزان ئايىرىن - تەھسىمىم يوق، ئەمما ئۇ ئادەمنى پادىشاھلار يەيدىغان تاماقنى پىشۇرغىنى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى سەندەك ئائىنىساب، ھەق - ناھەقنى ئايرىمايدىغان، ياخشىلىققا يامانلىقنى راۋا كۆرىدىغان تۈز-كۆرنى مېھمان قىلغانلىقى ئۈچۈن جازالاي-مەن.»

* * *

سوقراتنى قەتىل قىلىشقا ئېلىپ كېتىۋاتقان ئىكەن، بىر ئايال ئۇنى كۆرۈپ:

- ۋايىجان! بۇلار سەن بىچارىنى بىگۇناھ ئۆلتۈرمەكچىمۇ؟ - دەپ يىغلىۋېتىپتۇ.

سوقرات ئۇنىڭغا:

- ئەي تەنتەك، سەن مېنىڭ بىرەر گۇناھ

ئۆتكۈزۈپ، شۇ گۇناھىم ئۈچۈن قەتىل قىلىدىمىنمۇ؟ ۋە ئالەمدىن گۇناھكار بولۇپ كېتىشىمنى خالايدىكەنمەن... دە؟ - دەپتۇ.

* * *

بىر دانىشمەننىڭ قىزىغا ئىككى كىشى - بىر باي بىلەن بىر كەمبەغەل ئەلچى ئەۋەتىپتۇ.

دانىشمەن قىزىنى كەمبەغەل يىگىتكە بېرىپتۇ. دوستلىرى ئۇنىڭدىن سە-

ۋەبىنى سورىسا، ئۇ شۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

- باي يىگىتنىڭ ئەقىل - پاراسىتى كەمراق كۆرۈنىدۇ، ئۇزاققا قالماي مال - دۇنيا-

سىدىن ئايرىلىپ قېلىشى مۇمكىن. كەمبەغەل يىگىت بولسا زېرەك ۋە ئەقىللىق ئىكەن.

ئەقىلى بار ئادەمنىڭ چاپسانلا بېيىپ كېتىشىگە ئىشەنچ قىلسا بولىدۇ.

* * *

بىر دانىشمەندىن:

- قايسى ھادىسە پۇقرانى بىردەك خۇشال قىلىدۇ؟ - دەپ سوراپتۇ.

- مۇستەبىت، زالىم پادىشاھنىڭ ئۆلۈ-

مى، - دەپ جاۋاب بېرىپتۇ دانىشمەن.

* * *

ئارستوتىل ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىڭ نەسىھەت قىلىپ:

- ئۆز سىرتىنى زادىلا ئىككى ئادەمگە ئېيتما. ناۋادا سىردىڭ ئاشكارا بولۇپ قالسا، بۇ ئىككى كىشىدىن قايسىسى سىزنىڭ ئاغزى بوشلۇقىنى ئېنىقلاش قىيىن. ئىككى-

سىگە جازا بەرسەڭ، ئاغزى چىكىنى ئادەمنى ئەدەبلىگەن بولمىسەن. ئەگەر ئىككىسىمۇ كەچۈرۈۋەتسەڭ، بىگۇناھ ئادەمنى ھاقارەت-

لىگەن بولمىسەن، چۈنكى ئۇ سېنىڭ ئەپۇ قىلىشىڭغا مۇھتاج ئەمەس.

* * *

بىر بەتقىلىق بالىنىڭ يولدا كېتىۋاتقانلارغا تاش ئاتقانلىقىنى كۆرگەن دانىشمەن شۇنداق دەپتۇ:

- ھەي بالا، ئېھتىيات قىل، ئاتقان تېشىڭ بېرىپ يەنە ئۆز ئاتاڭغا تەگمىسۇن.

* * *

بىر كۈنى قەدىمكى يۇنان پەيلاسوفى دىوگېنىدىن كىشىلەر:

- ئالەمدە ئەڭ مۇشكۈل ئىش نېمە؟ - دەپ سوراپتۇ.

- ئۆزىنى بىلىش ۋە سىر ساقلاشتىن مۇشكۈل ئىش يوق، - دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئۇ.

* * *

ئادەملەر ئارستوتىلدىن:

- سەن باشقىلاردىن قايسى ئالامەتلىككە بىلەن پەرقلەنمىسەن؟ - دەپ سوراپتۇ.

- بەزىلەر يەپ - ئىچىش ئۈچۈن ياشىسا، مەن ياشاش ئۈچۈن يەپ - ئىچمىمەن، - دەپتۇ ئارستوتىل.

* * *

سوقرات بىر باي بىلەن يولغا چىققان ئىكەن، يولدا قاراقچىلار ماراپ يۈرۈيدۇ، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپتۇ.

* * *

باي:

- ئاپلا، خۇدا ئۇردى! ئۇلار مېنى تېونۇپ

قانداق تەسەللىمى بېرىۋاتىمەن؟ - دەپ سۆز راپتۇ.

- تۆت كەلىمە ھېكمەتلىك سۆزنى تەك- رارلاۋاتىمەن، - دەپتۇ ئۇ، - بىرىنچىسى، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى پېشانەمدىن كۆرۈۋاتىمەن. دېمەك تەقدىردىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ. ئىككىنچىسى، بۇ كۈلۈپەت ھەر قانچە ئېغىر بولسىمۇ چىدىماي، سەۋر قىلى- ماي ئامال يوق. ئۈچىنچىسى، بۇ تېخى قان- چىلىك دەرد - ئەلەم ئىدى، بۇنىڭدىنمۇ ئىپتىخار كۈنۈڭگە قېلىپ شەم مۇم- كىن. تۆتىنچىسى، ئېھتىمال بۇ بەختسىز- لىكتىن بۇگۈن، ئەتە قۇتۇلارمەن، بەلكى ئاللىقاچان قۇتۇلغاندۇرمەن، ئۆزۈم تېخى خەۋەر تاپمىغاندىمەن.

* * *

شاھ شاھپۇر مۇنداق دېگەن ئىكەن: - بەش نەرسە ھەر قانداق شەھەرنىڭ ھۆسنىگە ھۆسپىن قوشىدۇ، ئۇلار: غالىب شاھ، ئادىل قازى، ئاۋات بازار، ئۇستا تېۋىپ ۋە سۈيى مول دەريا.

* * *

بىر دانىشمەن شۇنداق دېگەن ئىكەن: - ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىر زار قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ بەش تايىپىسى مەۋجۇت: 1. باشقىلارغا ئەقىل ئۆگەتمەكچى بولغان نادان. 2. ئىسمى بار جىسمى يوق مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن جان پىدا قىلىدىغان ئادەم. 3. خادىملىرى بىلەن مەسلىھەت قىلمايدىغان پادىشاھ. 4. قولدىن كەلمەيدىغان ئىشقا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن يېپىشقان ئادەم. 5. ھەممە ئادەمنى ئەخمەق قىلىمەن، دەپ ئويلايدىغان ساختىپەز.

* * *

بىر دانىشمەندىن: - ئەخمەق بىلەن قارىغۇنىڭ نېمە پەرقى

قالسا قانداق قىلارمەن، - دېسە، سوقرات: - ئايلا، خۇدا ئوردى ئۇلار مېنى تونۇ- ماي قالسا قانداق قىلارمەن، - دەپتۇ.

* * *

ئەپلاتون شۇنداق دېگەن ئىكەن: - ناداننىڭ نادانلىقىنى ئىككىنچى ئىشى كۆرسىتىپ تۇرىدۇ: بىرىنچىسى، گېچى تۇت- رۇقىمىز بولىدۇ؛ ئىككىنچىسى، جاۋابى تەك رار بولىدۇ.

* * *

ئارستوتەل شۇنداق دېگەن ئىكەن: - مەست ئادەم كۆرمەي دەسسىگەن تىكەن- نىڭ دەردىنى سەزمىگەندەك، نادانمۇ نادان- لىقىدىن زارلانمايدۇ.

* * *

بۇزۇر جېمەمەر شۇنداق دېگەن ئىكەن: - ھايات ئاجايىپ نەرسە: كىم سېنى سۆيسە، ئۇنىڭغا پەرۋاسزلىق قىلىمەن! كى- مىكى سېنى ياراتمىسا، ئۇنىڭغا پەرۋانە بولغۇڭ كېلىدۇ.

* * *

بىر دانىشمەن شۇنداق دېگەن ئىكەن: - نادانغا ياخشىلىق قىلىنغان ئادەم يا چوشقىنىڭ بويىنىغا مەرۋايىت ئېسىپ قوي- غان ياكى زەھەرلىك يىلاننى ھەسەل بىلەن بېقىۋاتقان ئادەمگە ئوخشايدۇ.

* * *

بۇزۇر جېمەمەردىن: - نېمىشقا دوستنى دۈشمەنگە ئايلاندۇ- رۇش ئاسانۇ، دۈشمەننىڭ دوست بولۇشى قىيىن، - دەپ سورايتۇ. - ئىمارەتنى بۇزۇش سېلىشتىن، قاچىنى سۇندۇرۇش ياساشتىن، پۇلنى خەجلىش تې- پىشتىن ئاسان - دە، - دەپتۇ ئۇ.

* * *

بۇزۇر جېمەمەر زىنداندا ياتقاندا دوستلى- رى ئۇنىڭدىن: - مۇشۇنداق بەختسىز كۈنلەردە ئۆزۈڭگە

بارا - دەپ سورايتۇ.

- قارىغۇ كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ پەرقىنى بىلىمىگەندەك، ئەخمەقمۇ ئەقىل - ئىدىراك بىلەن بىر نەرسىنىڭ پەرقىنى بىلىمەيدۇ، - دەپ جاۋاب بېرىپتۇ دانىشمەن.

* * *

كىشىلەر بىر دانىشمەندىن: - قانداق ئادەمنى ئەڭ كۈچلۈك ھېسابلاش مۇمكىن، - دەپ سورايتۇ. - نەپسىنى يىغالايدىغان، خاتالىق يولدىن ھەزەر ئەيلىيالايدىغان ئادەمنى، - دەپتۇ دانىشمەن.

* * *

بىر دانىشمەن شۇنداق دېگەن ئىكەن: - ئاغزىڭدىن چىقىمىغان سۆز سېنىڭ ئەسەردىڭ، ئاغزىڭدىن چىقىتتىمۇ، بولدى، سەن ئۇنىڭغا ئەسەرگە چۈشمەن.

* * *

بىر دانىشمەن شۇنداق دەپتۇ: - ئۆزۈڭدىن چوڭ بىلەنمۇ، كىچىك بىلەنمۇ زادى ئېغىز - بۇرۇن يالاشما، بۇ خۇلقىڭ چوڭغا مالال كېلىشى، كىچىك بولسا بۇمۇ چاغلىق ئىكەنمۇ، دەپ سېنى پىسەنت قىلماي قويۇشى مۇمكىن.

* * *

ئۆچكە ئېگىز ئىمارەتنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ، بۆرىگە تىل سېلىشقا باشلايتۇ. بۆرى ئۇنىڭ ئىنچىكە ئاۋازىغا بىردەم قۇلاق سېلىپ تۇرۇپتۇ - دە، كېيىن شۇنداق دەپتۇ:

- ھەي ئۆچكە باتۇر، ئۇنچىسىۋالا يوغان سۆزلەپ كەتتە! بۇ جاسارەتلىك سۆزلەر سېنىڭ ئاغزىڭدىن ئەمەس، ئولتۇرغان يېرىڭدىن چىقىۋاتىدۇ.

* * *

بىر پادىشاھ بىر دانىشمەننىڭ ھەمراھلىقىدا خارابىلىققا ئايلىنغان يېزىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئىكەن، تۇيۇقسىز پادىشاھ

نىڭ كۆزى ئۆز ئاران ئېچىدۇر بىر نېمە ھەققىدە سۆھبەتلىشىۋاتقان ئىكەنكى قۇشقا چۈشۈپ قاپتۇ.

- سەن قۇشلارنىڭ تىلىنى بىلىدىغاندەك قىلاتتىڭ، - دەپتۇ پادىشاھ دانىشمەنگە، - بۇلار نېمە دېيىشىۋاتىدۇ، چۈشەندىڭمۇ؟

- چۈشىنىشىمۇ ئانچە - مۇنچە چۈشەندىم، ئەمما سىزگە ئېيتىشقا تىلىم بارمايدۇ. - ئېيت، نېمىدىن قورقسەن! - دەپتۇ شاھ. - ئاچچىقلا نىمانسىز؟ - سورايتۇ دانىشمەن. - ياق!

- قۇشلاردىن بىرسىنىڭ بويىغا يەتكەن ئوغلىمى، ئىككىنچىسىنىڭ بويىغا يەتكەن قىزى بار ئىكەن. بۇلار ئۆز ئارا قۇدا بولۇشماقچى ئىكەن. ئىككىنچى قۇش قىزىنىڭ تويىلۇقى ئۈچۈن خارابىغا ئايلىنغان يېزىدىن يۈزىنى بەرمەكچى. كۈيىۋوغۇلنىڭ ئانىسى بولسا، يۈز يېزا ئازلىق قىلىدۇ، دەپ ئۇنىڭغا يۈز تىپتۇ. ئىككىنچى قۇش قۇدىسىنى كۆرىدۇ. رۇش مەقسىتىدە شۇنداق دەۋاتىدۇ:

- خاتىرجەم بول، ھازىرقى پادىشاھ ئامان بولسا، بىر يىلدىن كېيىن مەن ساڭا خارابىغا ئايلىنغان يېزىدىن مېڭىنى سوۋغا قىلىمەن. * * *

تايغان ئاھۈنى قوغلاپتۇ. - ماڭا يېتەلمەيسەن! - دەپتۇ ئاھۈ. - نېمىشقا؟ - دەپ سورايتۇ تايغان. - چۈنكى مەن ئۆزۈم ئۈچۈن قاچمەن، سەن بولساڭ بوينۇڭدىن باغلىغان ئىگەك ئۈچۈن مېنى قوغلايسەن، مەڭگۈ تۇتالمايسەن، تۇتالمايمەن، بۇ - تەقدىرنىڭ قىسمىتى. * * *

ئۈچ پىخسىق بىر ھۇجرىنى ئىجارىگە ئېلىپتۇ. ئۇلار چىراغ يېغىنى ھەممىشە بىلە ئالىدىكەن. بىر كۈنى چىراغ يېغى ئېلىشقا بىرسىنىڭ پۇلى يەتمەپتۇ. ئىككىسى نېمە قىپتۇ دەك؟ پۇل بەرمىگەن ھەمراھنىڭ كۆزىنى

△ ھەقىقىي ئالىم ئۆزىنىڭ ئىلمى بىلەن ماختانمايدۇ. چۈنكى ئۇ، ئۆزىدىن زور ئالىم ۋە بەزىلەت ئىگىلىرىنىڭ بارلىقىنى بىلمىدۇ.

△ مېھنەتسىز كەلگەن راھەت تۈزسىز ئاشقا ئوخشايدۇ.

△ دۇنيادا ئاقىلان سۆز ۋە ياخشى نامدىن باشقىسى ئۈنۈلمىدۇ.

△ ئۆزى چۈشەنمىگەن سۆزگە ئارىلاشقان كىشى - بەئۇدە ئوق ئۈزگەن ئوۋچىغا ئوخشايدۇ.

△ پەرزەنت ئالغان تەربىيىسىگە قاراپ ئاتا - ئانىسىغا راھەت ياكى جازا كەلتۈرىدۇ. △ بەخت - ئىقبال ئاستا - ئاستا، بەختسىزلىك ناھايىتى تېز كېلىدۇ.

△ ۋەدىگە ۋاپا، نەسىۋىگە رىزا، ھەر بىر بەختسىزلىككە قارىتا چىداملىق بولۇش، ھەقىقەت ۋە توغرىلىققا رىئايە قىلىش - ئىنسانىيەتنىڭ ئاساسىي تايانچلىرىدىن سانىلىدۇ.

△ دوستلارنىڭ ھەسەتى دۈشمەنلىرىنىڭ سۈيىقەستىدىن ياماندۇر.

△ قېرىلار كۈچسىزلىق ۋە ئاجىزلىق، ياشلار بولسا تەجىربىسىزلىك تۈپەيلىدىن ناھايىتى كۆپ پايدىلىق نەرسىلەرنى قولىدىن بېرىپ قويىدۇ.

△ ئاتىسىنىڭ ئالدىدا ئۆز كەچىلىكىگە ئىقرار قىلىنغان پەرزەنت - ئۆز كېسىلىنى تەۋبەتتىن يوشۇرغان بىمارغا ئوخشايدۇ.

ئۆزبېكچە: «ئەدەب ئالتۇندىن قىممەت» ناملىق كىتابتىن نەشىرگە تەييارلىغۇچى: قۇربان توختى

تېگىم-ۋېتىمپ ئاندىن چىراغنى يېقىپتۇ. پەقەت چىراغنى ئۆچۈرۈپ ئورۇنلىرىغا كىرىپ ياتقاندىلا ئاندىن ئۇنىڭ كۆزىنى ئېچىپتۇ.

* * *

بىر پىخسىق پەقەت يېرىم كېچە بولغاندىلا تاماق يەيدىكەن.

- نېمىشقا شۇنداق بىمەھەلدە تاماق يەيسەن؟ - دەپ سوراپتۇ كىشىلەر ئۇنىڭدىن.

- بۇ چاغدا چىۋىن بولمايدۇ. مۇھىمى، بۇ چاغ بولغاندا، ھېچكىم ئىشىكىنى تاقىلماستىن كىرىپ كەلمەيدۇ، - دەپتۇ پىخسىق.

* * *

بىر پىخسىق قاتتىق ئاغرىپ قاپتۇ. شۇنچە كۆپ دورا - دەرمان ئىچسىمۇ تەرىلىمەپتۇ. مۇلازىملىرى نېمە قىلىشىنى بىلمەي تېۋىبقا مۇراجىئەت قىلىپتۇ.

- ئۇنىڭ ئالدىدا ياغلىق قاتلىما يەڭلار، بۇنى كۆرۈپ ھېچقانداق دورىسىمىز دەرھال تەرلەيدۇ، - دەپتۇ ھەكىم.

تەييارلىغۇچى: ئابدۇۋەلى خەلپەت

ھېكمەتلەر

△ قىلىنغان ياخشىلىقنىڭ ئاپىتى - «ياخشىلىق قىلىدىم» دەپ ماختىنىپ يۈرۈشتە.

△ ھەسەت - يۈرەكنى زەھەرلىگۈچى، قاراملىق - ئەغاۋىيەتنىڭ ئانىسىدۇر.

△ قورقۇنچاق دوست ياۋۇز دۈشمەندىن يامان.

△ مەرد ئۆزىدىن، نامەرد ئۆزىدىن كۆرىدۇ.

△ ھورۇنلۇق مۇھتاجلىقنىڭ ئىپتىداسىدۇر.

△ سۈكۈت - سالامەتلىكنى، ياخشىلىق -

ئىززەت ۋە ئابرويىنى، سېخىملىق - ئۈلۈغ-لۇقنى كەلتۈرىدۇ.

باسمده بوليوك، كوپ پزىللىك دىلى
باسملىك، تىقلىق، خىلقنىڭ خىلى

« قوتادغۇ بىلىك » دىن ئېلىندى

ساراڭلىق كىسەلنى تىق قوزغىدۇ

ئارانلىق كىسەلنى تىق قوزغىدۇ

- جالالىدىن رەشىدى

ئادىللىق ۋە سادىقلىق -

ئۆمۈرنىڭ ئەڭ قىممەتلىكى

لىك بايلىقى

قىممەتلىك كۆھرىدىن قىممەتلىك ھۈنەر
ھۈنەر بولسا ئىشقا يارىدۇ كۆھەر

- ئىبۇشوكۇر بەلغىي

ھاياتىڭنى ئۆزىڭنىڭ ئىشقا يارىدۇ كۆھرىڭ بىلەن

ۋ. ئو. كىليوچىۋسكى

ئىشنىڭ پىشى - ئىشنىڭ پىشى - ئىشنىڭ پىشى

- ئاۋستو

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» (قوش ئايلىق ئونئۇبىرسال ئەدەبىي ژۇرنال) 1992 - يىلى 1 - سان (ئىنگلىزچە) «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»

编辑:《新疆文化》编辑部·出版:新疆维吾尔自治区群众艺术馆·印刷:《新疆日报》印刷厂·发行:乌鲁木齐市邮局·订阅:各地邮局(所)·

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى. شى توئار ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى نەشر قىلدى. «شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى. ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلدى. جايلاردىكى پوچتخانىلار مۇستەزى قوبۇل قىلىدۇ.

国内统一刊号: CN 65 - 1073/ 1
 本刊代号: 58 - 22 定价: 伍角

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN 65 - 1073/1
 ۋاكالىت نومۇرى: 22 - 58. باھاسى 0.50 يۈەن